

LÉLEKTAN ÉS HADVISELÉS

INTERDISZCIPLINÁRIS E-FOLYÓIRAT

DOI 10.35404/LH.2020.1.1.

ISSN 2676-9964

II. évfolyam 2020/1. szám

WEB: www.kpluszf.com

K+F STÚDIÓ Kft.

IMPRESSZUM

LÉLEKTAN ÉS HADVISELÉS

Interdiszciplináris e-folyóirat

Alapítva: 2019-ben.

ISSN 2676-9964

A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Hivatala a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvény 46.§ (4) bekezdése alapján nyilvántartásba vett sajtótermék (határozatról szóló értesítés iktatószáma: CE/5433-5/2019).

A *Lélektan és hadviselés* interdiszciplináris e-folyóirat a K+F Stúdió Kft. által, társadalmi felelősség-vállalási (CSR) stratégia keretében alapított és kiadott, félévente megjelenő Open Access (nyílt hozzáférésű) internetes periodika, melyben két anonim és két nem anonim szakmai lektor bírál minden tanulmányt.

A Kiadó adatai:

Kiadó: K+F Stúdió Kft.

A kiadó székhelye: 4032 Debrecen, Tarján utca 55.

Mobil: +36-30-4849779

E-mail: info@kpluszf.com

Web: www.kpluszf.com

Kiadásért felelős személy: Mező Katalin (PhD),

A Szerkesztőség adatai:

Levél cím: K+F Stúdió Kft., 4032 Debrecen, Tarján utca 55.

Mobil: +36-30-4849779

E-mail: info@kpluszf.com

Web: www.kpluszf.com

Alapító főszerkesztő: Mező Ferenc (PhD)

Tördelő szerkesztő: Mező Katalin (PhD)

Együttműködő civil szervezet: Kocka Kör tehetséggondozó Kulturális Egyesület (www.kockakor.hu)

Szerkesztőség (ABC rendben):

Bodnár Gabriella, (PhD, habil., Soproni Egyetem)

Bolgár Judit (PhD, CSc, Nemzeti Közszerződési Egyetem)

Durucz né Tégla s Dóra (NKE HDI, Honvédelmi Minisztérium Honvédelmi Államtitkári Titkárság)

Fehér Zsuzsa (kutató)

Fejes Zsolt (PhD, Magyar Honvédség Egészségügyi Központ)

Harai Dénes (PhD, CSc, Nemzeti Közszerződési Egyetem)

Kelemen Lajos (PhD, Okoskocka Kft.)

Kemény László (PhD.,CSc, nyugalmazott egyetemi tanár)

Koncz István (PhD, CSc, Professzorok az Európai Magyarországgért Egyesület)

Kóródi Gyula (Prof. Dr., Nemzeti Közszerződési Egyetem)

Lóderer Balázs (PhD, Magyar Honvédség)

Mező Ferenc (PhD, Eszterházy Károly Egyetem)

Mező Katalin (PhD, Debreceni Egyetem)

Mihók Sándor (Dr. Jur., nyugalmazott jogtanácsos)

Nemes Magdolna (PhD, Debreceni Egyetem)

Orbán Réka (PhD, Babes-Bolyai Egyetem)

Pénzes Dávid (Drs, Káldor Miklós Kollégium)

Pšenáková Ildikó (PhD, Trnava University in Trnava, Szlovákia)

Simó Ferenc Zoltán (Dr. LL.M., Debreceni Egyetem)

Szabóné Balogh Ágota (PhD, Gál Ferenc Főiskola, Pedagógiai Kar)

Külön nem hivatkozott illusztrációk forrása: <https://pixabay.com>

TARTALOM

SZERKESZTŐI KÖSZÖNTŐ	5
ELMÉLETI ÉS EMPIRIKUS TANULMÁNYOK	7
Kemény László: <i>A SZOVJETUNIÓ POLITIKAI RENDSZERE – 1. RÉSZ</i>	9
Fejes Zsolt, Helyes Marcell és Mihók Sándor: <i>AZ ÓKORI MÉZOPOTÁMLA KATONÁI – 1. RÉSZ</i>	31
Fejes Zsolt, Helyes Marcell és Mihók Sándor: <i>AZ ÓKORI MÉZOPOTÁMLA KATONÁI – 2. RÉSZ</i>	45
Pšenáková, Ildikó: <i>NE HAGYD MAGAD BECSAPNI!</i>	55
Mező Lilla Dóra: <i>„PROJECT SERPO”: A MÉDILAMANIPULÁCIÓ EXTRÉM ESETE</i>	67
Sáfrány Judit: <i>A TESTSÚLYCSÖKKENTÉS PSZICHOLÓGIAI LEHETŐSÉGEI AKTÍV TŰZOLTÓK KÖRÉBEN</i>	79
Mező Lilla Dóra: <i>„VÁLTOZNAK AZ IDŐK”: A NŐK HELYZETE GHÁNÁBAN</i>	95
MŰHELY, RENDEZVÉNY	109
<i>AZ V. NEMZETKÖZI INTERDISZCIPLINÁRIS KONFERENCIA A HADVISELÉST, LÉLEKTANI HADVISELÉST IS ÉRINTETTE</i>	111
<i>VIRTUÁLIS MÚZEUM ADHAT HELYET A LÉLEKTANI HADVISELÉS PÉDATÁRÁNAK</i>	113

SZERKESZTŐI KÖSZÖNTŐ

Mező Ferenc (PhD)
főszerkesztő

Tisztelt Olvasó!

Üdvözlünk a
Lélektan és hadviselés
interdiszciplináris
e-folyóirat
II. évfolyam 2020/1.
számának megjelenése alkalmából!

A következő oldalak nemcsak a diszciplínák (hadtudomány, pszichológia, politológia, történelem, médiatudomány, pedagógia, informatika) tekintetében, hanem térben (Afrikát, Amerikát, Ázsiát és Európát érintve) és időben (az ókortól napjainkig terjedően) is változatos intellektuális kalandokat kínálnak e lapszám Olvasóinak.

Az első tanulmány szerzője Dr. Kemény László, témája pedig a Szovjetunió politikai rendszerének történeti alakulása annak kezdeteitől a XX. század közepéig terjedő időszakban. E mű folytatása következő lapszámunkban lesz olvasható.

Dr. Fejes Zsolt, Helyes Marcell és Dr. Mihók Sándor az ókori Mezopotámia hadseregeit tekintik át két részből álló tanulmányukban. Az első tanulmány a sumér és akkád kor, illetve az Óbabiloni Birodalom hadseregeire fókuszál, míg a második tanulmány az Újasszír Birodalom katonai szerveződéseit mutatja be.

Dr. Ildikó Pšenáková napjaink „Social Engineering” (a számítógép felhasználóktól pszichológiai manipuláció útján történő adat-szerzés) jelenségét, módszereit és a bűnmeg-

előzés orientációjú oktatás erre vonatkozó kihívásait tekinti át írásában.

A témához kötődik Mező Lilla Dóra médiamanipulációról szóló tanulmánya, mely az USA-ban „Project Serpo”-ként elhíresült esetet is bemutatja (térbeli kalandozásunk ettől kezdve már csillagközivé válik, ugyanis a híres-hírhedt projekt szerint egy túlünk 40 fényévnnyire található bolygóra repítettek 12 űrhajóst...). Jelen számban e Szerzőnek egy másik tanulmánya is olvasható, amely az afrikai Ghánába kalauzolja az Olvasót, s mutatja be az ott élő nők helyzetét a családtervezés, gyermekvállalás, az oktatás és a munkavállalás aspektusából.

Drs. Sáfrány Judit az aktív állományban lévő tűzoltókat (is) érintő testsúlycsökkentés pszichológiai hátterét, valamint annak intervenciók lehetőségét tárja elénk.

Végül a lélektan és hadviselés témáját is érintő V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferenciáról (2020. március 15.-2020. május 1.) és a pszichológiai hadviselés példatárának és egyéb hadtörténeti kiállításnak is helyet adó virtuális múzeumból szóló műhelybemutatók olvashatók jelen lapszámunkban.

*Gondolatébresztő kalandozást kívánok
a hadak útján,
a pszichológia ösvényein,
a történelem útvesztőiben.*

Dr. Mező Ferenc
alapító főszerkesztő

ELMÉLETI ÉS EMPIRIKUS TANULMÁNYOK

A SZOVJETUNÍÓ POLITIKAI RENDSZERE – 1. RÉSZ

Szerző:

Kemény László (PhD, CSc)
nyugalmazott egyetemi tanár

Szerző e-mail címe:

kemeny.m.laszlo@gmail.com

Lektorok:

Farkas József György
Magyar Újságírók Országos Szövetsége

Gilyán György
ny. volt moszkvai nagykövet

...és további két anonim lektor

Absztrakt

Jelen tanulmány a Szovjetunió (SZU) politikai rendszerének történetéről szóló sorozat első része, amely a SZU kezdete és a 20. század közepe közötti eseményeket tartalmazza.

Kulcsszavak: Szovjetunió, politikai rendszer, történelem

Diszciplínák: történelem, politológia

Abstract

THE POLITICAL SYSTEM OF THE SOVIET UNION - 1ST PART

The present study is the first part of a series about the history of political system of the Soviet Union (SU), which contains the events between the beginning of SU to the middle of the 20th century.

Keywords: Soviet Union, political system, history

Discipline: history, politology

Kemény László (2020): A Szovjetunió politikai rendszere – 1. rész. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, II. évf. 2020/1. szám. 9-30. doi: 10.35404/LH.2020.1.9

Azoknak a politikusoknak, a képzeletében, akik – bármilyen meggondolásból is – szorgalmazták a Szovjetunió felbomlását, minden bizonnyal nem az szerepelt kiemelt helyen, hogy a „robbantást” követően miként rendezkednek majd be a „maradványok”. A tapasztalatok arra utalnak, hogy érvényesült a hírhedt orosz mentalitás, az „або́чъ”, vagyis a „majd csak lesz valahogy”, s vaktában neki-vágtak. Végül is lett Oroszország és még 14 önálló ország, amelyek államiságát többé-kevésbé sikerült azóta saját népük és a világ számára is elfogadhatóvá tenni.

Oroszországra maradt a nemzetközi kapcsolatokban a Szovjetunió államiságának az öröksége, de lényegét tekintve megváltozott minőségben: jelentősen zsugorodott területtel, korábbi nemzettársakat elválasztó határok között, majd feleannyi lakossal, és mindezeknek megfelelően, a szuperhatalmi funkciót felváltó, „leminősített” szerepkörben.

Oroszország újrakezdte az életét. Másikat és másként. A „szovjet-szocialista” társadalmi-gazdasági berendezkedést az ellenkezőjére cserélték, s a történelmi előéletében már véres küzdelemben elvetett „kapitalizmust” igyekeztek korszerű formában visszaszervezni. Mintegy évtizednyi súlyos megpróbáltatásokkal teli küszködés sorsrontó következményeit mérlegelve, végül is túlléptek ezen, s a XXI. századba érve, sajátos „orosz-módon” konszolidált „szociális-piacgazdaságként” formálódik az Oroszországi Föderáció államának társadalmi-gazdasági berendezkedése.

A rendszer-korrekción a világ Vlagyimir Putyin elnök nevéhez köti, aki sikeresen ötvözte a globálisan integrálódott világ modernizációs fejlődési követelményeit az oroszországi hagyományokkal. A 2012-ben lezajlott elnökvá-

lasztást megelőzően körvonalazott programjának egyik fejezetében fejtette ki politikája ide vonatkozó lényegét (lásd: Net1): „Ugyan a szituáció külsőleg sokban hasonló, mégis nálunk a helyzet lényegét tekintve más. A mi ... problémáink közvetlenül a Szovjetunió lebontásával kapcsolatosak és elvileg a történelmi Oroszországgal, amelynek alapjai a XVIII. században jöttek létre. 20 évvel ezelőtt az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság (OSzFSzK) képviselői a »szövetségi központtal« szembeni harcuk hevéletében kezdték el a »nemzetállam« kialakításának folyamatát az OSzFSzK keretében. A »szövetségi központ«, azért, hogy nyomást gyakoroljon az ellenfeleire, a színpalak mögött összejátszott az orosz autonóm területekkel, ígérve nekik a »nemzetállami státuszuk« megerősítését. Ma már látszik, hogy mindkét törekvés elkerülhetetlenül járult hozzá az ország széteséséhez és a szeparatizmushoz”.

Az elnök abból indult ki a rendszer korrekció kialakításában, hogy „Oroszország történelmi állam”. Bár új államisággal és jelentősen megváltozott területen – mégis magán hordozva az előző századok lenyomatait – alakítja ki sajátos rendszerét. Ugyanakkor megjegyezte (lásd: Net 2), hogy „Oroszország történelmében állandóan visszatérő probléma – az elit egy részének a törekvése a nagy ugrásra, a forradalomra, a következetes fejlődés helyett. ... Ezzel szemben áll a másik tendencia ... a hajlam a tespedésre, arra, hogy valaki majd eltartja ... ezek ... minden alkalmas esetben önelégedett uraságokká válnak és szembeszegülnek bármely változtatással és féltékenyen őrzik a státuszukat és a privilégiumaikat”.

Putyin megállította a kapkodást, az éppen divatos neoliberális és neokonzervatív gazdasági és politikai megoldásoknak a lakosságot sokkoló kipróbálásait. Politikájának krédója, hogy „akkurátusan”, a lépésről lépésre haladás módszerével valósítja meg a történelmi folytonosság, illetve megszakíttottság elvét a gyakorlatban. A politikai rendszert sem lehet – ezer éves történetiségű ország esetében – rombolással, voluntarizmussal, importált „secondhand”-re cserélni.

Az új Oroszország valamennyi rendszer-
elemének a megértéséhez szükség van annak a folyamatnak a feltárására, hogy mi miből keletkezett, s milyen utat járt be a mai állapota kialakulásáig. Vonatkozik ez az oroszországi politikai rendszerre is. Minden olyan momentum, amely érinti az emberek közötti, illetve az egyes ember és az ország, az állam szerveinek, szervezeteinek kapcsolatait, viszonyait, nyomot hagy a bekövetkező változásokban, attól függetlenül, hogy milyen irányúak, mennyire lényegiek, mélyek és széleskörűek a kialakuló új rendszer eltérései az előzőtől.

Ebből következően az 1917-s forradalomban született „szovjet”-rendszer – bármennyire is megtagadta a „magántulajdon szentségét” és a cári időszakok berendezkedéseit – mégis megörökölte például a számos nemzetiséget, a különböző vallásokat, a népszokásokat, a „törzsi” és „családi-rokoni” közigazgatási hagyományokat stb., amelyeket be kellett építenie az irányítási struktúrákba, mert másként azok „áttörtek” rajta.

Ugyanez vonatkozik az 1993-s társadalmi-gazdasági rendszerváltás politikai struktúráira is.

Megjegyzés: A „rendszerváltás” magával hozta a szélsőséges nézeteket is az ország történelmét és benne a politikai rendszert illetően. Ha, nem is értünk vele egyet, de fontos megismerni például a szovjet állam politikai rendszereit (e kifejezés orosz fordításban: политические режимы советского государства).

Bár a „magántulajdon mindenhatóságának” visszaállítása gyökeresen más társadalmi és politikai formációt feltételez, de – éppen a kezdeti időszak kudarcai bizonyítják – nem lehet ignorálni a szovjet-szocialista rendszer struktúrájának szervezeti és a lakosságot érintő politikai és társadalom-pszichológiai „le nyomatait” sem.

A Szovjetunió politikai rendszere

Az 1917-s „munkás-paraszt-katona tanácsok” szerepével induló, majd „szovjet-szocialista” tartalommal és terminológiával megvalósuló irányítási mechanizmus elveit és struktúrájának elemeit, még Lenin dolgozta ki az „Állam és forradalom” című művében. (LÖM 33. köt. M.: Издательство политической литературы, 1969)

Leninnek a kapitalizmust meghaladó társadalompolitikai rendszerére vonatkozó elméletét tárja elénk az azóta megvalósult gyakorlat tükrével, alpművében Krausz Tamás (2008). Az ebben a műben kikristályosított gondolatok, értékelések sorvezetőként szolgálnak a Szovjetunió politikai

rendszerének ismeretéhez és megértéséhez. A témához kapcsolódóan különösen az V. fejezet („Állam és forradalom”) igazítja el az érdeklődőt az összefüggések rendszerében).

Jelen írásnak nem feladata a lenini koncepció és a forradalom után kialakult gyakorlat elemzése, de annak ismerete – különösen azoknak a fejezeteknek, amelyek arról szólnak, hogy „mivel kell helyettesíteni a szétvert állami gépezetet” – hozzátartozik a Szovjetunióban kialakult viszonyok megértéséhez, és a későbbi átalakulások problémáit sem lehet nélküle feltárni és megérteni a megoldásukat. Egyetértve Krausz Tamással, aki a lényeg kiemeléséhez mottóként használja Lenin (LÖM 33. köt. 13) gondolatát arról, hogy miért kell lerombolni a kapitalizmus „politikai burkát”: „A »vagyon« mindenhatósága azért biztosítottabb a demokratikus köztársaságban, mert nem függ a politikai gépezet egyes hibáitól, a kapitalizmus rossz politikai burkától. ... a tőke, miután birtokába vette ezt a legjobb burkot, olyan biztosan, olyan szilárdan alapozza meg hatalmát, hogy ezt a hatalmat a burzsoá-demokratikus köztársaságban a személyeknek, intézményeknek, pártoknak semmiféle változása sem ingathatja meg” (idézi Krausz, 2008, 220; e szerző részletesebb elemzése a problémáról: Kemény, 2018). Részletezés nélkül, ezért azokat az elemeket fontos kiemelni, amelyek „lenyomat” valamilyen módon és mértékben ma is jelen vannak és hatást gyakorolnak.

Kiindulópont, hogy a lenini elvek szerint, az ország államapparátusának, irányító rend-

szerének és struktúrájának, politikájának a szocializmus céljait kellett szolgálnia. A szocialista társadalom államának, valamennyi intézményének az volt a feladata, hogy az októberi forradalom alapelveinek megvalósítását erősítse és fejlessze. Az alapelvek pedig a dolgozó embert, a munkásosztályt rendelték a rendszer középpontjába állítani, úgyis, mint a hatalom gyakorlóját; s úgyis, mint akiért van a rendszer egésze. A gyakorlatban ennek az értelmezése, egyrészt megszülte a „permanens osztályharcot”, amely a „proletariátus diktatúrájában” öltött testet; másrészt, kialakította az állami „gondoskodást” a dolgozó emberről, amely szinte „mentesítette”, „felmentette” az egyént a részvételétől, a beleszólásától az állam ügyeinek intézésében. „A munkásosztály a képviselői által gyakorolja a hatalmat” – szövegezte a mondás. S, ez lett a „szocialista demokrácia” megjelenési módja is.

A forradalom eleve a cári önkényuralom és politikai rendszerének felszámolására irányult, és az addig hatalmon lévő politikai osztály helyébe a népképviselőket kívánta állítani. Miután a szétvert politikai rendszer helyett gyökerestől eltérő alapelveket magáénak valló rendszert, s annak sajátos struktúráját kívánták kiépíteni, nem is használták a „politikai rendszer” fogalmát. A „politikai rendszer” fogalma a Szovjetunióban csupán az 1970-es évek második felében vált befogadottá, abból adódóan, hogy 1977-ben alkalmazásra került az Alkotmányban. Ezt megelőzően olyan terminológiát használtak az ország politikai berendezkedésének a leírására, mint az „osztálytársadalom politikai szervezete”; vagy a „szocialista demokrácia rendszere”. Ez a rendszer azonban az elképzelt elvek szerint igazából soha nem épült ki, és a ’17-s forra-

dalomtól a Szovjetunió fennállásának több mint 70 éve alatt többször is alapvető fordulatokat szenvedett el.

Megjegyzés: külön-külön is minden fordulatot feldolgoztak már a szaktudósok, és érdeküktől függően a politikusok is. Ezeket itt nem ismételjük meg, s vitát sem kezdeményezünk velük kapcsolatban. A politikai rendszerben a 70 év alatt lezajlott fordulatok végeredményének tekintjük mindazt, ami a Szovjetunió felbomlásához és a szovjet-szocialista rendszer leváltásához vezetett. Jelen fejezetben azokat a tényeket rögzítjük, amelyek valamiképpen hozzájárultak a kontinuitás fennmaradásához. A 70 év folyamatának ismeretét megszerezhetjük például az *Oroszország története. Szovjetunió kronológiai tanulmányokból* (Lásd: История России. СССР – Net3)

A „hadikommunizmusból” az Új Gazdasági Politikába (NEP) vezető időszak politikai berendezkedése

Kezdődött azzal, hogy – a még véget sem ért I. világháborúnak az Orosz Birodalomra gyakorolt hatásai következtében, a forradalom részeként magára vállalt különbsége okozta helyzet miatt, majd a polgárháború és az intervenció körülményei közepette – Lenin kénytelen volt, és még képes is, korrekciókat végrehajtani az általa elképzelt rendszeren.

Az induláskor bevezetett „hadikommunizmus” (Net4; Net5; Павлюченков, 1997;

Бордюгов, Козлов, 1991) – amely elkerülhetetlen volt az adott helyzetben – egy ponton már szinte elviselhetetlenné vált az emberek számára. Az utolsó jelzést a feltétlen változtatásra az 1921. március 1-én Kronstadtban ki-tört lázadás adta. Az ellátásra vonatkozó követelések mellett, itt olyan jelszavak is elhangzottak (például „Hatalmat a Tanácsoknak és nem a Pártoknak”; „Bolsevikok nélküli Tanácsokat” stb.), amelyek a politikai viszonyokat kérdőjelezték meg. A nagyon feszült gazdasági és politikai válság rákényszerítette a forradalom vezéreit a „szocializmusról alkotott nézeteik felülvizsgálatára”. A társadalmi feszültségek enyhítése végett elhatározták az Oroszországi Kommunista Pártja (Bolsevikok) – РКП(б) X. kongresszusán 1921. márciusban, hogy fokozatosan visszavonják a „hadikommunizmus” politikáját.

Az újabb fordulattal, az előbbieket felváltotta az „Új Gazdasági Politika” (NEP, vagy: НЭП), amely ugyan a gazdasági vállalkozások szabadságáról szólt elsősorban, de igazából valamiféle politikai demokrácia kiszélesedéseként emlékezünk rá (lásd: Net6; Net7, Максимова, 2010). Az időszak ellentmondasságának a bemutatása a legkifejezőbben Ilf és Petrov (1997), „Tizenkét szék” című szatírájából ismerhető meg, a legmeggyőzőbb figurája pedig Osztap Bender.

A NEP bevezetését még Lenin kezdeményezte. Ez azért is figyelemre méltó, mert a válságkezelő program alapvetően kérdőjelezte meg az általa hirdetett magántulajdon ellenes politikát. Az ő elvi kompromisszuma a bizonyíték rá, hogy nem dogmák alapján épült ki az új társadalmi rendszer; illetve, hogy a fundamentalista ragaszkodás a dogmákhoz okozza a feszültségeket. A NEP lé-

nyegében helyreállította a gazdaság vegyes-tulajdoni rendszerét, és hasznosította a kapitalisták szervezeti-technikai tapasztalatait, miközben az ország egészének felsőszintű irányítását megtartotta a bolsevik kormány kezében. A közel évtized alatt a magánkezdeményezések szabadabbá válása ellenére, meghatározóan érvényesültek a politikai és gazdasági folyamatok befolyásolásának eszközeiként: az ПКП(б) teljhatalma, az iparban az állami tulajdon, a központosított pénzügyi rendszer és a külkereskedelem monopóliuma.

Ennek a fordulatnak a szükségessé válása döbbsenette rá a forradalom vezetőit arra, hogy revideálniuk kell a nézeteiket a „szocializmus és a magánkezdeményezések összeegyeztethetlenségéről”. A NEP létjogosultságának – miként Lenin megfogalmazta: a „komolyan vételéről és távlatosságáról” – 1921 májusában „Rendkívüli Pártkonferenciát” hívtak össze (Макимова, 2010). Ezen az összejövetelen felülkerekedett a „reformista cselekvés módszere”, s elvetették a „tőkével szembeni vörösgárdista forradalmi roham” politikáját. Ezt követően megjelentek a „szindikátusok”, a „trösztök”, az „árutőzsdék”, a „koncesszió”, stb. Eltörölték a kisiparosok tulajdonának nacionalizálásáról szóló dekrétumot, az elvett ingatlanokat, eszközöket visszaadták, és 1921 júliusában megszületett az a törvény, amely jogot adott valamennyi szovjet-oroszországi polgárnak, hogy kisvállalkozásba fogjon. Ugyancsak 1921-ben létrehozták az Állami Bankot, amely a következő évben bevezette a „cservonyec” – aranytartalmú – nemzeti valutát. A specializált kereskedelmi bankrendszer már erre épült rá.

1 cservonyec egyenlő volt 10 forradalom előtti aranyrubellel és 7,74 gr. tiszta arannyal (Net8).

A politikai rendszerben a NEP időszakában szinte minden olyan szerkezeti elem megjelent, amely továbbra is elvetette a cári-önkénti feudális típusú intézményeit, ugyanakkor beemelte az akkori nyugati kapitalista világban honos megoldásokat. Az alapeszme azonban megmaradt, vagyis a „szocializmusban működött a kapitalista megoldásokat”. A rendszer a „szocializmus építésének állama-ként” működött, amelyben továbbra is érvényesült a „proletariátus diktatúrája” és a „Párt vezető szerepe”.

A XXI. századi posztszovjet Oroszország elemzőinek és politikusainak értékeléseiben a NEP – azzal együtt, hogy a mai viszonyok bizonyos előképeként hasznosítják – az akkori politika „lavírozásaként” jelenik meg. Az ország lakosságában többségben lévő kispolgársággal kötött „szociális kompromisszumnak” tekintik, amellyel fenn lehetett tartani a „szocializmus építésének irányultságát”, még ha lassabb tempóval is az elképzeltnél, de jóval kisebb kockázattal (Net9; Соколов, 2006; Net10).

Nem bocsátkozunk vitába a-zokkal, akik összevetik a NEP és az új Oroszország rendszerét, mert a megítélés relevanciájához szükség lenne az akkori objektív és szubjektív viszonyok teljes körének a dialektikus értékelésére. Azt azért megállapíthatjuk, hogy abban az időben rendszerszerű szervezethez még váratott magára Szovjet-Oroszország

egész területén a szovjet-szocialista politikai rendszer megállapodottsága.

Tény, hogy az 1920-s években a vegyes gazdaság gyökeret eresztett, és fokozatosan a saját logikája mentén fejlődött. Ugyanakkor a NEP nem csupán gazdasági koncepcióként tört utat magának. A NEP két ellentmondásos tendenciát jelenített meg: az egyik, a gazdaság liberalizálása; a másik, a kommunista párt hatalmi monopóliumának megőrzése. Ezt az ellentmondást a forradalom vezetői is látták.

Az 1920-s években úgy kellett alakítaniuk a „NEP-es” politikát, hogy az segítse elő a világ- és a polgárháborúban teljesen lepusztult gazdaság helyreállítását és fejlesztését, miközben ez a szocialista szándéknak lényegét, természetét tekintve ellentmondó megoldás, eleve elkerülhetetlen szociális, társadalmi válság helyzetet válthatott ki.

A piaci viszonyok fejlődése feltételezte a polgári-demokratikus viszonyok szerves beépülését az állam politikai rendszerébe. Ennek csírái jelen voltak a Szovjetunió 1922-s megalakulásakor (Net11, Net12), az első, 1924-s Alkotmányban (Net13), és a fejlődés tendenciái is ezt az irányt mutatták.

A politikai rendszer átalakulásainak menében a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének (CCCP) a létrejötte hozta az újabb meghatározó fordulatot (Net14, Net15). Egyrészt, az addig „nemzetállamokként” erősödő nagy egységei a volt cári birodalomnak, „önkéntesen” kapcsolták össze ismét a sorsukat egységes államban; másrészt, az egységes államiságnak lett az alapja a szocializmus építése a szovjet típusú politikai rendszer keretében.

Az eredeti javaslat szerint 1922. december 30-án a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetsége (SzSzKSz-CCCP) jött létre a hasonló elnevezésű oroszországi, ukrainai, beloruszai és a kaukázuson-túli területek egyesüléséből. Az Alkotmányban már felcserélődött, a szovjet került előre a szocialista pedig utána! Az egységes államnak egy fővárosa lett: Moszkva. A politikai rendszere is egybeforrt, amelynek felépítése, struktúrája alapvetően megmaradt a Szovjetunió egész létezése során: egy kormány és végrehajtó hatalmi ág, egységes törvényhozó és joghatalmi rendszer. A szövetségi köztársaságok – 4 majd 16 – az Alkotmány szerint szuverén államoknak számítottak, amelyek formálisan megőrizték a jogosultságukat – speciálisan ezt szabályozó törvény alapján – a szabad kilépésre az Unióból. A szövetséges-köztársaságok (ekkor még) arra is jogosultak voltak, hogy külföldi államokkal önálló kapcsolatot építsenek ki, diplomáciai és konzuli megállapodásokat köthetnek, valamint részt vehettek nemzetközi szervezetek munkájában, lásd: Net16, Net17).

Ugyanakkor, természetüknél fogva a magántulajdon és a vállalkozások jelenléte, a NEP funkcionálása együtt járt a másként gondolkodás, az érdekütközések – köztük a Szovjetunió belüli nemzetek érdekeinek – élénkülésével. Természetes volt, hogy az ellentétes érdekek képviselői követelték a „szó-lás-szabadságát”, és meg is jelentek a magán könyvkiadók, folyóiratok (pl. „Экономист”,

„Новая жизнь” stb.), a különböző ideákat hirdető vitafórumok. Ez az időszak a szabad művészet, az orosz avantgard kiteljesedésének kora (lásd: Net18). A hatalomra került „forradalmi politikai-osztály” azonban, nem nézte jó szemmel ezeket a jelenségeket. Már a Szovjetunió megalakulásának idején számos újságot betiltottak; elkezdődött az előkészítése a másként gondolkodó tudósok, értelmiségiek, művészek eltávolításának az országból.

Lenin 1922. május 17-én javasolta, hogy a szovjethatalom ellen aktívan fellépőkkel szemben a halálbüntetés helyett alkalmazzák az országból „külföldre történő emigrációra kényszerítés” büntetést. Így „született meg” például a „filozófusok hajója”, s kerültek emigrációba olyan személyiségek (Bulgakov, Iljin, Bergyajev, Szorokin stb.), akik a mai Oroszország számára példaadó értelmiségiek (lásd: Net19, Net20, Net21).

Az egyetlen legálisan működő pártként már csak az РКП(б) maradt. Az ú.n. „szovjet pártokat” szisztematikusan szétverték, s így megszűntek az „eszerek”, a „mensevikek”; és feloszlatta magát az ellenzéki „Bund” is. Kialakult az „egypárt-rendszer”. A pártokkal foglalkozó fejezetben erre még visszatérünk (részletesebben lásd: Net22).

Másik oldali probléma is jelentkezett a NEP belső ellentmondásai következtében. A magángazdaságok erősödése a falun, életre keltette az „osztály-elkülönüléseket”. Számos tényező jelezte a „kulák”–„zsellér” rétegző-

dést, s főként az egyre kibékíthetlenebb – a Szovjetunió hivatalos rendszerének egyenlőséget hirdető, szocialista lényegével szembeni – ellentéteket. A zsellérek, béresek a megélhetésükhöz kénytelenek voltak a földet, művelési eszközöket bérbe venni a tulajdonosoktól, sőt uzsora-hitelek is tőlük kaptak ehhez. Mindezért úgy fizettek, hogy a várhatóan megtermelődő összes terméküket áron alul előre lekötötték a kuláknál. Ennek eredményeként a falusi lakosság teljesen elnincstelenedett, a paraszti kisgazdaságok ellehetetlenedtek, és fenyegetett a lázadások veszélye. Ráadásul 1921-22 években az időjárás sem kedvezett a mezőgazdaságnak, szinte nem is volt mit betakarítani. S, ez a két jelenség együtt vezetett az éhínséghez a Volgamentén, és az ország szinte mindegyik „élés-kamrájában”.

A posztszovjet narratívák között kiemelkedik a „golodomor (éhség, éhhalál)” időszakának politikai magyarázata. Ukrajnában ezzel teremtettek perdöntő hangulatot a Szovjetunióval szemben – lásd például: Net23. Ugyanakkor számos időtálló elemzés is született ennek a kornak az objektív értékeléséről – lásd például: Net24.

A háborúból éppen kikecmerkedő ország, ahelyett, hogy a konszolidációra fordíthatta volna minden erejét, belevesztett a jelzett ellentmondások feloldhatatlanságából 1923-ra kialakult szociális és politikai krízis zsákutcájába. A forradalom támogatói – a parasztság

és a munkásság – elégedetlenek lettek a bolsevikok hatalomgyakorlásával. A munkások számos helyen sztrájkba léptek, mert nem kapták meg az egyébként is alacsony fizetésüket, miközben felemelték a normákat, és tömeges elbocsátásokra is sor került, stb. A parasztságot a kiéleződött „osztályharc” mellett, még az „árolló” kinyílása, az adók növekedése is sújtotta, amire a befizetések megtagadásával válaszoltak.

A helyzetet jellemezte, hogy a szovjet politikai rendszer ekkor Lenin elvitathatatlan tekintélyű vezérő szerepére alapozódott. A betegsége még csak nehezítette a konszolidálódást, de az 1924. január 21-én bekövetkezett halála súlyosan megrendítette a Szovjetuniót. Ráadásul, ahelyett, hogy az egyébként is nehéz gazdasági helyzetben lévő, súlyos agrárválságtól éhínségben szenvedő ország a stabilitásra összpontosíthatott volna, ismét hatalmi – kivált: személyi – harc foglalta le az erőket (lásd részletesebben: Net25, Net26). Ennek színtere elsősorban a bolsevik párton belül volt, a szereplői pedig, főként a forradalom első nemzedékéből kerültek ki. A NEP meggyökerezésének háttérében a '20-s évek elején a nepes politika perspektíváját a szocialista eszméktől idegennek tartó „balirány” képviselői kerültek előtérbe.

A '20-s évek közepére a szovjet gazdaság (főként a mezőgazdaság és az élelmiszeripar, a könnyűipar) fellendülése elérte a háború előtti szintet.

A hadi kiadások csökkenése lehetővé tette a nehézipar és egyéb ágazatok dinamikus fejlődését.

Körülbelül 1925-re befejeződött a gazdaság helyreállítása. Azért problé-

mák is adódtak: 1923-ban „árukrízis” lépett fel; 1927-28-ban pedig, „gabonatermesztési” válság. Ezt követően – a politikai rendszerben bekövetkező változásokhoz kapcsolódóan – a NEP felszámolásra került, s elkezdődött a „tervgazdálkodás”. Lásd: Net27).

De, egymás után jelentek meg más különböző irányzatok is: a Buharin-féle „jobbboldali ellenzék” (Buharin 1925. április 17-én, falujárása során mondta ki a parasztság körében azután híressé vált mozgósító jelszavát: „Gazdagodjatok!” – lásd: Net28, Net29); a „munkás ellenzék”, amely a népgazdaság irányítását a szakszervezetekre bízta volna; a Trockij fémjelezte „új kurzus”, amely magában foglalta a párton belüli „demokratikus centralizmus” híveit is; az „új ellenzék”, amely szembefordult Sztálin teóriájával a „szocializmus felépíthetőségéről egy országban”; az „egyesült ellenzék”, amely szinte minden irányzatot igyekezett magába foglalni, stb. (Net30).

Azért, hogy a témánktól nehogy mellékvágányra kerüljünk, nem részletezzük a Szovjetunió további sorsát illetően önmagában véve is nagyon fontos szerepet játszott hatalmi küzdelmet. Ezekben a harcokban dőlt el a Szovjetunió, mint egységes államnak, és a meghirdetett szocialista társadalmi-gazdasági berendezkedésének a sorsa. Természetesen a történések egyik fontos vizsgálati terepe ennek az időszaknak a részletes feltárása és értékelése. Hatalmas irodalma van már ennek, s nem tartom célszerűnek újjal előállni (lásd például a főszereplők visszaemlékezéseit: Л.Д.Троцкий. К истории

русской революции. М. Политиздат. 1990. Н.И. Бухарин. Избранные произведения. Политиздат. 1988. Р.А.Медведев. Они окружали Сталина. М. Политиздат. 1990).

A politikai rendszer fejlődése szempontjából, a végül is kikristályosodott végeredmény a döntő. Ez pedig Sztálin hatalomra jutása, s vezér-szerepének felülkerekedése, a demokratikus népképviselőket maga alá gyűrő totalitarizmus kiépülése. (lásd: Net31, Net32).

A politikai rendszer szempontjából lényeges, hogy az ország lehetséges fejlődési variánsai közül, az útvalasztás kritériumainak valamennyi meghatározó témája a harc terepének bizonyult. Ismét előtérbe került az alap probléma: lehetséges-e egyáltalán a szocializmus építése egyedül a Szovjetunióban? Ehhez kapcsolódtak a további elvi kérdések: a nemzetiségekről; a felhalmozás, a tulajdonlás politikájáról; az iparosításról; a munkásosztály viszonyáról a parasztsághoz; az árpolitikáról. A személyi küzdelemnek kitüntetett területét jelentette a párt fejlesztésének az iránya: a pártdemokrácia kiszélesítésének és a frakciónak az engedelméért, vagy a „demokratikuscentralizmus” megvalósulásáért kell-e erősíteni a szerepét (részletesebben lásd: Net33). Végül is a hatalmi harcból Sztálin került ki győztesen.

Sztálin képes volt maga mellé állítani Kámenyevet, Zinovjevét, Buharint és együtt azzal vádolták meg Trockijt, hogy diktatori hajlamával ki akarta sajátítani Lenin vezér-szerepének utódlását. Ezért 1925 januárjában leváltották a hadsereg irányításának vezetői

tisztségeiből, s végérvényesen kiszorították az ország további sorsának ügyeiből.

Az ezt követő rendszer kiépítése több lépcsőben valósult meg. Sztálin először elvetette Trockij NEP-re vonatkozó kritikáját, amikor az 1923. októberében „Új kurzust” hirdetett meg azzal szemben. Trockij szerint a NEP fenntartásával a párt okozza a gazdasági válságot, s ezért követelte a pártbürokrácia felszámolását, a párt demokratizálását. A „46-ok nyilatkozatához” csatlakozva követelte az üzemek államosítását és az ipar ellátásának biztosításához a parasztság „kollektivizálását”. Ezt követően Sztálin legyőzte az „új ellenzéket”, s később Buharinékat is. A negyedik szakaszban, 1928-29-ben megküzdött a „jobboldali elhajlókkal” és így egyedül maradt a párt és az ország élén.

A hatalmi harc együttjárt a „párt-tisztítással”, melynek során kb. 170 ezer embert zártak ki a pártból. A párton belüli harcról szóló számos leírás közül érdemes megismerni a Net34 forrásban közöltet.

A bolsevik párt főtákaraként 1922 áprilisától Sztálin lett a pártapparátus vezetője, s az ebből adódó kapcsolatrendszert hasznosítva szorította ki a neki ellentmondókat – elsősorban Trockijt – a hatalomból. Mindent egybevetve ürügyként a NEP szolgált. A hatalomért harcolók mindegyike, s a frakcióik is, bármely kérdést tűztek napirendre, végül a „szocializmus” vagy „NEP” ellentmondásainak a kezeléséhez, vagyis a „politikai burokhoz” jutottak el. Ugyanis a lényeg az volt,

hogy a „vegyes tulajdonviszony” fennmaradása esetén tudja e biztosítani a „politikai rendszer”, a „burok” (ahogyan Lenin nevezte a tőke hatalmát minden esetben biztosító politikai rendszert) a szocializmus érvényesülését minden körülmények között? Két opció mutatkozott.

- Az első, amelyben érdekegyeztetéssel, demokratikus viszonyok közepette érvényesül a szocializmusban minden állampolgár számára a szabadság, az egyenlőség és a közösségiség.
- A másik: miután nem biztosítható a tulajdonosok, tőkések szolidaritása a magántulajdonnal nem rendelkező dolgozó tömegekkel, a szocializmus politikai „burka” kikényszeríti – a „proletárdiktatúra” eszközeivel – a társadalmi-gazdasági rendszer ilyen irányú fejlődését.

Az elhúzódó viták, hatalmi érdekütközések nem tudták dűlőre vinni a dilemmát, miközben a Szovjetunió szociális-gazdasági válság spirálban vergődött, és számos jelzés arra mutatott, hogy a nemzetközi geopolitikai térben olyan háborús készülődés vette kezdetét, amelyben az I. világháborút lezáró megegyezésekkel szembeni revans szándék mellett a szovjet-rendszer felszámolása is napirenden van. Ebben a kontextusban vizsgálva a történeteket juthatunk arra a következtetésre, hogy az alternatívákat képviselők – főként Sztálin és Trockij – közötti intellektus különbség, pszichikai tényezők és ambíciók járultak hozzá, hogy a diktatúra változata kerekedett felül (megjegyzés: Az eredeti dokumentumok értékeléséből juthatunk ennek a legfontosabb feltételezésnek a megfogalmazásához. Lásd: Net35).

A „sztálini rendszer” fordulata a „szocializmustól” a „birodalmi diktatúrára”

Mindemellett a világtörténelmet és főként a „kommunizmus” sorsát távlatosan meghatározó átrendeződés is bekövetkezett. A „NEP” utáni időszak követelményeiről folytatott vitát Sztálin a „felzárkózás szükségességével” zárta le. „Az élen járó országoktól 50-100 évvel lemaradtunk – mondta a ’Szocialista ipar dolgozóinak első össz-szövetségi konferenciáján’ 1931 februárjában, és kijelölte a feladatot – Ezt a távolságot tíz év alatt kell lefutnunk. Vagy megtesszük ezt, vagy legyűrnek bennünket” (lásd: Net36). Az ezt követő történésekből kiderült, hogy – a Szovjetuniónak már egyedüli vezetőjeként – nem pusztán feladatként jelölte meg a gyors felzárkózást. A „diktatúra” módszerét választva, nem csak a NEP-t dobta el, hanem a fejlődés tartalmi stratégiájából a ’17-s forradalom célját, lényegét: a „szocializmus eszméit is likvidálta”.

Talán a legfrappánsabban értékelve ezt a fordulatot, Lev Naumenko, kiváló filozófus professzor, az oral history interjújában 2014-ben, azt mondta (Net37): „A világ háborúra készült a Szovjetunió ellen. Sztálin pedig keresztet vetett a szocializmusra és erős, hatalmas államot kezdett építeni”. Sztálin 1929-ben átállította az országot a „birodalmi” koncepcióra, a birodalmat megvédeni képes ipari nagyhatalom leggyorsabb kiépítése céljának szolgálatába. Ezzel a sarkos állítással sokan egyetértenek, s még többen azt vélik, hogy nem „likvidálta” a szocializmus felépítésének perspektíváját, de az akkori körülmények között nem volt más alternatíva. Az tény, hogy a retorikában még fel is erősödött a „szocia-

lizmus hirdetése”, de a gyakorlatban olyan folyamatok indultak be, amelyek miatt felvetődik: a „cél szentesítheti-e az antihumánus eszközöket is?”

A politikai viszonyok változásainak sorában, ez a tényező újabb és gyökeres fordulatot hozott. Sztálin ezt követően mintegy negyedszázadra a Szovjetunió teljhatalmú urává vált. A vezér istenítése – a „személyi kultusz”, amely a politológiai fogalomtárba is bekerült a későbbiekben – pedig, az egyik legjellemzőbb vonása lett annak a politikai rendszernek, amely az 1930-s évektől meghatározta az ország életét.

A sztálini rendszer politikai értékelését és elítélését végül 1956-ban, az SZKP XX. Kongresszusa végezte el lásd: Nyikita Hruscsov (1956). A „szépirodalmi” feldolgozását pedig, lásd: Anatolij Ribakov (1988) *Ах Арбат gyermekei* című művében.

Mindemellett, a sztálini korszak sem volt egynemű, legalább négy szakaszra bontható – ami a politikai rendszer modifikálódásait illeti – nem azonos tartalommal és funkcióval.

Ах első időszakot 1927-33 között – a NEP felszámolása mellett – az első ötéves tervben, erőltetett menetben megvalósított, három megújulás jellemezte: az iparosítás, a mezőgazdaság kollektivizálása és a kulturális forradalom.

Az iparosítás lényegében a lenini GOELRO-val vette kezdetét. Ismerős a jel-

szó „A kommunizmus = szovjethatalom + az egész ország villamosítása”. Itt még a forradalom célja volt a mozgató erő. A sztálini koncepcióban már a világgal szembeni lemaradás felszámolása, és a birodalom kiépítése, amely szembe tud szállni a háborús készülődéssel. Az „iparosításnak” hatalmas irodalma van – lásd például: Net38, Net39)

A falvak sorsa a Szovjetunió egész területén a leggyötrelmesebb kérdésnek bizonyult. Kettős feladatot kellett megoldani:

1. úgy megőrizni a parasztság föld iránti „gazdaszeretetét”, hogy közben megtörjék a cári, feudális viszonyok maradványait, a szolgai alavettség, a nyomor visszahúzó erejét;
2. a mezőgazdaság modernizálása biztosítsa a közben kibontakozó iparosítás követelményeinek a teljesítését.

Ez a folyamat szörnyű megrázkódtatások – többek között az 1932-33 „éhínség”, a „kulákok” likvidálása – árán ment végbe.

Leírásait lásd: Михаил Шолохов. Поднятая целина. »Издательская Группа „Азбука-Аттикус“«, 2015, URL:<http://megogo.net/ru/view/7580-podnyataya-celina-seriya-1.html>; vagy pedig: Коллективизация в СССР. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Коллективизация_в_СССР Illetve: Сталин: время, люди, Империя. Тайны голода 30-х. <http://stalinism.ru/kollektivizatsiya/tayni-goloda-30-h.html>).

A „kulturális forradalom” célja volt az új típusú kultúra kialakítása, amely a tömegek-

nek szól, s felszámolja az analfabétizmust (likbez), az új társadalom számára teremti meg az értelmiségi bázist. Talán ez volt az egyetlen megőrzött és legsikeresebb eleme a „szocialista” átalakításnak (részletesebben: Net42). Ennek során a kényszerrel kollektivizált faluról áramlott a városokba a paraszti réteg fiatalabb, mobilabb része, kisebb életfeltételi igényekkel, de tudásszomjjal, s így a hatalom által mindenre mozgósíthatóan.

A cári rendszert kiszolgáló értelmiségi és közalkalmazotti réteg jelentős része a fehérek oldalán elpusztult a polgárháborúban, a másik része külföldre menekült vagy emigrációba kényszerítették; s akik mégis megmaradtak, azokat kihasználták, de a bizalmatlanság miatt később lecserélték a kulturális forradalom eredményeként „kikupálódott” újakra.

Ebben az időszakban formálódott az az „engedelmes” politikai rendszer, amelyre Sztálinnak szüksége volt az erős birodalom megteremtéséhez.

A politikai rendszerben kialakult a vertikális egymásra épülés. A „tanácsok” már nem a „munkás-paraszt-katona küldöttek” önkormányzataként működtek, hanem a központi hatalom végrehajtó szervezeteiként. A Központ által elhatározottak kérdés, vita nélküli engedelmes végrehajtásán pedig a belügyi-biztonsági szervek örködték.

Kialakult az általános bizalmatlanság és félelem légköre, amely megszülte a „feljelentések” rendszerét, s a „szabotázsok” megtorlását (rendkívül gazdag tényanyag alapján elemzi és értékeli ezt az időszakot: Net43, Net44, Net45).

A második szakasz, az 1934-38 közötti „konszolidációé”, amely rendkívül ellent-

mondásosra sikerült. Sztálin fontosnak érezte a rendszere legitimálását, és ezt formába is akarta „önteni”. A Szovjetunió már az általa meghatározott ideológiai felfogás, alapeszme következményeként formálódott, s kifejezte megvalósítása gyakorlatának egy változatát, a „sztálini szovjet szocializmus” jellegét és kereteit. Mindez a Szovjetunió „sztálini Alkotmányában” manifestálódott.

A Szovjetunió első „szocialista” Alkotmányát 1936. december 5-én fogadta el az Összövetségi Tanácsok VIII. rendkívüli kongresszusa (Net46). Kimondták, hogy „győzött a szocializmus”, és a „proletárdiktatúra” helyett, ezt követően „minden hatalom a dolgozókat képviselő tanácsoké”. Nemzetközi vonatkozásban – s ez érintette a sztálini külpolitikát is – Hitler hatalomra kerülése a meghatározó fejlemény, s így szovjet részről ez az időszak a háborús felkészülés kezdetét is jelentette.

A sztálini-rendszer alkotmányossá válása és a felkészülés a háborúra, rendkívül ellentmondásos állapotokat váltott ki. Egyrészt, az ország lelkesen támogatta az Alkotmányban megfogalmazott valóban szocialista értékeket, és örült a II. ötéves tervben elért sikereknek (amit jelez például a fogyasztás 22%-os növekedése és a demográfiai „boom” – v.ö.: Net47, Net48, Net49) – miközben ezek fokozták a szélsőséges személyikultusz kiépülését is. Másrészt, pedig, az újabb, 1937-38-as éhínség mellett, megmagyarázhatatlanul egyetlen represszió harapózott el.

A '30-s évek „éhínségéről” (főként az Ukrajna önállósá válása után) szélsőséges „mitológiák” és politikai tö-

rekvések születtek. A „Golodomor” lett az egyik hívószó az ukrán nacionalizmus számára. Nehéz igazságot tenni ebben az ügyben, de az tény, hogy a sztálini rezsim kollektivizációja nem tudta összegyeztetni a mezőgazdasági termelést a háborúra készülési programjával. Számos értékelés született, de legalább annyi a vitatható is – mégis fontos megismerni ezeket; például: Net50, Net51, Net52.

A korszak represszióiról a világ leginkább Szolzsenyicin „Gulág sziget-csoport” könyvéből tájékozódott (v.ö.: Net53). Az irodalmi feldolgozás mellett számos – különböző indíttatású – elemzés is figyelemre méltó (például: Net54, Net55).

Feltehető a kérdés: azokon kívül, akik a Vezér-kultuszt kialakították és fenntartották, s körülötte „sütögették a saját pecsenyéjüket” nem volt senki, aki képes lett volna ellenerőt kiépíteni?!

A Vezér-kultuszt kialakítók, fenntartók és kihasználók köréről nagyon kevés objektívnek tekinthető információ áll rendelkezésre. Közülük sokan részesek lettek az újabb hatalmi harcoknak, és az ebből adódó „érzelmi” kötődések torzítják a szerepüket. Az azonban egyértelmű, hogy az „első generációt” felváltották azok a „személyiségek”, akiknek már nem volt kötődésük a forradalomhoz (lásd: Net56, Net57).

De, voltak kísérletek, azonban kegyetlen volt a leszámolás velük, s tovább növelte az általános terrort. A Sztálin körül kialakított személyi kultusz tovább erősítette őt a párton belül. Az 1934-es SZKP kongresszuson azonban veszélybe került a hatalma, Kirov népszerűbb volt, a küldöttek megszavazták, de Sztálin emberei az eredményeket meghamisították. A kongresszus résztvevőinek nagy részét kivégezték, Kirov pedig – soha fel nem tárt – gyilkosság áldozata lett 1934-ben. Az ezt követő „чистка” (tisztogatás), a vélt és valós ellenfelekkel való leszámolás tovább folytatódott. Az üldözési mániából eredő bizalmatlanság, a feljelentések, besúgások mindennapossá váltak, nem kímélték sem a lakosságot, sem Sztálin közvetlen munkatársait (Sztálin felesége is öngyilkos lett 1932-ben).

Az ellenségkeresés („Éberség!” jelszóval) szellemében a belügyi, karhatalmi szerveket felhasználva (Cseka utódja: GPU majd NKVD = politikai rendőrség) terrort alkalmazott. 1928-tól koncepciók percek, kirakatpercek rendezésével százezreket végeztetett ki (köztük a hadsereg vezérkarát, orvosokat, értelmiségieket) vagy juttatott a hírhedt büntetőtáborokba, a GULÁG-ba (Net58, Net59, Net60).

A harmadik szakasz a háborúé. A Honvédő Háború ismét „hadikommunizmust” kívánt meg szinte minden téren: a politikai rendszer egésze a helytállásért, a győzelemért mozgósított. Előtérbe kerültek a kommunisták; bizonyos mértékben rehabilitálták a pravoszláv papokat; „elfelejtődött” a represszió. A Gulágon lévő tudósok közül sokan új fegyverek konstruálásával járultak hozzá az ellenség

elleni küzdelemhez. Mindenkit mozgósított a haza védelme.

A mozgósítás jelszava lett: a „Hazáért – Sztálinért”! A politikai rendszer jól vizsgázott, hiszen rendkívüli körülmények között végzett kreatív szervező munkával evakuálták az európai területekről az ipart, a kulturális kincseket, a gyermekeket, a kórházakat stb. az Urálon túlra, s állítottak a hátszágban minden és mindenkit éjjel-nappal frontra termelő munkába.

Ebben az időszakban a külvilág számára megfelfejthetetlenül a „nép országa” jelent meg a maga fenségében, és ez a nép védte szocialista társadalmi berendezkedésű hazáját (részletesebben lásd: Net61).

A sztálini korszak negyedik szakasza. Az 1945. május 9. győzelem lezárt egy történelmi szakaszt a Szovjetunió életében és megkezdődött a sztálini-korszak negyedik szakasza, ami a győzelem utáni évektől a vezér haláláig terjedt (v.ö.: Net62, Net63, Net64, Net65).

Kettős feladat várt az országra:

1. helyreállítani a lerombolt, több mint 27 millió embert elveszített, s ezer sebből vérző hazát;
2. hozzálátni a békés fejlődés megalapozásához.

A külső körülmények, amelyek szinte azonnal az ország izolálását eredményezték, és a hidegháborút zúdították rá, jelentős mértékben átrendezték a feladatokat, és fennmaradt a fegyverkezés jelentősége is. A belső viszonyok – részben emiatt – szintén sokáig megőrizték a háború miatti újabb „hadikomunizmus” állapotát.

A politikai rendszer nem tudott megszabadulni a „mozgósító” szerepétől és struktúráitól. A háború során szinte mindenkit értek

olyan sérelmek, amelyek nem tették lehetővé a gyors felejtést és a megbocsátást. Ismét beindult a bizalmatlanságra alapozott repressziós gépezet: azoknak a megbüntetése, akik a megszállt területeken éltek, a fogságból szabadultak, a „megbízhatatlanul viselkedett” népek (krími tatárok stb.) körébe tartoztak (és még sorolhatnánk „a kiket és a miérteket”).

Ezek az évek vezettek végül is a vezér halálát követő katarzishoz, politikai „olvasdás-hoz”, a sztálini-rendszer megtagadásához és a szocialista gondolat ártérteleléséhez, s szerepének a visszaállításához.

Visszatekintve az azóta megtörtént események, lezajlott folyamatok történelmi nézőpontjából, továbbra is a drámai ellentmondás okozza a legnagyobb gondot. A sztálini szovjet politikai rendszer (bár formálisan „népképviselőtinek”, a „szocialista-demokrácia”, a „munkás-paraszt-katona tanácsok”, vagyis a „szovjetek” megtestesítőjének tekintette magát, valójában azonban) torz formában a „proletariátust” felváltó szolgalelkű-bürokraták, karrieristák, egyéb kalandorok „újosztályának” hatalmát biztosító „diktatúra” egyszemélyi megtestesítője lett.

A sztálini politikai rendszer a „proletariátus osztály-uralma” koncepcióját felváltotta a „vezér ideológiáját és megvalósítása diktatórikus gyakorlatát támogatók uralmával”.

A „szocialista forradalmat” a világban számos politikai erő és progresszív személyiség támogatta.

A sztálinizmus kialakulását és a rendszer eltorzítását azonban, fokozatosan felismerve, egyre többen ítélték el. Akik a SZU-ban léptek fel ellene, azok a represszió áldozataivá lettek, mint például a „balos-kommunisták”

(левые коммунисты – v.ö.: Net66). A világban áldozataivá váltak a kommunista pártok, a szocializmus hívei.

Kialakult a bírálók köre is. A bolsevik forradalomnak a sztálini megtagadását követően kialakuló „új osztály” látéletét sokan felvázolták, még hozzá már annak születésekor – köztük Valerian Oszinszkij vagy Gavril Mjasznyikov, akik többé-kevésbé maguk is ehhez az osztályhoz tartoztak.

Az új osztály természetét elemezte továbbá Karl Korsch, Herman Gorter és Otto Rühle az 1920-as években, vagy éppen George Orwell (2012), aki 1948-as „1984”-ében „új arisztokráciáról” ír, a hatalom technokrata mérnökeiről.

„Üdvözet az egyformaság korából, a magányosság korából, a Nagy Testvér korából, a »duplagondol« korából” – írta erről a kettősségről 1984 című híres művében George Orwell.

A legnagyobb vitát pedig Milovan Gyilaszt váltotta ki, az „új osztályról” alkotott nézeteivel. Lásd: Milován Gyilaszt (1955, 1989) „Az új osztály: a kommunista rendszer elemzése” című művét, illetve ugyancsak Gyilaszt (1962) „Találkozások Sztálinnal” (Conversations with Stalin) című írását (lásd még: Net67).

Mindezzel együtt, mindannyian ismerjük a Sztálin körüli mítoszokat: „Sztálin, a népek nagy tanítója”, „az elesettek gyámolítója” vagy „a világ proletariátusának nagy vezére”, de ezek ellenkezőit is: „Sztálin, a tömeggyilkos” vagy „Sztálin, a gonosz diktátor”. A történeti valóság, Sztálin személyisége és telje-

sítménye is összetettebb problémakör ennél, ezért sem a tudományos munkák, sem a népszerű művek nem engedhetik meg maguknak az effélé leegyszerűsítést. Azt meg kíváltképpen el kellene kerülni, hogy csupán a személyén keresztül ítéljük meg a Szovjetunió teljesítményét.

A „szovjet nép” végül is felülírta a történelmi folyamatban a személyiségeket és győztesen került ki a háborúkból, forradalmakból, kultuszokból. Szerencsére vannak megfelelően objektív leírásai már magyarul is ennek a kornak és következményeinek (Krausz, 2003).

Ennek, a sztálinizmus egészében létezett politikai rendszer-modellnek, a funkcionálását nagyon drágán fizette meg a Szovjetunió. Az ára volt többek között: a tömeges politikai represszió, a rendkívül kegyetlen módszerekkel végrehajtott „kollektivizáció” a falun, a nagy tömegek felzárkózását megkísérlő „kulturális-forradalom” háttérében a „gondolkodás” szabadságának teljes körű elfojtása. Azzal a jelszóval, hogy a „vallás – a nép ópiuma”, lerombolták a pravoszláv egyház templomait, megsemmisítették szerzetes rendjeit, egyéb értékeit, üldözték papjait. Másrésről, ugyanakkor, ezzel a rendszerrel, a hatalom erejével az erőforrások maximális koncentrálásának eredményeként, történelmileg rövid idő alatt sikerült az országban kiépíteni egy olyan ipari bázist, amellyel a Szovjetunió képes lett a hitleri Németország erőfölényben lévő modern hadigépezetével szembeszállni, és győztesen megvívni a „Nagy Honvédő Háborút”.

A posztszovjet Oroszország politikai osztálya – átvéve a nyugati polgári politológia terminológiáját – a sztálini időszakban kialakult

politikai rendszert „mobilizáló-típusúnak”, vagy még erőteljesebben „totalitáriusnak” írja le (Friedrich és Brzezinski, 1965; Net 68, Net69). A viták azonban nem halkultak el arról, hogy miért alakult így. Lehetett volna más módon felzárkózni? Nincs még meg az a „történelmi távlat”, amely letisztíthatta volna az érzelmi motívumait az értékítéleteknek. Sok még a prekonceptió a történetek vizsgálatában és az elrendeltetett konklúziókban; mint ahogyan a másokhoz viszonyítás, vagy azok elvárásainak teljesítéséből kialakított megítélés is, a hazai adottságok figyelembevétele helyett.

A posztszovjet Oroszország számára ezek a viták és levont következtetések mégis rendkívül sok tanulsággal szolgálhatnak a megfelelő politikai rendszer eléréséhez. Ilyen szerepet játszhat a rendszerszerű gondolkodás és a belsőleg kiérlelt strukturális elemek szerves egymáshoz kapcsolása; a folyamatos, lépcsőzetes építkezés felvállalása a külső sürgető hatások kényszere helyett.

Utószó

A Szovjetunió (SZU) politikai rendszerének történeti alakulását a SZU létrejöttétől a sztálini éra végéig követtük nyomon jelen tanulmányban. A tanulmány (*Lélektan és hadviselés* folyóiratban közlésre szánt) folytatása a Sztálint követő időszakban tekinti át a SZU politikai rendszerének alakulását.

Irodalom

Бордюгов Г.А., Козлов В.А. (1991): «Военный коммунизм»: ошибка или «проба почвы»? История отечества:

люди, идеи, решения. Очерки истории советского государства.

Евгений, Петров; Илья, Ильф (1997). Двенадцать стульев. Издательство 'ВАГРИУС'.

Friedrich Carl J., Brzezinski Zb (1965). *Totalitarian dictatorship and autocracy*. Cambridge: Harvard university press;

Gyilas, Milován (1955): *The New Class: An Analysis of the Communist System*. Zürich: Europa Verlag

Gyilas, Milován (1962). *Találkozások Sztálinnal-t* (Conservations with Stalin)

Gyilas, Milován (1989): *Az új osztály*. Magvető, Budapest.

Hruscsov, Nyikita (1956, 1988). *A személyi kultuszról és következményeiről. Beszámoló az SZKP XX. Kongresszusának zárt ülésén 1956. február 25.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Kemény László (2018): Gondolatok az oroszországi kapitalizmus „politikai burkáról”. In Juhász József és Szvák Gyula (Szerk.): *Tertium Datur 70. Írások Krausz Tamás születésnapjára*. Russica Pannonica, Budapest. 143-154. ISBN: 9786155651045

Krausz Tamás (2003): *Sztálin élete és kora*. Pannonica Kiadó, Budapest.

Krausz Tamás (2008): *Lenin. Társadalomelméleti rekonstrukció*. Napvilág Kiadó, Budapest.

Ленин, В. И. (1969). Полное собрание сочинений в 55 томах. Том 33 (Государство и революция). М.: Издательство политической литературы

Максимова О.А. (2010). Законодательная деятельность Всероссийских съездов Советов, ВЦИК и Президиума ВЦИК

- в период перехода к новой экономической политике (1921 - 1922 гг.) // История государства и права, Максимова О.А. (2010). Законодательная деятельность Всероссийских съездов Советов, ВЦИК и Президиума ВЦИК в период перехода к новой экономической политике (1921 - 1922 гг.) // История государства и права. 2010. № 20. Москва.
- Orwell, George (2012). 1984. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Павлюченков С.А. (1997). Военный коммунизм в России: власть и массы. Русское книгоиздательское товарищество — История.
- Ribakov, Anatolij (1988): Az Arbat gyermekei. Magvető Kiadó, Budapest.
- Соболев В (2006). „Ленин и Чубайс: параллели между 1917 и 1991 гг.” // Российский кто есть кто – 2006 № 4, с. 38 – 39.
- Internetes hivatkozások*
- Net1: Letöltés: 2012-01-23. Web: http://www.ng.ru/politics/2012-01-23/1_national.html
- Net2: Izvesztýija. Letöltés: 2012.01.16. Web: <http://izvestia.ru/news/511884#ixzz48FvkbB4b>
- Net3: История России. СССР. Web: <http://www.grandars.ru/shkola/istoriya-rossii/istoriya-rossii/>
- Net4: Политика „Военного коммунизма” (1918 - 1920 гг.). Web: <http://www.istorya.ru/referat/referat2/27716.php>
- Net5: Советская Россия. IV. Начальный этап войны. Формирование системы „военного коммунизма”. „Военный коммунизм”: политика и идеология Web: <http://bibliotekar.ru/sovetskaya-rossiya/18.htm>;
- Net6: НЭП - сущность, противоречия, причины механизма свертывания. Web: <http://www.truehistoria.ru/tias-1028-1.html>
- Net7: История России. Новая экономическая политика (НЭП). Web: <http://historykratko.com/novaya-ekonomicheskaya-politika-nep>
- Net8: Рождение советского червонца. Web::<http://www.oposuu.com/111011.htm>
- Net9: НЭП современные оценки.. Web: http://mirznani.com/info/nep-sovremennye-otsenki_341281 .
- Net10: Андрей Некрасов. НЭП: всерьез и надолго? Дискуссии в зарубежной историографии. LAP. 2015. Web: <https://www.lap-publishing.com/catalog/details/store/gb/book/978-3-659-44085-4/>
- Net11: Отечественная история. Пособие к изучению раздела дисциплины «Советская Россия в годы НЭПа» 2. Политическая система. Москва – 2003. Образование СССР. Web: <http://www.russlav.ru/aktualno/obrazovanie-sssr.html>.
- Net12: Советская Россия. I. От "военного коммунизма" к новой экономической политике. От Советской России к Союзу ССР.: Web: <http://www.bibliotekar.ru/sovetskaya-rossiya/32.htm>

- Net13: Основной Закон (Конституция) Союза Советских Социалистических Республик. Web: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1924.htm>
- Net14: Подписаны декларация и договор об образовании СССР. Web: <http://www.prilib.ru/History/Pages/Item.aspx?itemid=371>.
- Net15: Образование СССР Web: <http://www.russlav.ru/aktualno/obrazovanie-sssr.html>.
- Net16: «КПСС в резолюциях », 8 изд. т. 2, 1970, с 401. Web: <http://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/087/957.htm>
- Net17: Первый съезд Советов СССР. Web: <http://www.profi-forex.org/wiki/sojuz-sovetskih-socialisticheskikh-respublik-sssr-ili-sovetskij-sojuz.html>,
- Net18: Русский авангард. Банк рефератов. Глава I. Русский авангард как феномен искусства 20 века. Глава II. Направления в русском авангарде. Web: <http://www.bankreferatov.ru/referats/C325729F00717F7B43257B0B000B6BA4/.doc.html>
- Net19: Философский пароход. Web: https://ru.wikipedia.org/wiki/Философский_пароход .
- Net20: Постановление Политбюро ЦК РКП(б) об утверждении списка высылаемых из России интеллигентов. Web: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/post_vus.php .
- Net21: Политические репрессии 1920-х годов в СССР. Web: https://ru.wikipedia.org/wiki/Политические_репрессии_1920-х_годов_в_СССР
- Net22: Политический строй и политическая борьба в СССР в 20-е годы. Web: <http://www.deephhistory.ru/dhs-292-1.html>
- Net23: Наталка Немчинова. Сергій Неділько. Голодомор 1921-23-х років в Україні, як планомірно проводимий геноцид. Web: <http://www.memorial.kiev.ua/genocyd-ukrajinciv/golodomory/126-golodomor-1921-23-h-rokiv-v-ukrajini-jak-planomirno-provodymyj-genocyd.html>.
- Net24: Павел Пряников. Голод в Поволжье 1921–1922 годов и «человеческий фактор». Web: <http://svpressa.ru/blogs/article/37506/>.
- Net25: Алексей Волинец . Россия после смерти Ленина. Жизнь в СССР и борьба за власть после смерти Владимира Ленина. Web: <http://rusplt.ru/policy/rossiya-posle-smerti-lenina-19523.html> .
- Net26: Борьба за лидерство в 1920-е годы. Web: <http://histor-ru.ru/jekzamen-po-istorii-otechestva-otvety-na-voprosy/557-borba-za-liderstvo-v-1920-e-gody.html>
- Net27: Становление, результаты и конец НЭПа. Боффа Дж. История Советского Союза. III. Первый пятилетний план. Конец нэпа Web: <https://spiruk.wordpress.com/2012/01/10/35-> ;
- Net28: Вадим Роговин. Была ли альтернатива? Лозунг „Оборачайтесь”. Web: <http://trst.narod.ru/rogovin/t1/xxxiii.htm> .
- Net29: Доктрина правого коммунизма. Web: <http://www.esdek.narod.ru/57/volskiy11.htm>

- Net30: РКП(б). Внутрипартийная борьба 20-е годы. Документы и материалы. – М. РОСПЭН, 2004. Роговин В. З. Власть и оппозиции. – М., 1993. Роговин В. З. Сталинский неонэл. – М., 1994. Крис Харман. Как погибла революция. 1992. Web: <http://goscip.narod.ru/failrev.html>
- Net31:, Установление в СССР тоталитарного политического режима. Культ личности И.В. Сталина. Web: http://histerl.ru/otchestvennaia_istoria/kratko/ustanovlenie_v_sssp_totalitarno-politicheskogo_regima.htm
- Net32: Формирование тоталитарного государства в СССР и культа личности Сталина. Web: <http://fan-5.ru/best/best-193344.php>. Леонард Шапиро. Коммунистическая Партия Советского Союза. (перевёл с английского Виктор Франк) Edizioni Aurora. Firenze. 1975.
- Net33: Партийные дискуссии о путях и методах построения социализма в СССР. Культ личности И.В. Сталина. Массовые репрессии. Конституция 1924 г. Web: <http://studopedia.org/9-46496.html>
- Net34: Леонард Шапиро (1975). Коммунистическая Партия Советского Союза. (перевёл с английского Виктор Франк) Edizioni Aurora. Firenze. 15. Конфликты в руководстве. Первая фаза. 16. Поражение Троцкого. 20. Поражение Бухарина. Никита Хрущев. Время. Люди. Власть. Воспоминания. Часть I. Начало пути. Личное знакомство со Сталиным. Web: http://www.hrono.info/libris/lib_h/hrush08.php
- Net35: Сталин И.В. О социал-демократическом уклоне в нашей партии: Доклад на XV Всесоюзной конференции ВКП(б) 1 ноября 1926 г. Источник: Сталин И.В. Сочинения. – Т. 8. – М.: ОГИЗ; Государственное издательство политической литературы, 1948. С. 234–297. Web: http://grachev62.narod.ru/stalin/t8/t8_21.htm.
- Net36. Сталин И. В. О задачах хозяйственников. Речь на первой Всесоюзной конференции работников социалистической промышленности. 1931-02- 04. (Idézi: Индустриализация СССР. Web: https://ru.wikipedia.org/wiki/Индустриализация_СССР.)
- Net37: 16, 41 perc Web: <https://www.youtube.com/watch?v=KyYk9JPm7gc>
- Net38: Индустриализация СССР. Web: https://ru.wikipedia.org/wiki/Индустриализация_СССР.
- Net39: Юферова С.В., Тригуб Г.Я. Индустриализация: причины, трудности, значение. Web: http://abc.vvsu.ru/books/kl_istorija_otech/page0022.asp
- Net40: Индустриализация СССР. Web: https://ru.wikipedia.org/wiki/Индустриализация_СССР.
- Net41: Юферова С.В., Тригуб Г.Я. Индустриализация: причины, трудности, значение. Web: http://abc.vvsu.ru/books/kl_istorija_otech/page0022.asp
- Net42: Культурная революция в СССР. Web: https://ru.wikipedia.org/wiki/Культурная_революция_в_СССР

- Net43: Елена Осокина. За фасадом «сталинского изобилия» Распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации 1927- 1941. Москва. РОССПЭН 1999. Web: <https://www.hse.ru/data/2009/12/08/1230493698/Елена%20Осокина.%20За%20фасадом%20Сталинского%20изобилия.pdf>.
- Net44: НКВД СССР. Web: <http://www.famhist.ru/famhist/zavin/00078634.htm>
- Net45: Дмитрий Владимирович Колыхалов. НКВД СССР в 1928-1941 годах. Web: <http://avkrasn.ru/article-2279.html>
- Net46: Конституция СССР 1936 года. Web: <http://док.история.рф/20/konstitutsiya-sssr-1936-goda/>
- Net47: Евгений Резонтов. Расшифрованный Сталин. Web: <https://books.google.hu/books?id=yU2QiA64M08C&pg=PT35&lpg=PT35&dq=СССР+в+период+сталинской+Конституции>.
- Net48: Второй пятилетний план развития народного хозяйства Союза ССР. Web: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/sie/3776/%D0%92%D0%A2%D0%9E%D0%A0%D0%9E%D0%99>.
- Net49: митрий Хмельницкий. Блеф века. Цели и итоги первого пятилетнего плана. Миф о сталинском порядке: табу на экономику в годы террора. Web: <http://gefeter.ru/archive/14406>
- Net50: «Голодомор» и «закон о трех колосках». Web: http://www.e-reading.club/chapter.php/1020202/13/Oshlakov_Stalin_ih_poberi._1937_Voyna_zh_Nezavisimost_SSSR.html.
- Net51: Дмитрий Лысков. 1937. Главный миф XX века. Web: https://books.google.hu/books?id=wekhagXM_SMC&pg=PT16&lpg=PT16&dq=голод+в+1937.
- Net52: Альманах «Россия. XX век». Голод 1932–1933 гг. – трагедия народов СССР. <http://www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-intro/1002733>
- Net53: Александр Солженицын. Архипелаг ГУЛаг. Том 1 (части 1-я и 2-я). Web: <http://lib.ru/PROZA/SOLZHENICYN/gulag.txt>
- Net54: „Сталин и репрессии”. Историк Ю.В. Емельянов об уроках 1937 года. Web: <https://kprf.ru/history/soviet/114321.html>.
- Net55: Общая информация о Сталинских репрессиях. Web: <http://bibliotekar.ru/gulag/47.htm>
- Net56: О. В. Хлевнюк. Политбюро. Механизмы политической власти в 30-е годы. М. (РОССПЭН), 1996. Web: http://aleksandr-kommari.narod.ru/hlevnjuk_stalin_kniga.htm.
- Net57: Рой Медведев. Ближний круг Сталина. Web: http://www.e-reading.club/bookreader.php/38234/Medvedev_Blizhnii_krug_Stalina._Sokratniki_vozhdy_a.html
- Net58: Внутрипартийная борьба и массовые репрессии в 1930гг. Web: <http://exam.forum2x2.ru/t43-topic>.
- Net59: «Съезд расстрелянных». Web: <http://www.istpravda.ru/artifacts/7404/>
- Net60: Почему и кем был убит С.М.Киров. Web: http://www.great-country.ru/articles/sssr/sov_elite/00011.html
- Net61: СССР в годы Великой Отечественной войны. Web: <http://>

- www.great-country.ru/content/letopis/
1941_1945_1.php
- Net62: История СССР (1922—1953). Web:
<https://ru.wikipedia.org/wiki/>
- Net63: Развитие СССР при Сталине. Web:
http://igpr.ru/articles/razvitie_sssr_pri_s_taline.
- Net64: Послевоенное восстановление и
развитие СССР (1945-1952). Web:
<http://alpan365.ru/biblioteka/istoriya-rossii-s-drevnejshix/glava-38/>
- Net65: Политическое развитие СССР в
послевоенные (1945-1953) годы.
Национальная политика. Web: <http://www.yaklass.ru/materiali?mode=lsn>
theme&subid=67&themeid=166
- Net66: Web: http://lp-in-pdf.narod.ru/pdf/11/11_3.pdf
- Net67: Juhász József: *Sztálin korai kritikusa: Milovan Gyilas* Web: <http://www.historia.hu/userfiles/files/2011-08/Juhasz.pdf>
- Net68: Политическая система в СССР:
партия и государство в 1920-1930 годы.
Web:<http://studopedia.org/8-76115.html>
- Net69: А. В. Гусев. Коммунистическое
сопротивление тоталитаризму в СССР.
Становление тоталитарного строя.
Web: <http://socialist.memo.ru/discuss/d02/d0201.htm>

AZ ÓKORI MEZOPOTÁMIA KATONÁI – 1. RÉSZ

Szerzők:

Fejes Zsolt (PhD)
Magyar Honvédség Egészségügyi Központ

Helyes Marcell
Karl-Franzens Universitat (Ausztria)

Mihók Sándor (Dr. Jur.)
nyugalmazott jogtanácsos

Első szerző e-mail címe:
zsoltfejesdr@yahoo.com

Lektorok:

Kóródi Gyula (Prof. Dr.)
Nemzeti Közzolgálati Egyetem

Rikk János (PhD)
Kodolányi János Egyetem

...és további két anonim lektor

Absztrakt

Jelen tanulmányban – egy cikksorozat első részeként – az ókori Közel-Kelet birodalmai közül Mezopotámia hadseregeit tekintjük át – vázlatosan – a Kr. e III. évezredtől a Kr. e 7. századig, különös tekintettel a katonák juttatásaira. Először bemutatjuk a kor jelentős hadseregeinek kialakulási folyamatát, majd részletesen ismertetjük a sumér és akkád kor, illetve az óbabiloni birodalom hadseregeinek jellemzőit. A cikksorozat következő részében ismertetjük az újasszír birodalom hadseregeinek jellemzőit. Részletesen kitérünk a korszak sorozott és önkéntességen alapuló hadseregeiben szolgáló – köz, hivatásos és zsoldos – katonák „pénzbeli” (Lóránt, 2018), és természetbeni juttatásainak ismertetésére, valamint áttekintjük a sérült vagy harcban elesett katonák özvegyeinek és árváinak kezdetleges ellátási rendszerét is.

Kulcsszavak: Mezopotámia, Óbabilon, Hammurapi

Diszciplínák: történelem, hadtudomány

Abstract

SOLDIERS OF THE ANCIENT MESOPOTAMIA – PART 1

In this study – as the first part of a series of articles – we overview – schematically – the armies of Mesopotamia from the ancient empires of the Middle East from the 3rd millennium BC until the 7th century BC, particularly regarding the allowances of the soldiers. Firstly, we demonstrate the process about the evolving of the significant armies of the time. Secondly, we describe the characteristics of armies of the Sumer and Akkadian time as well as Old Babylon's military forces in detail. In the following part of our series of articles we review the characteristics of the armies of the Neo-Assyrian Empire. We describe in detail the monetary

allowances and contributions in kind of the enlisted and voluntary -private, regular and mercenary- soldiers of the age, furthermore we overview the service system for widows and orphans of soldiers, who were injured or died in battle.

Keywords: Mesopotamia, Old Babylon, Hammurapi

Disciplines: history, military science

Fejes Zsolt, Helyes Marcell és Mihók Sándor (2020): Az ókori Mezopotámia katonái – 1. rész. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, II. évf. 2020/1. szám. 31-44. doi: 10.35404/LH.2020.1.31

Bevezető gondolatok

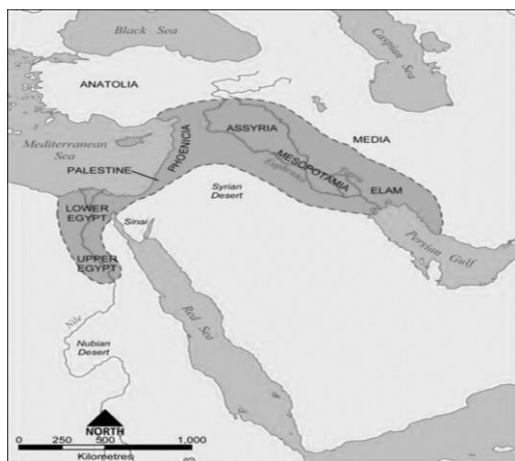
Az ókori Mezopotámia bemutatását megelőzően tisztázni szükséges az ókori Közel-Kelet meghatározását, amely nem egyszerű feladat, mivel az ókori Közel-Kelet tulajdonképpen egy politikai és tudománytörténeti fogalom, melynek határai nem húzhatók meg pontosan sem térben, sem pedig időben. Az ókortörténetben a klasszikus „*Oriens*” fogalmára alapozva alakult ki az „*Oriens antiquus*”, az antik világ Keletje: Szíria–Mezopotámia, Egyiptom, Anatólia, Armenia, Nyugat-Írán vagyis az egykor az Akhaimenida dinasztia uralma alá tartozó hatalmas térség.

Az ókori Közel-Kelethez sorolhatók a következő mai országok/térségek: Kis-Ázsia, Kelet-Törökország (Anatólia), Örmény-felföld, Transz-Kaukázia, a Levante (Szíria, Libanon, Palesztina és Izrael), Arábia, a Folyamköz/Mezopotámia (Szíriának az Eufrátesztől keletre eső része és Irak), a Perzsa-öböl térsége, valamint Irán.

A középkori utazók a Bibliában leírt események helyszíneit keresték a Közel-Keleten és kialakult a „*Bibliai Kelet*” évszázadokig használt fogalma, amelyet közel 150 éve pontosított a régészeti feltárások és az írásos emlékek megfejtésére támaszkodó „*Édenkert-mítosz*”. Az Édenkert-mítosz keretén belül a történetírás meg akarta határozni a legősibb közel-keleti kultúrák helyét az egyetemes történelemben. Az Édenkert-mítosz tulajdonképpen három vagy négy nagy paradigma, amelyekben közös, hogy a történelem kezdetének színterét Mezopotámiában látták. A XX. század közepén a bibliai mítosz helyét egy újabb keletű metaforikus kifejezés foglalta el. Napjaink történetírásban különösen népszerűvé vált a „*termékeny félhold*” fogalma (1. ábra). Vonzerejét lényegében a képzettársítás adja: a Nílus völgyétől Szírián át a Perzsa-öbölhöz húzódó terület – mai térképeinken szemlélve – valóban emlékeztet valamelyest a holdsarlóra, ahogyan a Hold, a harmadik negyedben, a Közel-Keleten látható. Megjegyzést érdemel, hogy ennek a „félholdnak” a három nagy tájegysége – a Földközi-tenger

keleti partvidéke (Levante), a szíriai és észak-mezopotámiai sztyeppe, továbbá Dél-Mezopotámia és Egyiptom – azonban nagyon eltérő feltételeket kínált az emberi élethez.

1. ábra: A „termékeny félhold” földrajzi elhelyezkedése. Forrás: Net1.

A tanulmányban az ókori Mezopotámia mai tudományos nyelvben elfogadott meghatározását vesszük alapul, mely szerint Mezopotámia a Tigris és Eufrátesz folyók által közrezárt terület egészét jelöli. E terület nagyjából a mai Irak állam, északnyugati része azonban Szíriához és Törökországhoz tartozik (Komoróczy, s.a.).

Figyelemmel a terjedelmi korlátokra, a tanulmányban – a teljesség igénye nélkül – csak az agadei (akkád) birodalom (kb. Kr. e. 24-22. század), az óbabiloni kor (Kr. e. 20-17. század) és az újasszír katonai nagyhatalom (Kr. e. 9-7. század) hadseregeiben szolgáló katonák juttatásait tekintjük át.

Az újasszír kor alapvetően egy nyelvészeti kategória, amely az akkád nyelv asszír dialektusának utolsó szakaszát jelöli – a történettudomány pedig azt az államalakulatot érti ezen fogalom alatt, amelyből a dialektus írott forrásai származnak (Vér, 2011).

A katonák juttatásait a fennmaradt források tükrében úgy mutatjuk be, hogy szolgálathoz – állomány-kategóriánként – miben részesültek (napi étellemezési fejadag, részesedés a zsákmányból, egyéb juttatások). Kiemelt figyelmet fordítunk annak bemutatására, hogy a korszak uralkodói milyen föld(birtok)-juttatással igyekeztek „magukhoz láncolni” harcosaikat. Ehhez szorosan kapcsolódik a sérült katonák, a harcban elesettek özvegyeinek, árváinak az ellátása, melynek vázlatos áttekintése rávilágít arra, hogy a csere és kölcsönhatás, az átvétel és a továbbadás révén a korai ókori Közel-Keletről számos (jogi) intézmény került át a hellén és a római világba, majd közvetítésükkel Európa jogi kultúrájába (Hajdú és társai, 1991).

Nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy kultúránk, s ezen belül jogi kultúránk szabir öröksége révén közvetlen, szerves rokonságban lehet az észak-mezopotámiai vagy a tágabb értelmű ókori keleti (közel-keleti) hagyományokkal (is). Lásd: Szádeczky-Kardoss (2012).

Az ókori Közel-Kelet hadseregeinek kialakulása

Az emberek között zajló összeütközések, fegyveres konfliktusok, vagyis a háborúk egyidősek az emberiséggel. A nagyobb embercsoportok közötti fegyveres küzdelemre vonatkozó legkorábbi régészeti adataink a mezolitikum, vagyis a kőkor középső időszakából (Kr. e. 11000-6000 körül) származnak.

Ebben az időszakban a törzsek közötti harc fegyverei és módszerei alapvetően megegyeztek a vadászatéval, a harcosok pedig azonosak voltak a vadászokkal. A közhatalom és benne a katonai hatalom még nem vált külön a néphatalomtól. A hadsereg azonos a néppel, a hadvezérek a törzsfőkkel és nemzetségfőkkel, akik ekkor a hadivállalkozásokat még csak „alkalmi megbízásként” vezették (Hahn, 1963).

Az ókori közel-keleti civilizációk rézkorszak idejétől fennmaradt (Kr. e. 3500 körüli) ábrázolásain azonban már megjelentek a harcosokból katonákká vált embercsoportot ábrázoló „*oroszlánvadászat-sztélé*” (domborműves-díszítésű, feliratos kőtáblák).

Ezek közül a legjelentősebb és legkorábbi harci jeleneteket ábrázoló „katonai” tárgyi emléküink Éannatum, Lagas királyának sztéléje, az ún. „Keselyű-sztéle” (Kr. e. 2450 k.) amely az uralkodónak a szomszédos Umma város feletti „fényes” győzelmét örökíti meg. A domborművön elől halad a király, mögötte előreszegezett lándzsákkal nyomulnak a borpajzsos harcosok, átgázolva a legyőzött ellenség ruhátlan holttestein (Rajkó és S. Nagy, 2009).

Az ókori közel-keleti társadalmak kialakulásának meghatározó fordulópontjának tekinthetjük a föld és a nyájtulajdon kialakulásán túl a fémek – előbb a réz, majd a réz és ón vagy ólom ötvözetéből készített bronz – felfedezését. A Kr. e. III. évezredben, amikor a réz és bronzöntés technikája elérte azt a fejlettségi fokot, hogy ezekből a fémekből már tartós, használható fegyvereket és szerszámokat is lehetett készíteni, a földművelés központjai áthelyeződtek a szubtropikus övezet nagy folyamainak, a Tigrisnek, az Eufrátesznek és a Nílusnak természetesen öntözött és mesterségesen még nagyobb területen öntözhető síkságaira. Ezeken a területeken jöttek létre az első, megerősített városok, a legősibb – kisebb-nagyobb területű – államok központjai.

Mezopotámiában a főpap királyok képesek voltak rákényszeríteni a faluközösségek lakosságát termésük egy hányadának beszolgáltatására. Ebből fedezni lehetett a királyi udvar, a tisztviselők és a papság továbbá a termelőmunka alól felmentett kéz és fegyverművesek eltartását. Létrejöttek az erősen központosított ókori keleti despotikus monarchiák, amelyek gazdasági és politikai viszonyai határozták meg hadügyeik, hadseregük és hadművészetük jellegét és színvonalát.

Figyelemmel arra, hogy a sumér városállamokban a főpap (al)királyok (enszik, lugalok) az uralmuk alatt álló területek erőforrásainak korlátlan urai voltak, a fegyverkészítés is az ő kizárólagos monopóliumuk volt. A legjobb minőségű rézből, illetve bronzból készült fegyverekkel csak azok rendelkezettek, akiket ők láttak el. Elméletben még minden férfi hadköteles volt – a hadsereg azonos a felfegyverzett néppel –, de a hadsereg már

királyi hadsereg, a katonai szolgálat pedig ugyanolyan robot, kötelesség volt, mint a királyi vagy papi földeken, a királyi műhelyekben és építkezéseken végzett munka (Hahn, 1963). Így az ókori Közel-Kelet államai fegyveres védelmi szervezete tekintetében a legősibb intézménynek a hadsereget tekintjük, mely nélkül az állam – és főleg egy jelentős állam – nem léphetett a történelem színpadára.

Ezeknek a hadseregeknek számos fajtája és közbenső fejlődési foka létezett. A korai korszakról általánosságban az mondható, hogy döntően kevésbé képzett, tömeges, „*ad hoc*” haderők jellemezték, melyek közül időről-időre kimagaslottak a legerőteljesebb és legstabilabb formát jelentő, jól képzett, optimális létszámú, „*quasi bivatásos*” haderők, vagy haderőrészek (Farkas, 2016). A háborúk közvetlen gazdasági oka pedig a földek, csatornák, értékes nyersanyagok, nemesfémek és rabszolgák megszerzése volt.

A sumér és akkád kor hadseregei és hadviselése

Az egy kultúrkört alkotó Mezopotámia uralmáért folyó történet alapvetően Babilónia és Asszíria története (Dávid, 1926). Ez közel 100 város, 6–7 birodalom, mintegy tíz nép és ötezer év históriája. Mindez egy 1000–1200 kilométer hosszú és 150–200 kilométer széles, balra hajló területen, az előzőekben már ismertetett „termékeny félholdban” (Lóránt, 2018).

A Tigris és Eufrátesz vizével öntözött, csatornában dús és termékeny síkság legősibb általunk ismert lakói a sumérek voltak. A su-

mér terület – erős fallal körülvett – városállamai a csatornák és szántóföldek feletti uralomért már a Kr. e. III. évezred derekán szinte állandóan háborúskodtak egymással. Ebben a korban a nemzeti szervezeti hagyományainak megfelelően a városok teljes férfilakossága alkotta a hadsereget. A városállamok királyai emellett csekély számú, állandó királyi sereggel is rendelkeztek (Hahn, 1963).

A sumér településeken létrejöttek a lándzsások csapatai, amelyek tervszerű kiképzésben részesültek, képesek voltak csatárláncban előrenyomulni és harcolni, illetve pajzsaik védelmében ellenállni az ellenség támadásának. Ezzel első ízben jelent meg a fegyveres küzdelemben a *falánx* (nehéz fegyverzetű gyalogság, több sorból álló zárt egység). Ekkor már a fegyelem, az állóképesség, a kiképzettség, a harci szellem győzedelmeskedett a háborúban, demonstrálva a technika és a stratégiai elképzelések szoros összefüggését.

A harcmező új szereplőjének megjelenése ugyancsak a sumér kultúrához kötődik: számár vontatta harci kocsik támogatták a lándzsásokat (2. ábra).

„A lovat a sumérek még nem ismerték, arra nem volt külön szavuk, leginkább »*hegyi számar*nak« nevezték, ami a ló hurri vagy kassu származására utal. Mezopotámiában a ló legkorábban a III. évezred végén jelent meg és sokáig csak luxusként tartották, mivel egy ló árért kb. 50 rabszolgát lehetett vásárolni” (Klíma, 1983, 121–122.).

2. ábra: Sumér székér ábrázolása. Forrás: Net2.

A kezdetleges harci kocsi óriási mértékben megnövelte a harcoló sereg manőverező képességét, ugyanakkor felvetette az összehangolás igényét és ezzel jelentősen megnövelte a hadvezér szerepét (Nagy, 2014).

Az „egyház és az állam szétválasztása” a suméroknál viszonylag korán megtörtént. Kisben az uralkodó palotáját már a Kr. e. 27. század elején a főpap templomától – székhelyétől – elkülönítve építették fel. Ezzel a papi fejedelem („*patiszu*”) az isteni uralkodó utáni második legnagyobb méltósággá – és földbirtokossá – vált.

Sarrukín, a Kr. e. III. évezred első felében uralkodó legendás király Kis papsága kegyéből nyerte el a főpohárnoki tisztséget – lényegében a királyi testőrség parancsnoki beosztását –, majd letaszította trónjáról az akkori törvényes uralkodót. Ezt követően a győzedelmes Sarrukín megalapította Agade városát – melynek pontos helye mindmáig ismeretlen – a „Kis királya” cím mellé felvette az „Akkád királya”, az „ország királya” és a „mindenség királya” címet is. Létrehozta az első sémi birodalmat, amely közel két évszázadig (kb. Kr. e. 2350-2150) állt fenn (Klíma, 1983).

Mezopotámiában a hadviselés első nagy korszaka egyértelműen Sarrukín uralkodásához köthető. Az uralkodót egyes történészek a világtörténelem első imperialistájának tartják, mivel nagyhatalmi célokból hódított a Perzsa-öböltől Szíriáig, Kisázsiaig és Ciprusig.

Sarrukínak ehhez egyrészt rendelkezésére állt egy állandó és ebben a korban rendkívül erősnek számító hadsereg – egyik feliratában azzal dicsekszik, hogy naponta 5400 (!) férfival ebédel (Richard, 2010) –, másrészt tartalékosok behívásával további harcosokat is hadrendbe tudott állítani tervei megvalósításához (Klíma, 1983). Sarrukín állandó királyi hadseregét – amelynek a neve: „*Akik a kenyeret a király (színe) előtt eszik*” volt – 9 zászlóaljba szervezte, minden 600 főt számláló egységet egy ezredes („*gir.nita*”) vezetett, a 60 fős század („*nu.banda*”) élén a század parancsnok („*pa.pa/sha khattim*”) állt. A századok pedig szakaszokból („*ugala*”-ból) álltak.

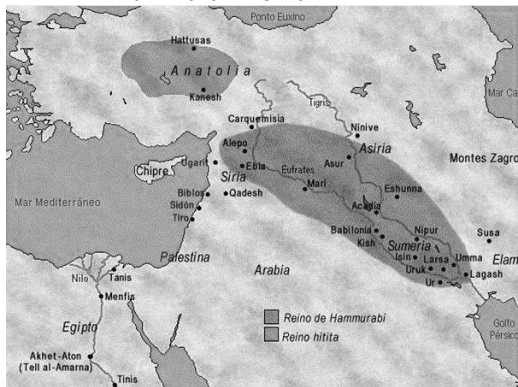
A katonai arisztokrácia, a nemesek („*niskum*”-ok) feltétlen hűségükért és katonai szolgálataikért negyedévente hal és sóellátmányban részesültek továbbá királyi földbirtokot kaptak és ezért cserébe, mint félkatonai egységek, „katonai rendőrök” elfojtották a tartományukban szerveződő lázadásokat (Stillman és Tallis, 1984).

Utódai az agadei, majd a III. Ur-i dinasztia a bürokratikusán megszervezett birodalom megvédésére rendelkeztek be és erős védőfalakat kezdtek építeni a betörő nomádok ellen. Azonban katonai erejük végül elégtelennek bizonyult a nyugatsémi amurru (amorita) törzsek friss erejével szemben.

Az Óbabiloni Birodalom hadserege és katonái

Az Arábia felől érkező Hammurapi (Kr. e. 1728 – 1686) vezetése alatt álló törzsek összetörték az elámiak fennhatóságát és megszüntették a sumérok politikai hatalmát. Az új uralkodó Sumért Akkáddal együtt sémi uralom alatt egyesítette és a birodalmat Babilonból irányította (3. ábra).

3. ábra: Az Óbabiloni Birodalom és a sumér városállamok földrajzi elhelyezkedése. Forrás: Net3.

Miután elfoglalta a legfontosabb kereskedelmi utakat, célul tűzte ki, hogy alattvalói körében is megszerezze a népszerűséget. A király ezért gondoskodott arról, hogy minden alattvalója jól éljen és rendezett otthonban lakjon. A telkek, házak értéke nagyban növekedett, a nép vagyonosodott és jólétnek örvendett. A király bölcsen kímélte a sumér kulturális és vallási hagyományokat. Ezért ha-

ladéktalanul intézkedett, hogy állítsák helyre a lerombolt, ám a nép által tisztelt napisten

larsai templomát, az istentisztelet középpontjává, valódi főistenné azonban Bábel város istenét, Mardukot tette (Márki, 1910).

Az uralkodó a hódító politikájának eszközeként szolgáló hadsereg tökéletes megszervezését tartotta a legfontosabbnak. Mint a hadsereg legfőbb parancsnoka irányelveivel és rendeleteivel sokszor szólt bele szervezési kérdésekbe, elsősorban a vidéki városok helytartóinál. A hadkötelezettség elvben általános volt, ellenőrzés céljából rendkívül pontosan vezették a hadkötelesek névsorát. A felmentés egyedül az uralkodó hatáskörébe tartozott.

Hammurapi a hadsereget két nagy részre osztotta fel: nehéz és könnyűgyalogságra és a vízi harcra kiképzett alakulatokra, azaz valamilyen – mai fogalmaink szerinti –, „tenge-részgyalogságra” (Klíma, 1983).

Az óbabiloni sereg kezdetben állandó, hivatásos jellegű és a „király csapata” („*qir sarri*”) elnevezésű alakulatból és az alkalmilag behívott tagokból állt.

Az óbabiloni kor katonái már nem falanxban, hanem a mozgékonyabb és az egyéni erő és ügyesség kifejtésére több módot nyújtó csatársorban harcoltak. Fő fegyverük a lándzsa mellett a nyíl, amelynek segítségével a harcot már nagyobb távolságról is megkezdhetették (Dávid, 1928).

Fontos kiemelni, hogy csak az óbabiloni birodalom legvégén jelent meg a harcmezőn a ló (Nagy, 2014), így lovasságról ebben az időszakban még nem beszélhetünk.

A katonai hierarchia követte a Sarrukín által bevezetett rendszert, azonban a különböző kiváltságokkal rendelkező hivatásos tisztikar mellett a katonai közigazgatás vezetői is jelentős szerepet kaptak a hadsereg irányításá-

ban. A hadvezér, a tábornok („*ugala mar.tu*”) – aki hivatalos megnevezése szerint: „*az Amurru felügyelője*” címet viselte –, a századosok („*pa.pa, wakil battim*”) és az őrmesterek („*nu.banda*”) katonai vezetőként, a katonai adminisztráció vezetője („*abi sabi*”), a behajtók („*deku*”), a királyi katonai írnokok („*dumu.e.dub.ba*”), továbbá a katonai írnokok („*dub.sar erin*”) katonai tisztségviselőként látták el feladataikat.

Egyes források szerint a katonai adminisztráció vezetője nagyobb hatalommal rendelkezett, mint a tábornok. Jelentőségét az is igazolja, hogy egyes katonai ügyekben döntőbírói szerepet is ellátott, továbbá a tábornokhoz hasonlóan „első tanúként” szerepelt olyan jogi ügyletekben, amelyek az ún. „*sibtu birtokkal*” – a birtokrendszer egyik elemével – voltak kapcsolatban (lásd: Rivkah, 1975).

A hivatásos katonák közül a katonai arisztokrácia tagjai – a tábornok és a századosok – jelentős ingó és ingatlan vagyonnal rendelkeztek, általában sikeresen gazdálkodtak és kereskedtek, továbbá rendszeresen részesültek a háborús zsákmányból is.

Az aggadei korban Sarrukín és utódai a meghódított városok templomgazdaságait gyakorlatilag királyi birtokként kezelték, és abból javadalmazták a birodalom támaszakként szolgáló katonai-adminisztratív vezetőréteget, amely a kapott birtokot gyakorlatilag már magántulajdonként használta (Lóránt, 1918). Az óbabiloni korban ez annyiban változott, hogy az alattvalóitól elkobzott földeket – általában – nem tartotta meg az uralkodó, hanem „nagylelkűen” adománybirtokként továbbadta az arra érdemeseknek, így a katonai-adminisztratív réteg vezetőinek is.

Az állandó királyi sereg mellett – szükség esetén – az egyes városoknak kellett a megfelelő létszámú katonai kontingenst felállítaniuk. A rendkívül szigorú katonai szolgálati kötelezettség alól a papokon kívül csak a tisztviselők, bizonyos városok polgárai és az udvari alkalmazásban levő mesteremberek és földművesek voltak felmentve (Dávid, 1928). A kiegészítő katonai szolgálat alatt a tartalékosok fegyverzeti, elhelyezési, élelmezési és egészségügyi ellátását az uralkodó biztosította. A tényleges szolgálat idején azonban nem részesültek központi termény vagy pénzellátásban, így az keresetkiesést jelentett a tartalékosoknak:

„Egy munkás havi bérének összege általában 1 siqlum (8,4 gramm) ezüst körül mozgott, amiből 120 liter gabonát, vagy 0,4 liter olajat, vagy 3 kg gyapjút lehetett vásárolni. A bérek egy hányadát pénzben fizették, ami a piacgazdaság bizonyos fokú meglétének bizonyítéka. Egy munkás havi keresetéből kb. 3-4 embert tudott élelmezni, vagyis, figyelembe véve, hogy e mellett még saját parcellája, kertje is lehetett, el tudta tartani a családját” (Lóránt, 2018, 62. o.)

Hammurapi uralma végén tette közzé a döntően szokásjogi alapokon nyugvó, de esetjogi jellegű szabálygyűjteményét, amely 282 paragrafusban szabályozta Babilónia köz- és magánéletet érintő valamennyi kérdését.

A mitológia szerint Hammurapi, Babilónia királya a főistentől, Marduktól kapta az „igazság pálcáját”, mellyel szert tett a törvényalkotó és a bírói hatalomra. E hatalmával élve megalkotta máig is híres törvénykönyvét, melyet dioritoszlopokra vésetett, és ezeket a birodalom nagyobb városainak templomaiban, valamint Marduk babiloni főtemplomában állíttatta fel, hogy minden szabad ember láthassa és olvashassa azokat a szabályokat, amik rá vonatkoznak. E kőoszlopok közül egy maradt ránk, melyet francia régészek tártak fel 1901-ben, és amely ma a párizsi Louvre-ban látható. E kőoszlop 2,2 méter magas, és ebbe vésték ékírással, akkád nyelven Hammurapi király törvényeit (Tóth, 2007).

Az uralkodó törvényét – amelyet a kor szokása szerint inkább oktatószövegnek szánt írnokok, tisztviselők, bírák számára – akkoriban nemcsak Sumérban ismerték el, hanem az ókori Közel-Kelet összes országában, még Hammurapi halála, sőt a sumér nép eltűnése után is. Világos stílusa és pontos fogalmazása miatt irodalmi normának számított és a Gilgames-eposz mellett az óbabiloni kor egyik legfontosabb szövege mléke (Horváth, 2012).

Hammurapi törvénye rendelkezett a katonai szervezetről és a katonai kötelezettség két formájáról is. A népfelkelés tagjait „az összes szabadok” közül a királyi mozgósító tisztek, az egyes területek helytartóinak felügyelete alatt sorozták. A hadsereg magvát azonban már az állandó szolgálatra kötelezett ún. „telkes-katonák” szolgáltatták (Hahn, 1963). A szolgálati birtokot, az „*ilkum-ot* az uralkodó

azért adományozta, hogy a telek használóját (birtokosát) a hadjáratokban való részvételre kötelezhesse; a hadjárat természetesen nem csupán háborút jelentett, hanem közmunkát is (Komoróczy, 1975). A „telkes katona” havi tíz napot vagy évi négy hónapot – a király által meghatározott beosztás szerint – köteles volt katonai vagy rendőri szolgálatban tölteni.

A telkes katonaság létszáma jelentékeny lehetett, hiszen a Kr. e. 18. században az óbabiloni vezető államok által mozgósított seregek (Lóránt, 2018) egyenként több ezres nagyságrendűek voltak. Egy korabeli hadjáratról fennmaradt feljegyzés szerint a városok közösen 22000 főt számláló „erős hadsereget” is képesek voltak felállítani (Stillman és Tallis, 1984). A telkes katonák gazdálkodhattak a nekik adományozott elidegeníthetetlen birtokon, azonban a földet nem adhatták zálogba, sem ajándékba a feleségüknek vagy hozományként a lányuknak. Amennyiben az apa a harcban elesett, kizárólag a fia folytathatta a gazdálkodást, ha pedig a fiú még kiskorú volt, anyja kötelessége volt a fiú felnevelése, s ezért ő rendelkezett a birtok egyharmadával. Hammurapi megtiltotta a katonáira bízott jószágok (juh, kecske, sertés és szarvasmarha) eladását is.

A katonakötelezettség ebben az időben halálbüntetés terhe mellett előírt személyes katonai szolgálat volt, nem lehetett „helyettesre” átruházni.

„Az Újbabiloni (Káld) Birodalom idején (Kr. e. 626–539) a személyes szolgálati kötelezettséget már „hadmentességi adó” megfizetésével is ki lehetett váltani, a-

melynek összeg igen magas volt, ezért azt általában csak a hadiszállításokkal, a zsákmány összevásárlásával foglalkozó tehetős réteg engedhette meg magának” (Dávid, 1928, 121. o.).

Aki a behívóra nem jelent meg, vagy zsoldost küldött maga helyett, az életével lakolt. Vagyonát nem az örökösei kapták, hanem arra szállt, akit maga helyett akart a harctérre küldeni.

Hammurapi gondoskodott azokról is, akik az ellenség fogságába estek (4. ábra). Ha sikerült megszökniük, visszakapták egykori birtokukat, még akkor is, ha azon már valaki más gazdálkodott, tekintet nélkül arra, hogy az eredeti birtokos meddig volt távol. Ha kereskedő váltotta ki és hozta haza a foglyot, költségeit a faluközösség térítette meg; ha annak nem állt módjában, akkor a faluközösség temploma; ha a templom sem tudta megfizetni, akkor a kereskedőnek a palota kincstára térítette meg a válságdíjat. De még ennek megtérítése fejében sem nyúlhattak ahhoz a birtokhoz, amelyen a katona fogságba esése előtt gazdálkodott (Klíma, 1983).

Hammurapi azt a királyi mozgósítótisztet, vagy helyettesét, aki „szolgálatra nem kötelezett”, kiszolgált katonát vett fel a hadjáratra, halálbüntetéssel sújtotta (Hahn, 1963). Ez az intézkedés megvédte a szolgálatból elbocsátott katonákat a tisztviselők túlkapásaitól.

Az óbabiloni kor végén már külföldi zsoldosok is harcoltak a hadseregben. A birodalom külső területein elhelyezkedő megerősített városok nagymértékben támaszkodtak a főleg a kassu törzsből származó (kasszita)

4. ábra: A Hammurapi kódex felirata. Forrás: Net4.

harcosokból álló zsoldosokra (Rivkah, 1975), akik alapvetően a hettiták és a saját törzsük (!) a kassuk betörése ellen védték a birodalmat.

Az első dinasztia bukását végül a Kr. e. 1595-ben bekövetkező hettita támadás okozta: a kis-ázsiai nép I. Mursilis vezetésével megalázó vereséget mért Babilonra. A várost feldúlták és elvitték a babiloni főisten Marduk, valamint hitvese, Szarpanítu szobrát. Mursilis azonban nem kívánt letelepedni Babilóniában, így a hatalmi vákuumot végül a birodalmat betöréseikkel már korábban is fenyegető kassuk töltötték be, akik megalapították Babilon történetének leghosszabb ideig, több mint 400 éven át hatalmon lévő dinasztiáját.

A kassuk első lépésként Kr. e. 1570 körül visszahozták Marduk és hitvese szobrát. Az idegen dinasztia végig törekedett a babiloni kultúra és hagyományok tiszteletben tartására. Alkalmazkodtak a valláshoz, átvették az ékírásos akkád nyelvet, amely uralkodásuk alatt egy időre a diplomácia nyelvévé vált a Közel-Keleten. Virágzott a kereskedelem, és ahogy a korábbiakban már utaltunk rá, a babiloniak ezekben az évszázadokban

ismerkedtek meg a lóval. A kassu kor a béke és stabilitás időszaka volt, melynek során Babilon ismét Mezopotámia kulturális és politikai központjává emelkedett.

Babilóniában a kassu uralom megszilárdulásával kialakul a közös földtulajdon új – pontosabban felújított – formája. A föld a családi szervezet: a „torony”, szó szerint a „megerősített falu”, a „faluközösség” („*dim-tu*”) tulajdonába került, melynek élén a királyi hivatalnok állt. Erről a közös gazdálkodásról tudósítanak a „határkövek” („*kudurrak*”). Az oltalmazó istenségek szimbólumaival díszített dombormű alatt olvasható szöveg hírül adta, hogy a föld köztulajdonból átkerült a templom tulajdonába, vagy esetleg az érdemeket szerzett tisztségviselők, katonatisztek tulajdonába jutalmul a szolgálataikért. Legnagyobb területként 6000 hektárt jegyeztek fel, ami a kassu faluközösségek nagy kiterjedésű telkeire utal. A határköveket a templomokban és a szerződésben szereplő telken is elhelyezték. A kor szokásai szerint, a határkövnél akkád nyelven szörnyű átkokat mondtak annak a fejére, aki azt eltávolítja, arrébb helyezi, vagy eltünteti annak a szövegét (Klíma, 1983).

Természetesen a későbbi hódítók ettől egyáltalán nem rettentek meg. A kassu dinasztia bukása után Babilonban egy hosszú, háborúskodással teli időszak következett. Az újabb aranykor csak az Újbabiloni Birodalom (Kr. e. 625-539) idején, a káld dinasztia uralkodásával érkezett el (Net5).

Az özvegyek és árvák helyzete az Óbabiloni Birodalomban

A törvénygyűjtemény rendelkezett „a hadi fogságba került, híre veszett és száműzött

férjek nejeiről”, amely rögzítette az évszázadok során kialakult szokásjogot, a nők (özvegyek) helyzetét.

„Az uralkodók már Mezopotámia korai időszakában rendelkeztek az elesettekről, a társadalom szegénysorban élő tagjairól. Az ősi Ur városállam jogéletében (Kr. e. 2600 körül) Urukagina törvényei biztosították a szegények, özvegyek és árvák jogait. Majd Ur-Nammu törvényeiben ismétlődik az özvegyek, árvák és szegények védelme (Kr.e. 2350)”. (Szádeczky-Kardoss, 2012, 183. o.)

A háborúskodást figyelembe véve azokat az élethelyzeteket szabályozta az uralkodó, amelyekben a férjét hazaváró asszony végül más férfi otthonában talált menedéket. Az ilyen cselekedet abban az esetben volt megengedett, amikor a férj nem hagyott maga után elegendő élelmet. Azonban, ha a férj kiszabadult a fogságból, feleségének vissza kellett hozzá térnie abban az esetben is, ha új társának már gyermekeket is szült. Ebben az esetben a gyermekek apjukkal maradtak (Szinai, 2013). Amennyiben a férj elegendő élelmet hagyott feleségének, a hűtlenséget szigorúan büntették, halálbüntetéssel (vízbefojtással) sújtották a megtévedt asszonyt. A férj halála esetén, amennyiben a házasságból nem származott gyermek az özvegy a hagyatékból megkapta a hozományát és ezen felül ellátásra is igényt tarthatott, a férj vagyona pedig a férj családjára szállt vissza. A fiúgyermekek a rájuk maradt vagyonból egyformán részesültek, a leánygyermekeknek azonban örökösö-

dési joguk nem volt, csak az apai vagyonból történő megfelelő kiházasításra és hozományra tarthattak igényt. Azonban az apa szándéka szerint kivételesen örökölhetett – sőt teljesen szabad rendelkezési jogot kaphatott öröksége fölött – az olyan leány, aki valamilyen papi rend szolgálatába állt (Dávid, 1928).

„Ezek a nők, akiket »naditumnak« hívtak a keresztény női szerzetesrendekhez hasonlóan elkülönülten, kolostorokban éltek és gondosan kezelték az örökségüket, amelyet általában olyan családokra hagyományoztak, amelyek szintén papi pályára szánták leánygyermeküket, vagyis a földeket végül is a naditumok összessége a »naditusz« örökölte. Az ősi Mezopotámiában a naditusz intézményének nagyon komoly gazdasági és politikai befolyása is volt. A különböző kölcsönök legfontosabb forrása a naditusz volt, és a fennmaradt források igazolják, hogy rendszeresen nyertek a bíróságokon, amikor a naditumok fivérei vissza akarták perelni a leánytestvérük által a nadituszba vitt földeket”. (Lóránt, 2018, 54. o.)

Mezopotámiában a testi és értelmi fogyatékkal élő emberek – akik közé a háborúkban megsérültek is beletartoztak – nem feltétlenül marginalizálódtak. A peremre szorulás leginkább csak akkor következett be, amikor a legfőbb szociális biztonságot jelentő családi kötelékből kikerültek. Helyzetük azonban még ekkor sem volt reménytelen, mert a korabeli uralkodók szívesen tüntették fel magukat „az özvegyek, az árvák, a gyengék és a betegek”

védelmezőjeként. Ezt igazolják azok a források is, amelyek tanúsága szerint a templomgazdaságok munkásainak többsége beteg és fogyatékos ember volt. Az ő alkalmazásuk gyakorlata sajátos kettősségre utalt: kifejezte az olcsó munkaerőből fakadó gazdasági haszonra való törekvést és az elesettekről való gondoskodás gesztusának egy sajátos keveredését (Magyar, 2017).

Irodalom

- Dávid Antal (1926): *Bábel és Assur I. Történet*, Szent-István-Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest. Letöltés ideje: 2020.04.02. Web: http://www.ppek.hu/facsimile/David_Antal_Babel_es_Assur_I_facsimile.pdf.
- Dávid Antal (1928): *Bábel és Assur II. Történet*, Szent-István-Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest. Letöltés ideje: 2020.04.02. Web: http://www.ppek.hu/facsimile/David_Antal_Babel_es_Assur_II_facsimile.pdf.
- Farkas Ádám (2016): *Tévelygések fogságában? Tanulmányok az állam fegyveres védelmének egyes jogtani és államtani kérdéseiről, különös tekintettel Magyarország katonai védelmére*. Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, Budapest.
- Hahn István (1963): *A hadművészet ókori klasszikusai*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.
- Hajdú Lajos, Horváth Pál, Ijjas József, Nagyné Szegvári Katalin, Zlinszky János és Stipta István (1991): *Általános Jogtörténet*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Klíma, Josef (1983). *Mezopotámia. Ősi civilizáció és kultúra a Tigris és az Eufratész mentén*. Gondolat Kiadó, Budapest.

- Komoróczy Géza (1975): *A földtulajdon az Ókori Mezopotámiában és az ún. ázsiai termelési mód elmélete*. A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományok Osztályának közleményei, XXIV. Kötet I. szám. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Komoróczy Géza (s.a.): *Mezopotámia története az őskortól a perzsa hódításig* (Kr. e. 539). Elektronikus kiadás: Terebess Ázsia E-Tár. Letöltés: 2020.02.02. Web: <https://terebess.hu/keletkultinfo/mezopotamia.html>
- Lóránt Károly (2018): Mezopotámia, a piacgazdaság hajnala. *Hitel folyóirat*, 31. (7.). Letöltés: 2020.03.03. Web: <http://www.hitelfolyoirat.hu/sites/default/files/pdf/10-lorant.pdf>
- Magyar Adél (2017): *Az értelmi fogyatékos gyerekekről és felnőtről alkotott mentális kép alakulása – az elzáró, gyógyító és fejlesztő intézményrendszer történetének tükrében – a kezdetektől a 19. század végéig*. Doktori (PhD) értekezés, Pécsi Tudományegyetem, Pécs. Letöltés ideje: 2020.03.20. Web: <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/16344/magyar-adel-phd-2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Márki Sándor (1910): *Az Ó- és Középkor története* (Első Rész). Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest. Letöltés ideje: 2020.01.02. Web: http://mek.oszk.hu/13300/13364/pdf/13364_1_1.pdf
- Nagy László (2014): A tudományos felfedezések, a technikai újítások hatása a stratégiai gondolkodásra I. rész. *Hadtudományi Szemle*, 7. (1.). 39-40.
- Rajkó Andrea és S. Nagy Katalin (2009): *Művészettörténet I. kötet*. A kezdetektől a 19. századig. Typotex Kiadó, Budapest.
- Richard A. Gabriel (2012): *Man and Wound in the ancient World - A History of Military Medicine from Sumer to the Fall of Constantinople*, Washington, D.C.: Potomac Books.
- Szádeczky-Kardoss Irma (2012): Tűzzel-vassal avagy türelemmel. Egy romlott szövegű Szent István-i kapitulum rekonstruálása és értelmezési konzekvenciái. *Magyar Sion Új folyam.* VI.(XLVIII.) évfolyam. 2. szám. 183-201.
- Rivkah, Harris (1975): *Ancient Sippar - A Demographic Study of an Old-Babylonian City (1894-1595 B.C.)* Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, Istanbul.
- Stillman, Nigel, Tallis, Nigel (1984): *Armies of the Ancient Near East, 3000 BC-539 BC - organisation, tactics, dress and equipment*. Wargames Research Group, Photoset and printed in England by Flexipit Ltd. Worthing, Sussex.
- Szinai Alexandra (2013): *A szociális biztonsághoz való jog*, Miskolci Egyetem, Miskolc.
- Tóth J. Zoltán (2007): A halálbüntetés az ókori államok jogában. *Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica Et Politica Tomus LXX. Fasc. 18., 9. o.* Szeged. Letöltés ideje: 2020.03.13. Web: http://acta.bibl.u-szeged.hu/37947/1/juridpol_070_fasc_018.pdf
- Vér Ádám (2011): *Az Újasszír Birodalom keleti expanziója*. Doktori disszertáció. Letöltés: 2020.03.01. Web: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/veradam/diss.pdf>

Internetes hivatkozások

Net1: A „termékeny félhold” földrajzi elhelyezkedése. Letöltve: 2020.04.18. Web: <https://slideplayer.hu/slide/12248045/72/images/25/Term%C3%A9keny+F%C3%A9lhold.jpg>

Net2: Sumér szekér ábrázolása. Letöltve: 2020.04.17. Web: <http://sumerianshakespeare.com/84201.html>

Net 3: Az Óbabilon birodalom és a sumér városállamok földrajzi elhelyezkedése.

Letöltés ideje: 2020.04.17. Web: <http://tortenelemcikkek.hu/node/131>

Net4: A Hammurapi kódex felirata. Letöltés ideje: 2020.04.18. Web: https://www.wikiplanet.click/enciclopedia/simple/Code_of_Hammurabi

Net5: Amit Szaddám is csak irigyelni tudott - Babilon lenyűgöző öröksége, *Múlt-kor történelmi portál*. Letöltés ideje: 2020.03.10. Web: <https://mult-kor.hu/amit-szaddam-is-csak-irigyelni-tudott---babilon-lenyugozo-oroksege-20150914?print=1>

AZ ÓKORI MEZOPOTÁMIA KATONÁI – 2. RÉSZ

Szerzők:

Fejes Zsolt (PhD)
Magyar Honvédség Egészségügyi Központ

Helyes Marcell
Karl-Franzens Universitat (Ausztria)

Mihók Sándor (Dr. Jur.)
nyugalmazott jogtanácsos

Első szerző e-mail címe:
zsoltfejesdr@yahoo.com

Lektorok:

Kóródi Gyula (Prof. Dr.)
Nemzeti Köszolgálati Egyetem

Rikk János (PhD)
Kodolányi János Egyetem

...és további két anonim lektor

Absztrakt

A cikksorozat második részében folytatjuk az ókori Közel-Kelet birodalmi közül Mezopotámia hadseregeinek áttekintését. A cikksorozat első részéhez hasonlóan a Kr. e III. évezredtől a Kr. e 7. századig terjedő időszakot vizsgáljuk. Jelen tanulmányban részletesen ismertetjük újasszír kor legjelentősebb hadseregeit és katonai szervezetét, a birodalom hadseregeinek korszpecifikus jellemzőit, összegezzük az időszakra jellemző, a kor katonáinak juttatásaira vonatkozóan irodalmi adatokat. Kitérünk a korszak sorozott és önkéntességen alapuló hadseregeiben szolgáló – köz, hivatásos és zsoldos – katonák „pénzbeli” (Lóránt, 2018), és természetbeni juttatásainak ismertetésére, valamint a harcban elesett katonák özvegyeinek és árváinak kezdetleges ellátási rendszerére.

Kulcsszavak: Asszíria, juttatás, ellátási rendszer

Diszciplínák: történelem, hadtudomány

Abstract

SOLDIERS OF THE ANCIENT MESOPOTAMIA – PART 2

In the second half of our series of articles, we continue the overview of the armies of the ancient empires of the Middle East. Similarly to the first half of our study, we analyze the 3rd millennium BC until the 7th century BC. In this article we describe in detail the most significant armies and military organizations of the Neo-Assyrian Empire, the characteristics of the empire's armies which are specific to the era, and we also summarize the data in

literature about the allowances of the soldiers of this age. We also outline the monetary allowances and contributions in kind of the enlisted and voluntary -private, regular and mercenary- soldiers of the age as well as the service system for widows and orphans of soldiers, who were injured or died in battle.

Keywords: Assyria, allowance, service system

Disciplines: history, military science

Fejes Zsolt, Helyes Marcell és Mihók Sándor (2020): Az ókori Mezopotámia katonái – 2. rész. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, II. évf. 2020/1. szám. 45-54. doi: 10.35404/LH.2020.1.45

Az Újasszír Birodalom hadserege és katonái

Asszírria a Tigris és az Eufrátesz felső folyása mentén, Mezopotámiától északnyugati irányba elhelyezkedő, mezőgazdasági művelésre többnyire alkalmatlan, de vasércben gazdag területet jelentette. Egységes állam itt a Kr. e. III. és a II. évezred fordulóján jött létre, mely az alapító törzs, illetve a törzsi istenség nevét vette fel. Az asszír birodalom hódító politikájáról és kegyetlen, barbár hadviseléséről volt ismert. Fejlett haditechnikájuk, legfőképpen pedig vasfegyvereik, a vasművesség és a kovácmesterség kiemelten fontos szerepet játszott a birodalom felemelkedésben.

A vasművesség birtokában lévő birodalmak, így az asszírok is monopóliumra törekedtek, igyekeztek más országokat, népeket – bármilyen eszközzel – korlátozni a vas bármilyen célú felhasználásában, használatában (Pais, 1993). Az asszírok a leigázott népeket rendszerint lemészárolták, vagy százezres nagyságrendben erőszakos módon áttelepítették.

Kétségtelen, hogy a fennmaradt ábrázolások és leírások szerint a brutális kínzási és kivégzési eljárások (karóba húzás, megnyúzás és kibevezés, elevenen elrothasztás, hamuba fullasztás) mai szemmel szadizmusról tanúskodnak, ám a cél az uralkodói szándék szerint egyértelműen hatalompolitikai és rendfenntartó volt: félelmet kelteni a potenciális külső és belső ellenségben, a behódolási készséget fokozni és az alattvalókat fegyelmelni. Az ókori Közel-Kelet közgondolkodásában az uralkodó hatalmának nagyságát megsemmisítő, ölési képességeivel mérték: ez is ésszerű magyarázata a védtelen hadifoglyok, meghódított városlakók tömeges kivégzésének (Dömötörfi, 2010)

Az ilyen módon hazájuktól és kultúrájuktól elszakított fiatal férfiak katonai utánpótlást jelentettek az asszír haderő számára, míg az áttelepítettek többségével kietlen, hadi felvonulási területeket műveltettek meg. A leigázott népek deportálásának módszere a lázon-

gások megelőzése, illetve elfojtása szempontjából is hasznosnak bizonyult.

A militáns asszír állam társadalma a babiloninál jóval kevésbé volt differenciált. Az Óbabiloni Birodalomhoz képest nagy létszámú papság sem jött létre. A földtulajdonjog hódítás jogán a királyt illette, bár ténylegesen a föld nagy része a főtisztviselők és a katonai vezetők, az ún. hatalmasok („rube”) kezében volt. A földek megművelését a bér munkások és a félszabad foglyok végezték. Az újasszír korban (Kr. e. 911 - 612 között) az áttelepített népekből jött létre a telkes parasztok rétege, akiket a földdel együtt adtak a földbirtokosoknak úgy, hogy a tulajdonjog ekkor is a királyé maradt (Kajtár és Hergerné, 2014).

A III. Tukulti-apil-Esarra (a bibliai Tiglatpileszer, Kr. e. 744–727) által újjászervezett asszír haderő félelmetes erőt képviselt, melynek nem volt párja a korabeli világban. Utódai uralkodásának idején érte el az Újasszír birodalom a legnagyobb kiterjedését. Hatalmas területeket foglaltak el Babilóniában, Délnyugat-Iránban, Kelet-Anatóliában, Szíriában és Palesztinában, de még ennél is nagyobb területeket kényszerítettek adófizetésre (Kalla, 2003). Ezért korántsem meglepő, hogy az asszír katonaállam harcias uralkodói írásban és képben kellő módon gondoskodtak róla, hogy háborúikról és katonaságukról a legapróbb részletekre menően felvilágosítsák az utókort.

A háborúból és ennek következtében állandó háborúban élő országnak, amelyben külön feljegyzésre méltó eseményszámba ment, ha az uralkodó valamely évben nem járta hadai élén a külföldet, kitűnően szervezett, felszerelt és fegyelmezett és állandóan

fegyverben álló hadseregre volt szüksége (Dávid, 1928).

Az asszír hadsereg területi alapon szerveződött és újoncozási, fenntartási és irányítási szempontból két részből állt: a királyi („*kišir šarrūti*”) és a tartományi feltöltésű királyi alakulatokból (*šāb šarri*, a „király emberei”). A királyi alakulatok önmagukban is több csoportra voltak oszthatók: egyrészt öt városi („*Aššurāia*”, „*Arraphāia*”, „*Arzuḫinaia*”, „*Arbailāia*” és „*Armāia*”) alakulatra, másrészt három féle testőralakulatra („*Qurubtu lovaság*”, „*ša-qurbute*” és „*ša-šepe*” testőrség). A királyi alakulatok az asszír magterületen, a „király emberei” pedig távolabbi tartományokban állomásoztak, állományukat a helybeli lakosságból, a deportáltakból vagy a hadifoglyokból sorozták (Dezső, 2015).

A Qurubtu lovaság az uralkodó személyi védelmét ellátó közel 1000 fős testőralakulat volt. Elnevezésük is találó volt: „azok, akik baráti vagy ellenséges helyen nem tángítanak a lábam mellől.” A többi testőralakulat alapvetően vidéken és a határszéleken állomásozott. Érdekesség, hogy ezeknél az alakulatoknál nem volt feltétel, hogy a katona született asszír legyen. A feltétel egyértelmű volt: a jelöltnek rendíthetetlen hűséggel és bátorsággal kellett szolgálnia királyát (Saggs, 1965).

A Qurubtu lovaság jelentőségét igazolja, hogy „II. Sarrukín Kr. e. 714-ben, a Wauš-hegy melletti csatában úgy győzte le Rusa urartui király alakzatban felállt seregét, hogy harci kocsián állva maga vezette 1000 testőrlovasának mindent elsöprő rohamát. Ez a lovasroham úgy csapódott

be az uratui hadrend középebe, mint egy nyíl és szörnyű mézárhlást vitt véghez a soraiban” (Dezső, 2011, 134. o.)

Figyelemre méltó újítás, hogy a vasból készült küllős kerekű, lóval vontatott harci szekerek (1. ábra) – melynek parancsnokai a katonai arisztokrácia tagjai voltak – már Kr. e. 1100 körül önálló, mai kifejezéssel élve „elit” fegyvernemet alkottak az asszír seregben.

A Kr. e. 9. században pedig megjelent az íjász-lovasság is önálló fegyvernemként. A harciszekér osztagok és lovasok mellett a gyalogságon belül is különváltak a gyalogos íjászok, a lándzsások, a parittyások, végül az ugyancsak több csoportra tagozódó „műszaki csapatok”.

1. ábra: Asszír harciszekér. Forrás: Net1.

A műszaki csapatoknak köszönhetően az asszír hadsereg rendkívül magas színvonalú ostromtechnikát alkalmazott. Ostromtechnikájuk alapelveiben (körülzárás és roham kombinációja), valamint egyes technikai eljárásaiban (faltörőkos, ostromtorony, ostromlétra) példaképévé vált a perzsa, majd később

a hellenisztikus, a római és a középkori ostrom művészetnek is.

A százezer fő meghaladó, addig példátlan létszámú hadsereg, amelyhez még írnokok, tolmácsok, hírszerzők és jósok (!) is tartoztak, minden korábbi birodalomnál jóval magasabb szintre emelte a fegyelmezést, a kiképzést és a fegyverzetet (Hahn, 1963; Klíma, 1983).

Összességében megállapítható, hogy az asszír hadsereg volt az ókor egyik legbonyolultabb, legösszetettebb hadserege. Dezső Tamás nemzetközi hírű magyar tudós kutatásai szerint: az asszír hadseregnek két könnyű-gyalogos (auxiliáris íjász és lándzsás), két reguláris gyalogos (íjász és lándzsás), három nehézgyalogos (íjász, parittyás és lándzsás) fegyverneme volt (2. ábra).

2. ábra: Asszír harcos. Forrás: Net2.

E hét gyalogos fegyvernem mellett kezdetben két lovas fegyvernem (reguláris és testőr/páncélos) volt, de a páncélos íjász és páncélos lándzsás lovasság mellett a szintén páncélos testőrlovassággal, továbbá reguláris – valószínűleg páncélozatlan – lovassággal együtt legalább négy lovas fegyvernem léte-

zett, amelyet sokféle harcikocsizó alakulat legalább háromféle kocsival (könnyű, reguláris és nehéz) egészített ki. Ez a kb. 12 fegyvernem – az írott forrásokból egyáltalán nem rekonstruálható műszaki és ellátó alakulatok nélkül – a hadjáratokon és a csatákban olyan taktikai flexibilitást tett lehetővé, amely az asszír hadsereget a csatatéren szinte legyőzhetetlenné tette (Dezső, 2011).

A korszak „szuperhatalmának” hanyatlása azonban nem a harcmezőn kezdődött el. Adam Schneidernek és Selim Adalinak a Climatic Change szakmai folyóiratban 2014-ben megjelent tanulmánya szerint: a régészeti, történeti és paleoklimatikai bizonyítékok mind arra utalnak, hogy a birodalom csillagának leáldozásában a klímaváltozás és a túlnépesedés is – közvetett módon – jelentős szerepet játszott.

Az erőforrásaiban már korlátozott állam nem volt képes ellenállni a birodalmat sújtó rendkívül súlyos szárazságoknak, mint amilyen az Kr. e. 657-es is volt. Öt év sem kellett hozzá és az asszír állam politikai és gazdasági stabilitása meggyengült, az azt követően kibontakozó polgárháborúk pedig végzetesen megroppantották a több sebből vérző birodalmat (Net3).

Miután a babiloni-méd csapatok elfoglalták Assurt (Kr. e. 614) és Ninivét (Kr. e. 612) Asszíria még megpróbált talpra állni. Kr. e. 605-ben az Eufrátesz folyó melletti Karkemis városa közelében lezajlott ütközetben az Új-Babilóni Birodalom és a vele szemben álló Asszír, illetve Egyiptom szövetség egyes becslések szerint legalább 30–30 ezer (!) katonát állított hadba. A csatában fontos szerepet játszottak a korszak legfontosabb harci eszközei a harci szekerek. Az Új-Babilóni Bi-

rodalom és a méd szövetség győzelme azonban végleg eltiporta Asszíriát és visszaszorította Egyiptomot (Dezső, 2015).

Az Újasszír Birodalom katonáinak juttatásai

Az asszír katonák juttatásai közzé tartozott a *napi élelmiszerellátmány* „fejadag” formájában, az alkalmi járandóság sarcból vagy zsákmányból.

„A királyi alakulatoknál a fejadag állománykategóriánként eltérő volt: a közkatonák napi 1 liter (80 dkg) gabonát, a tisztek pedig rangjuknak megfelelően ennél nagyobb – akár kétszeres, háromszoros – ellátmányt is kaphattak. A »király emberei« állomáshelyükön részesültek élelmiszer-ellátmányban. II. Sarrukín az egyik helytartójának parancsba adta, hogy az alatta szolgáló »királyi embereknek« adjon fejenként 1 *emāru*, azaz kb. 100 liter gabonát. A helytartónak el kellett osztania ezt a gabonamennyiséget a katona és a családja között. A katona 3 *sūtu*, vagyis 30 liter gabonát kapott »hadjáratok fejadagként«, míg családjuknak 7 *sūtu*, vagyis 70 liter jutott otthoni ellátmányként” – írja Dezső (2015, 205. o.).

Assur-nászir-apli korában (Kr. e. 883 – 859) jelent meg először a zsákmány, mint Asszíria döntő jövedelmi forrása.

Asszíria a zsákmányon kívül egyszeri megadóztatásként: „hadisarcot” és rendszeres évi adót is követelt a befolyása alatt álló területektől. Az adó megtagadása lázadásnak minősült, amelyet az asszír hadigépezet kíméletlenül megtorolt (Bartha, 1993).

A zsákmány két fő csoportja az állatok, illetve a fémek voltak. Állatokat (ló, öszvér, szarvasmarha, juh) elsősorban ígás- és szállítócélra (tehát termelőeszközként) zsákmányoltak, a juh azonban mindig „számlálatlannul” került a zsákmányba. A fémeket (arany, ezüst, réz, ólom, vas) főként tömb formájában zsákmányolták és általában fegyver és termelőeszköz készült belőlük. A fennmaradt listák szerint a vas egy évszázad leforgása alatt a zsákmány legnagyobb tételévé emelkedett és a Kr. e. 8. század végén elérte a többszáztonnás nagyságrendet (100-1000 tonna közötti mennyiségek szerepeltek egy-egy hadjárat után a feliratokban).

Mivel az asszír hadseregben a vasfegyverek gyártása és tárolása a hadsereg logisztikai rendszerének központi eleme lett, ezért a többszáztonnás vasmennyiség „beszerzése” és az elkészült fegyverek tárolása birodalmi érdek volt. Pl. II. Sarrukín dur-sharukini palotájában 200 tonna vasfegyver tárolására alkalmas fegyvertárat tártak fel. Ilyen nagyságú fegyvertárból több is volt a birodalomban (Richard és Metz, 1991).

Zsákmánycikk volt ezen kívül néhány fényűzési cikk is (elefántcsont-készítmények, alabástrom edények, drágakő, színes kelme, szíriai bor, egzotikus növények, kenet, illóolaj). A zsákmány mennyisége a későbbiekhez képest még jelentéktelen volt, azt azonban már mutatta, hogy Asszíria bevételének legfőbb tényezőjévé vált.

Az asszír zsákmány jellemző vonása volt e korban, hogy meghatározatlan mennyiségű és rendszertelen volt, tehát valóban zsákmány és nem adó és a fiatal, mohó katonai nagyhatalom mindenhol azt és annyit vett el, amennyit csak tudott (Komoróczy, s.a.).

Ezért az Asszíriába visszatérő hadsereg leginkább egy távoli vidékről érkező karavánhoz volt hasonlatos (megjegyzés: asszír újítás volt a szamar helyett az öszvér, illetve a teve, mint „szállítóeszköz” katonai szolgálatba állítása – Richard, 2012), rengeteg fogollyal, rogyásig megrakva élelemmel és mindennel, ami mozgatható.

A zsákmány legnagyobb része természetesen az uralkodót illette, mivel ő volt a hadsereg elsőszámú parancsnoka, még akkor is, ha éppen személyesen nem vett részt a hadjáraton. A hadügyekben szakemberek csoportja – mai fogalmaink szerinti törzs –, valamint a rangidős tábornok („*turtānu*”) – mai fogalmaink szerinti törzsfőnök – állt az uralkodó rendelkezésére. Ez utóbbi pozíció egyre fontosabbá válása vezetett oda, hogy a Kr. e. 7. század utolsó harmadában megkettőzték a hivatalt, ezzel semlegesítve az esetleges személyes ambíciókat.

A birodalom utolsó éveiben az eunuchok vezére („*rab ša rēši*”) volt a legfontosabb tiszttség, ugyanis ennek a hivatalnak a viselője állt a hadsereg élén (Vér, 2011).

Az eunuchok vezérének volt egy külön juttatása is. Az utóddal nem rendelkező főeunuchnak a király gondoskodott a temetéséről, túlvilági ellátásáról, sírjának őrzéséről, az ún: „kispuról”. Vagyis a királyi

szolgálatban álló eunuchok hűségét nem pusztán a király evilági hatalma szavatolta, túlvilági jólétük egyetlen garanciáját is csak az uralkodóban láthatták (Vér, 2011).

A fennmaradt zsákmánylisták alapján a tábornokok, (fő)tisztek, tiszthelyettesek és a közkatonák eltérő mértékben részesültek a zsákmányból. A tiszti, tiszthelyettesi kar hierarchiája a vezetett egységek létszáma szolgált alapjául (tíz, ötven, vagy száz ember vezetője), de általánosak voltak az olyan címek is, mint a főtiszt „kapitány” („*rab kišir*”), vagy a „táborszernagy” („*rab urâte*”), akik a birodalom legnagyobb katonai dinasztiáiból kerültek ki (Joannés, 2004). Természetesen ők jóval nagyobb részt kaphattak a zsákmányból, esetenként földbirtokban és a foglyok közül kiválasztott rabszolgákban is részesültek.

Ennél jóval szerényebb juttatásra voltak jogosultak az alacsonyabb beosztásúak. „Egy fennmaradt zsákmánylista szerint az udvari szolgálatot ellátó lovassági tisztek (tiszthelyettesek) között kiosztott zsákmánynál a fogatparancsnok tiszt („*lú.gal-ú-rat*”) 7 mina (kb. 3,5 kg) rezet, 2 juhott és 2 korsó bort, míg a kocsihajtó tiszthelyettes („*lú.mu-kil-pa.meš*”) mindössze 1 juhott és 1 korsó bort kapott” (Dezső, 2015, 205.).

Mielőtt rátérnénk a katonák legjelentősebb juttatására a földbirtok adományra, a szolgálati földre, tekintsük át a korszak földtulajdon viszonyait! Az Újasszír Birodalom mag-, és meghódított területei királyi tulajdonban voltak. Egy részüket a király magas rangú katonái és az államapparátus felső rétegének kezébe adta. A földek jogilag nagybirtokok voltak, művelésük azonban kis, néhány – legfel-

jebb 5 – hektár kiterjedésű telepekre osztva folyt. A telkeket azok a telepések kapták meg, akiket családjukkal együtt hurcoltak el és telepítettek le. Jogilag a telepések a földet használó nagybirtokos vagy a király tulajdonában voltak, el is lehetett őket adni, de csak a telkekkel együtt. A telek használata fejében művelői uruknak földjáradékot fizettek: a föld nagysága, fekvése (csatornától való távolsága) és értéke alapján meghatározott összegű díjat, részben természetben és szolgáltatásokban, részben pedig pénzben. A földjáradék akár a termés egyharmadát is elérhette. A katonai arisztokrácia tagjai így jelentős jövedelemre és ezáltal igen nagy hatalomra tettek szert, az uralkodóval vetekedve szinte „kiskirályként” uralkodtak.

A III. Tukulti-apil-Esarra (3. ábra) ezt korlátozta és magas rangú tisztjeinek adománybirtokát sohasem egy tagban adta ki, hanem 20-25 hektár területű darabonként, egymástól távol fekvő körzetekben. Ezzel lehetetlenné

3. ábra: III. Tukulti-apil-Esarra reliefsje. Forrás: Net4.

tette a katonai arisztokrácia esetleges területi alapon szervezett ellenállását (Komoróczy, s.a.). Azonban az asszír tiszteknek juttatott szolgálati birtokok, eltérően a közkatonáéktól szabadpiaci forgalomba kerülhettek. Dezső Tamás (2015) kutatásai szerint egyetlen olyan fennmaradt szöveg lelhető fel, amely a könnyű gyalogsághoz tartozó közkatonák – az auxiliáris íjászok – szolgálati birtokáról szól. Egy királyi parancs mentesítette az íjászok „*íj-földjét*” a gabona és szalmaadó alól. Ezért lehet ez az „*íj-föld*” jó eséllyel egy, az íjász alakulatok közkatonáinak juttatott – nem forgalomképes – szolgálati birtoktípus.

A magas társadalmi pozíciójú katonatisztek is részesülhettek adómentességben, azonban birtokaik közül csak azok voltak adómentesek, amelyekre a királyi adománylevél vonatkozott. Azok, amelyeket a tisztek vásároltak, az adózás hatálya alá estek.

Az özvegyek és árvák helyzete az újasszír katonai birodalomban

Az asszír törvények közül egy sem kötelezte az uralkodót vagy valamely közhivatalt arra, hogy gondoskodjék az özvegyekről, árvákról vagy a szegényekről.

A Kr. e. 18. és 12. század között fennálló Hettita Birodalom – amely az Újasszír Katonai Birodalom és Egyiptom mellett a Földközi-tenger térségének korabeli harmadik nagyhatalma volt – az özvegyekről is gondoskodott.

A fennmaradt cserépkönyvtárak írásemlékei szerint: „*ha a férfi meghalt, feleségül vette a meghalt férj fivére akkor is, ha már nős volt, fivér hiányában pedig az apa*”. A levir házasság

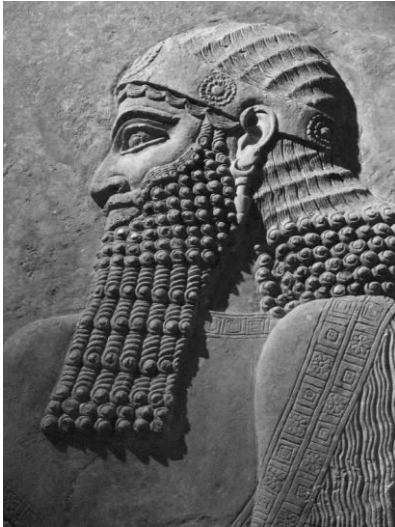
alaprendeltetése modern fogalmaink szerint „özvegy-, gyermek- és családvédelmi” jellegű. Funkciója az özvegyek és velük a gyermekek, vagyis a nemzeti folyamatosságot fenntartó generáció nemzetségen belül tartásának – nemzeti hovatartozásának, státuszának és javainak – biztosítása volt, a megözvegyült anya házassággal szerzett nemzeti jogai és jogállapota folyamatosságának biztosítása által (Szádeczky-Kardoss, 2012, 185. o.).

A trónjukért és az ország biztonságáért való tengernyi gond közepette az asszír zsarnokoknak nem maradt idejük az efféle apró ügyekre. Az uralkodók ezt egyszerűen elintézték, mivel propagandisztikus célból kinyilvánították: „... *hogy a hatalmas a gyengét meg ne károsíthassa*”. Bár a parancsot agyagban vagy fémen rögzítették, annak kötelező ereje nem volt, mivel az azt megszegőket az istenek büntetésével és átkaival fenyegették, és érvényesítését az alattvalók mély vallásos meggyőződésre bízta (Klíma, 1983).

A társadalom elesettjeivel szembeni teljes részvétlenséget árnyalja – a Kr. e 721-705 között uralkodott – II. Sarrukín asszír király (4. ábra) egyik fennmaradt levele. Ebben arra utasítja az egyik helytartóját, hogy vizsgálja meg a tartományában, hogy az elesett katonák özvegyeit, árván maradt fiait és lányait nem vetette-e valaki szolgaságba.

Az ilyen típusú gondoskodásnak akkor volt különös jelentősége, ha az özvegy és az árvák örökölték az elesett után, mivel a levél megemlíti, hogy azokat a fiúkat nem kell lejeleníteni a királynak, akik apjuk helyett beálltak a seregbe.

4. ábra: II. Sarrukín asszír király. Forrás: Net5.

Tehát az újasszír kor uralkodói az elesett katonáik özvegyei és árvái irányában sem voltak teljesen érzéketlenek. Azonban ebben az az önös érdek is vezérelte őket, hogy a fiúk örökletes szolgálatával hadseregük ütőképes-ségét továbbra is fenntartsák (Tamás, 2016).

Irodalom

- Bartha Tibor (1993) (Szerk.). *Keresztyén bibliai lexikon*. Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest.
- Dávid Antal (1928): *Bábel és Assur II*. Történet, Szent- István-Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest. Letöltés ideje: 2020.04.02. Web: http://www.ppek.hu/facsimile/David_Antal_Babel_es_Assur_II_facsimile.pdf
- Dezső Tamás (2011): Hosszú út a győzelemig - Az asszír hadsereg alakulatainak útja a helyőrségektől a csatatérig. In Bács Tamás, Dezső Tamás, Niederreiter Zoltán (szerk.). *100 év után - Emlékkonferencia a Keleti Népek Ókori Története Tanszék alapításának 100. évfordulóján*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 123-139.
- Dezső Tamás (2015): Az asszír hadsereg gazdasági és társadalmi háttere. In Bács Tamás, Dezső Tamás, Vér Ádám (Szerk.): *Aegyptiaca et Assyriaca - Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Ókortudományi Intézetéből*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 201-213.
- Dömötörfi Tibor (2010): Erőszak az ókorban - Barbárok, zsarnokok, háborúzó ellenfelek. *História magazin*, 2010/5. 5-34.
- Hahn István (1963). *A hadművészet ókori klasszikusai*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.
- Joannés, Francis (2004): Az asszír hadsereg szervezete. In Francis Joannés (Ed.): *The Age of Empires – Mesopotamia in the First Millenium*. BC. Edinburgh University Press, Edinburgh. 54-60. Letöltés ideje: 2020.03.20. Web: <https://dlukacs.wordpress.com/2009/07/04/francis-joannes-az-asszir-hadsereg-szervezete/>
- Kajtár István, Herger Csabáné (2014): *Egyetemes állam- és jogtörténet*. Dialóg Campus Kiadó - Nordex Kft.
- Kalla, Gábor (2003) Az asszír főváros és a királyi propaganda - Ninive példája. *Ókor: folyóirat az antik kultúráról*, 2 (1). 9-18. Letöltés ideje: 2020.03.30. Web: http://www.oakor.hu/archive/cikk/2003_1_kalla.pdf
- Klíma, Josef (1983). *Mezopotámia. Ósi civilizáció és kultúra a Tigris és az Eufratész mentén*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Komoróczy Géza (s.a.): *Mezopotámia története az őskortól a perzsa hódításig (Kr. e. 539)* Elektronikus kiadás: Terebess Ázsia E-

- Tár. Letöltés: 2020.02.02. Web: <https://terebess.hu/keletkultinfo/mezopotamia.html>
- Lóránt Károly (2018): Mezopotámia, a piacgazdaság hajnala. *Hitel folyóirat*, 31. (7.). Letöltés: 2020.03.03. Web: <http://www.hitelfolyoirat.hu/sites/default/files/pdf/10-lorant.pdf> 1
- Pais István (1993): *Bibliai érdekességek, történetek, aforizmák*. Magánkiadás, Budapest.
- Richard A. Gabriel (2002): *The Great Armies of Antiquity*. Praeger Publishers, United States of America.
- Richard A. Gabriel, Metz, Karen S. (1991): *From Sumer to Rome: The Military Capabilities of Ancient Armies*. Greenwood Press, New York.
- Saggs, H. W. F (1965). *Everyday life in Babylonia and Assyria*. Assyrian International News Agency Books Online 61. Letöltés ideje: 2020.03.20. Web: <http://www.aina.org/books/eliba/eliba.pdf>
- Szádeczky-Kardoss Irma (2012): Tűzzel-vassal avagy türelemmel. Egy romlott szövegű Szent István-i kapitulum rekonstruálása és értelmezési konzekvenciái. *Magyar Sion Új folyam*. VI.(XLVIII.) évfolyam. 2. szám. 183-201.
- Tamás Dezső (2016). *The Assyrian Army II. Recruitment and Logistics*. Eötvös University Press, Budapest.
- Vér Ádám (2011): *Az Újasszír Birodalom keleti expanziója*. Doktori disszertáció. Letöltés: 2020.03.01. Web: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/veradam/diss.pdf>
- Internetes források*
- Net1: Asszír harciszekér. Letöltés ideje: 2020.04.19. Web: <https://www.science-source.com/archive/Assyrian-Warriors--Two-Wheeled-Chariot-SS2718396.html>
- Net2: Asszír harcos. Letöltés ideje: 2020.04.19. Web: <https://stmhistorymedia.org/assyrrians-more-than-warriors/>
- Net3: Too many people, not enough water: Now and 2,700 years ago. University of California, San Diego. Letöltés ideje: 2020.03.02. Web: https://www.eurekalert.org/pub_releases/2014-11/uoc--tmp111014.php
- Net4. III. Tukulti-apil-Esarra relíeje. Letöltés ideje: 2020.04.19. Web: <https://allmesopotamia.wordpress.com/tag/tukulti-apil-esarra/>
- Net5: II. Sarrukín asszír király. Letöltés ideje: 2020.04.19. Web: <https://alchetron.com/Sargon-II#sargon-ii>

NE HAGYD MAGAD BECSAPNI!

Szerzők:

Ildikó Pšenáková (PhD)
Trnavská univerzita v Trnave (Szlovákia)

Szerző e-mail címe:
ildiko.psenakova@gmail.com

Lektorok:

Szabó Tibor (PhD)
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
(Szlovákia)

Peter Pšenák (Ing)
E-group Ltd.

...és további két anonim lektor

Absztrakt

A számítógép-biztonsága és a rajtuk tárolt adatok védelme napjaink egyik legnagyobb problémái közé tartoznak, mivel az internet és az infokommunikációs rendszerek lehetőséget adnak a számítógépes támadásoknak. De léteznek nem technikai jellegű támadások is, amikor a támadó pszichológiai manipuláció útján akar információt szerezni. Számos formája lehet (személyes kapcsolat, telefon, e-mail), a lényege ugyanaz, emberek becsapásával minden jog és engedély nélkül a támadó személy bizalmas adatokhoz akar jutni.

Kulcsszavak: pszichológiai manipuláció, adat halászat, védelem, oktatás

Diszciplína: informatika, oktatás

Abstract

DO NOT BE FOOLED!

Computer security and the protection of data stored on computer devices is one of the biggest issues today, as the Internet and info-communicational systems allow for different cyberattacks. But there are also attacks of a non-technological nature when an attacker seeks information through psychological manipulation. It can take many forms (personal contact, phone, e-mail etc.) however it is trying to achieve the same outcome, to trick people into getting confidential information without any rights and permissions.

Keywords: social engineering, phishing, protection, education

Disciplines: informatics, education

Pšenáková, Ildikó (2020): Ne hagyd magad becsapni! *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, II. évf. 2020/1. szám. 55-65. doi: 10.35404/LH.2020.1.55

A jelenlegi helyzet

Ma már szinte természetes, hogy nagyon sok munkahelyen úgy indul a mindennapi munka, hogy az ember megnézi a beérkezett postáját. De nem csak, vagy inkább nem is csak az asztalon heverő borítékokat, hanem a számítógépen, mobilján, vagy más elektronikus eszközén érkezett elektronikus leveleket (e-mail) böngészi át. Sajnos, a felhasználók egyre gyakrabban találhatnak közöttük olyanokat is, amelyek tartalma fenyegető és rosszindulatú szándékkal lett továbbítva.

Tárgy: Harmadik felek férnek hozzá az eszközéhez. Értesítse a biztonsági szolgálatot.

2020. 1. 13-án 15:54kor a mais@truni.sk írta:

Helló!

Mint talán észrevetted, ezt az e-mailet saját e-mail fiókodról küldtem neked. Ez azt jelenti, hogy teljes hozzáféréssel rendelkezem a készülékéhez.

Hónapok óta követem téged. A helyzet az, hogy a géped rosszindulatú szoftverekkel fertőzött felnőtt webhely keresztül, amelyet meglátogattott.

Ha nem ismeri ezt, magyarázatot adok. A trójai ló vírus teljes hozzáférést és ellenőrzést biztosít számomra számítógép vagy bármely más eszközre. Ez azt jelenti, hogy mindent megnézek a képernyőn, bekapcsolom a kamerát, és mikrofont, de te nem tud róla.

Hozzáférhetek az összes névjegyzékhez, társadalmi adataihoz, hálózatok és minden levelezés.

A levélben észrevehető helyesírási hibák lehetnek, esetleg nem teljesen jó a magyar nyelvezete, sajnos, ezt sokan az ijesztő tartalom olvasása közben nem is veszik észre. Pedig ez a tény, már utalhat arra, hogy a levél becsapás. Legtöbb esetben a levél végén fel vannak tüntetve a lehetőségek, hogyan lehet „megoldani” a problémát. A támadók szinte mindig pénzt követelnek a vírus törléséért, ami még nagyobb átverés, mert, ha a felhasználó át is utalja a pénzt vagy esetleg a bitcoint, akkor sem „tűnik el a támadás”, illetve nem is kell eltűnnie, mivel sokszor nem is létezett.

Tisztelt nyertesünk!

Örömmel értesítjük, hogy az internetes sorsoláson idén Önnek kedvezett a szerencse és megnyerte az 10 milliós fő díjat. A nyeremény kifizetéséhez töltse ki a következő linken levő on-line kérdőívet...

Sajnos, az ilyen típusú leveleknek is sokszor „bedőlnek” a laikus felhasználók. Kitöltik a kérdőívet, amelyben megadják például a bankszámlájuk, személyigazolványuk adatait, és így bizalmas információkhoz jut a támadó személy.

Az ilyen és hasonló támadások az emberi természet tulajdonságait próbálják kihasználni. A támadó nem a technológiai eszközök sebezhetőségét használja ki a támadás során, hanem az emberi befolyásolhatóságot. Ezek

az emberi bizalomra épülő támadások, amelyekre (informatikai szövegkörnyezetben, nem jó indulatú adathalászat jellegű kontextusban) a *Social Engineering*, illetve a magyar megfelelője *pszichológiai manipuláció* vagy *pszichológiai befolyásolás* megnevezés használatos.

Mi a „Social Engineering”?

A Social Engineering támadásoknál a támadó bizalmi kapcsolatot alakít ki az áldozattal, azzal a céllal, hogy később ezt a bizalmat kihasználva, személyes, bizalmas, titkos információkat szerezzen. Az áldozat sok esetben nem is tudja, hogy őt támadás érte. A pszichológiai manipuláció általában az emberi természet két aspektusát igyekszik kihasználni:

- 1) a legtöbb ember segítőkész és igyekszik segíteni annak, aki segítséget kér,
- 2) az emberek általában konfliktuskerülők, és inkább együttműködnek, mint nem (Net1).

A pszichológiai manipuláció talán legismertebb és legmegfelelőbb definíciója (Mitnick, 2003): *„A social engineering a befolyásolás és a rábeszélés eszközeivel meggyőzi az embereket, manipulálja, vagy meggyőzi őket, hogy a social engineer (adathalász) tényleg az, akinek mondja magát. Ennek eredményeként a social engineer – technológia használatával vagy anélkül – képes az embereket információszerzés érdekében kihasználni.”*

A Social Engineering technikái közé tartoznak például:

- Phishing (Adathalászat)
- Spear phishing (Szigonyozás)
- SMiShing (SMS-alapú adathalászat)
- Vishing (Hangposta alapú adathalászat)
- Pharming (Átirányítás hamisított weblapra)

- Spoofing (Becsapás)
- Typosquatting (URL-eltérítés)
- Whaling (Bálnavadászat)
- Dumpster diving (Kuka búvárkodás)
- Pretexting (Személyiség felvétel)
- Eavesdropping (Hallgatózás)
- Shoulder surfing („Válszörfözés“)

A Social Engineering „támadó” módszerei

Milyen módszereket használ ki a támadó (akire adathalász – social engineer – néven utalhatunk, de a laikus felhasználók gyakrabban használják a hacker szót, amely inkább ismertebb, de a szakmabeliek között egészen mást jelent)?

Ahhoz, hogy védekezni tudjunk a támadások ellen, elsősorban ismernünk kell azok fajtáit.

Phishing - az *adathalászat*: a személyes adatok visszaélés céljából történő gyűjtésének egyik leggyakoribb módja. Az áldozatok becsapásához a támadók az Internetet használják eszközként. A támadások legegyszerűbb módja az e-mail, amelyben a támadó különféle ürügyeket használ. Például: a bank értesíti ügyfelét, hogy a számlája lejár és a meghosszabbításhoz adja meg a banki személyazonosító információkat (hitelkártya számot vagy internetes banki hozzáférési kódokat). Az adathalász e-mailek olyan személyek e-mail címeiről érkeznek, akiket a felhasználó ismer, megbízik bennük és/vagy esetleg a munkahelyi felettese. Az adathalász e-maileket egyszerre több e-mail címre küldik el, azzal az elvárással, hogy valaki „bedől” az e-mailben szereplő információknak, és nyilvánosságra hozza személyes adatait. Az adathalászat szö-

veges üzenetben (SMS) vagy telefonon is megtörténhet.

Az adathalászat célja érzékeny személyes adatok (cím, születési idő, társadalombiztosítási szám, hitelkártya-adatok) beszerzése, bejelentkezési adatok megszerzése az áldozat információs rendszereihez, rosszindulatú alkalmazások telepítése a számítógépre vagy mobiltelefonra. Sikeres támadás után a támadó szinte bármilyen tevékenységet elvégezhet a számítógépen a felhasználó tudta nélkül. Például: a felhasználó fájljainak megsemmisítése vagy titkosítása, fizetés a felhasználó bankszámlájáról, rosszindulatú tevékenységek végrehajtása az áldozat IP-címéről (SPAM, behatolási kísérletek), vírusok terjesztése (az interneten és a helyi hálózaton keresztül).

Egyes források szerint a phishing szó a *password harvesting fishing* angol szavak összevonásából alakult ki, de sokan ezt inkább utólagos belemagyarázásnak tartják. Az adathalászat története pedig kb. az 1990-es évek közepén kezdődött, amikor egy támadó az Amerika Online belső embereként bemutatkozva üzenetet küldött a potenciális áldozatoknak, hogy adják meg jelszavukat az azonosításukhoz, vagy a számlájuk ellenőrzéséhez. A megszerzett jelszavakat egy hacker hírcsatornán közzé is tette (Net2).

Az ilyen fajta támadásokat tapasztalt bűnözők vezetik, gyakran egész bűnözői csoportok rejlenek mögöttük, vagy: akár egész államok is.

Spear phishing – szigonyozás, de találkozhatunk a *lándzsás adathalászat*, fordítással is. Míg az „adathalász” tömeges e-mailt használ, a „szigonyos” célokat és nagyon kevés címzettet használ. Az e-mail feladó adatai hamisak lehetnek, de úgy tűnik, hogy megbízható for-

rásból, például banktól, a vállalat belső informatikai részlegétől, belső alkalmazottól vagy üzleti partnerétől származik. Az üzenet általában felhasználónevet és jelszót igényel, hivatkozást tartalmaz egy webhelyre, ahol a látogatók személyes információkat adhatnak meg, de vírust, trójai falovat, vagy kémprogramokat hordozó mellékleteket is tartalmazhat.

SMiShing – SMS-alapú adathalászat – során a támadó a mobiltelefonokon lévő szöveges üzeneteket (SMS: Short Message Service) használ arra, hogy megpróbálja rávenni az áldozatát, hogy elárulja személyes adatait. A szöveges üzenet olyan webhelyre vagy telefonszámra mutató hivatkozást tartalmazhat, amely automatikusan a hangválasz-rendszerhez kapcsolódik.

Vishing – adathalászat telefonon keresztül. Például a Voice over IP (VoIP) technológia segítségével, amely lehetőséget ad meghamisítani a hívóazonosítót. Lényege, hogy a támadó valamilyen hangátviteli technológiát használ. Mivel az emberek többsége bízik a telefonos hálózatokban, nem feltételezi, hogy a hangüzenet nem hiteles helyről érkezett. A csaló általában úgy tesz, mintha egy törvényes üzletkötő lenne, például nyereséges üzletet kínál és általában hitelkártya információt, esetleg más *személyiség lopásra* alkalmas információt igyekszik ezzel a módszerrel megszerezni.

A *pharming* lényege, hogy a támadó a megtevesztett felhasználót tudta nélkül egy hamis, de a megbízhatóhoz nagyon hasonló weblapra irányítja. Az átirányítás valamilyen rosszindulatú szoftver vagy kémszoftver segítségével történik. A hacker az általa létre-

hozott hamis weboldalon kérdéseket tesz fel, a felhasználó válaszai pedig lehetőséget adnak neki bizalmas, fontos információk megszerzésére és azok rögzítésére.

Spoofing: hamisítást vagy csalást jelent. Az Interneten többféle formája lehet, például a felhasználó e-mail címének hamisítása, hamis weboldal létrehozása. Leggyakoribb a pénzügyi szolgáltatási weboldalak hamisítása, mert ha a támadónak sikerül ellopnia a személyes információkat (jelszavakat, számlaszámokat) a becsapott emberektől, sok pénzhez juthat.

Typosquatting más néven URL-eltérítés: a felhasználó gépelési hibáit használja ki, amikor egy webhely-címet írnak be egy böngészőbe. Ha a felhasználó véletlenül rossz webcímet ad meg, vagy kihagy egy betűt a címből, alternatív weboldalra irányítja, amelyet rosszindulatú célokra szolgál.

Gyakori hiba, hogy a .COM helyett a címben .OM íródik. Ez Omán országkódja a Közel-Keleten.

Az .OM webhelyek bizonyultak a legveszélyesebb átirányítási helynek.

Az alternatív oldal grafikai dizájnja, amelyre a felhasználó át lett irányítva, első pillantásra nehezen különböztethető meg a érintett intézmények által használt eredetiktől.

A *whaling* – *bálnavadászat* cégvezetőkre („bálnákra”) irányul. Olyan átverés, amelyben az adathalászok megtalálják a társaság legfontosabb ügyvezetőjének vagy vezetőjének nevét és e-mail címét (ezek az információk legtöbb esetben szabadon hozzáférhetőek a cég weboldalán), és e-mailt készítenek a társaság-

ban betöltött szerepükre vonatkozóan. Az e-mail tartalma megpróbálja rávenni a vezetőket, hogy üssenek egy billentyűre, vagy kattintsanak egy linkre, amely olyan webhelyre irányít, amelyről rosszindulatú szoftverek töltődnek le a gépükre. De az e-mail szövegének hatására érzékeny információkat vagy vállalati titkokat is közzé tehetnek a hiszékeny vezetők.

Dumpster diving – *kuka búvárkodás*: a támadó kereskedelmi vagy lakossági szemét tárolókban keresgél, azzal a céllal, hogy olyan információkat szerezzen, amelyek alapján csalást vagy lopást lehet elkövetni. Az emberek sokszor úgy gondolják, hogy ami a szemetesbe került, az már meg is semmisült és gyakran értékes információt dobhatnak ki feleltlenül a szemétként. A támadónak nincs más dolga, csak a megfelelő szemetesben keresgélni. Ezért érdemes és sokszor kötelező szétnyúzni, elégetni, iratmegsemmisítő berendezéssel ledarálni, egyszóval megsemmisíteni az érzékeny, fontos, titkos, de már felesleges dokumentumokat.

A *baiting* az emberek kíváncsiságán alapszik. A támadó valamilyen hordozható adathordozót (CD, DVD, pendrive, memóriakártya), vagy akár veszélyes tartalommal ellátott mobil telefont (ezek a „csalik”) valahol látható helyen otthagynak (célszerűen egy számítógép közelében). A figyelemfelkeltés érdekében az ilyen tárgyakon gyakran „érdekes” szöveg található, pl.: „szexi képek”, „bizalmas”, stb. Az arra elhaladó személy azt gondolja, hogy talált. A talált tárgyon azonban rosszindulatú szoftverek rejlenek, és amikor a gyanútlan áldozat az eszközt csatlakoztatja a számítógép-

géphez, hogy megtudja, hogy az kié lehet vagy mi annak a tartalma, akkor bekövetkezik a fertőzés.

De megtörténhet ez az online világban is. Gyakori eset a kalózszoftverek használata folyamán történő fertőzés. Az ingyen letölthető szoftverek vonzóak, és csalogatják a felhasználókat, de letöltés után megfertőzik a számítógépet. A telepített víruskereső szoftver gyakran jelezheti, hogy rosszindulatú kódot talált a kalóz szoftverben, de ezt a felhasználók nem mindig veszik figyelembe. Ezzel meg is történik a baj, a kártékony szoftverek információkat küldenek a felhasználók tevékenységeiről, jellemzően érzékeny információkat, például bankszámlaszámot, jelszót, vállalati hozzáférési információkat, fizetési kártyaszámot, stb.

Pretexting: olyan támadásforma, amellyel a támadók nyílt forrásból vagy adathalászattal előzetesen felkészülnek az áldozatokkal kapcsolatos információkból és így próbálnak meg általában telefonon még több információhoz jutni. (Bodó és tsai., 2018)

Eavesdropping – *hallgatózás*: a beszélgetések jogosulatlan lehallgatása. Ha két fél beszélgetését akár négy szemközt, akár telefonon illetéktelen harmadik személy lehallgatja, sokszor fontos adatokat gyűjthet. Ha számítógéppel történik a lehallgatás, akkor a támadó kihasználja a nem biztonságos hálózati kommunikáció hátrányait a küldött és fogadott adatok eléréséhez. Az ilyen támadásokat nehéz felismerni, mert a hálózati átvitelben nem okoznak rendellenes működést. Ha személy hallgatózik, akkor megpróbál elrejtőzni is.

A *shoulder surfing* – „váll szörfözés” kedvelt technikája a PIN-kód vagy jelszó megszerzésének. A támadó nem kerül közvetlen kapcsolatba az áldozattal, hanem a támadó közel kerül hozzá, elhelyezkedik mögötte, és az áldozat *válla felett* közvetlenül megfigyeli, amikor az a karaktereket leüti a billentyűzeten. Közben úgy tesz, mintha nem is nézne oda. A leggyakoribb esetek a PIN kódok, beléptető rendszerek, kaputelefonok kódjai, hívókártyák, hitelkártyaszámok, stb. Gyakori a pénzkidó automatáknál, hogy valamilyen szerkezet, távcső vagy kamera felhasználásával igyekeznek megszerezni a PIN kódot.

A legegyszerűbb védekezés a leselkedők ellen, ha vigyázunk arra ki áll mögöttünk és a kódok bevitelekor eltakarjuk a konzolt.

Végezetül nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy az adathalászat eredménye általában valamilyen olyan információ, melyet más jellegű, technikai támadások kivitelezéséhez lehet felhasználni. Az ilyen támadások azonban már jelentős kárt okozhatnak a felhasználóknak és a szervezetnek is (Oroszi, 2015).

Az összes említett adathalász fajta emberi manipulációt alkalmaz, ezért technikai intézkedésekkel nehéz ellenük védekezni. A leghatékonyabb védelem a tudatosság növelése és a hatékony adatvédelmi viselkedés kialakítása lehet.

„A gyakorlatban még nagyon sok más veszély és támadás is létezik, és folyamatosan újak és újabbak látnak napvilágot. Ezért is nagyon fontos, hogy ez a problémakör teret kapjon az oktatásban” – írja Pšenáková és Szabó (2017).

A Social Engineering elleni védekezés lehetőségei

Az előzők alapján joggal merülhet fel a kérdés, hogy miként védekezhünk az adathalászat ellen? A legfontosabb védelem mindenekelőtt az emberek óvatossága.

Az adathalász típusú támadások sikere főként a kiszemelt felhasználó döntésein múlik. Ezért a védelem leggyengébb láncszeme a felhasználó, mivel az ő naivitása („gyenge” jelszavak), sokszor gondatlansága (felügyelet nélkül hagyott működő számítógép), ismerethiánya (hiányzik a védelemhez szükséges tudása) csökkenti a rendszer biztonságosságát (Pšenáková, 2017).

A kevésbé szakképzett felhasználó számára igazán könnyen alkalmazható módszer talán nincs is, de a „Legyünk óvatosak!” gondolat szem előtt tartása segíthet. A védekezés alapja azonban az, hogy a felhasználónak tudnia kell, mi ellen kell védekeznie, milyen veszélyekkel kell szembe néznie. A gyakorlatban nem találunk egy univerzális módszert, amely minden esetben tökéletes védelmet nyújtana. De léteznek általános elvek, melyek betartásával minimálisra csökkenthető a támadás kockázata (Pšenáková és Szabó, 2017).

A védelem legjobb módja az éberség a személyes és elektronikus kommunikációban is. Néhány általános elv, vagy tanács:

- Ne adjunk bizalmas információkat olyan személyeknek, akiknek személyazonosságát nem ismerjük!
- Személyes adatot lehetőleg ne adjunk ki senkinek elektronikus levélben vagy weblapon!
- Soha ne adjunk meg bejelentkezési információkat, például felhasználóneveket, jelszavakat vagy más azonosítási mód-

szereket a munkahelyen, de még a magánszféránkból sem!

- Ha látszólag hiteles és legitim forrásból származó támadó e-mailben vagy telefonon bizalmas információkat (jelszavak, dokumentumok küldése...) kér, ellenőrizzük a forrás hitelességét!
- Olyan érzékeny információkat, amelyekre már nincs szükség, de amelyek mégis kárt okozhatnak a cégnek vagy személynek, semmisítsünk meg!
- A talált adathordozót jobb, ha nem használjuk, vagy használat előtt gondosan ellenőrizzük a tartalmát!

Összegezve a felhasználóknak tisztában kellene lennie bizonyos szabályokkal, melyek betartásával sok felesleges gond és probléma megelőzhető. Megoldás lehet a megfelelő oktatás, mely felkészíti a felhasználót az ilyen helyzetekben való helyes eljárásokra. Természetesen az oktatás sem garantálhatja teljes mértékben a veszély elhárítását, de mindenképpen nagy előrelépést jelenthet.

Hol tart az oktatás?

A számítógép felhasználók többségét a számítástechnikában kevésbé járatos felhasználók közé sorolhatjuk, ezért nem ismerik a veszélyforrásokat és a lehetséges védekezési módokat sem. Gyakran azt hiszik, hogy a technikai eszközök és tűzfalak ellenállnak a támadóknak és a védelem áttörhetetlen. Közben megfeledeznek egy lényeges biztonságtechnikai tényezőről az emberi tényezőről. Ha támadás éri a számítógéprendszer az emberek viselkedése sokszor kiszámíthatatlan, és gyakran a probléma növekedését idézi

elő. Ezért szinte elengedhetetlen, hogy elsajátítsák legalább a legszükségesebb tudást és megfelelő készségeket, hogy kellőképpen biztosítsák saját és mások számítógépes rendszereit.

Szlovákiában az informatika oktatása már az általános iskola alsó tagozatán kezdődik. Az erre „szolgáló” tantárgy az „Informatikai nevelés” megnevezést kapta, később „Informatika” néven fut tovább az oktatás és a diákoknak lehetőségük van érettségi vizsgát is tenni belőle. De ma a tanulók és diákok más tantárgyakon is találkozhatnak az infokommunikációs eszközökkel, mivel a tanárok szinte rendszeresen használják azokat az oktatásban és természetesen maguk a diákok a tanulásban. Az informatika oktatása így folyamatosan épül fel és lehetőséget ad megismertetni a számítógép használatával járó kockázatok, támadások ismertetésére és a szükséges védelmi jártasságok elsajátítására. Ehhez azonban elsősorban a pedagógusoknak kell elsajátítani a számítógép biztonságos használatát. Ezért is szükséges és indokolt a számítógépes biztonság oktatása a már gyakorló pedagógusoknak, és elsősorban a leendő informatika tanároknak.

Jelen tanulmány szerzője a 2017. évben megjelent több cikkben még arról írt, hogy „A rosszindulatú szoftverek és a pszichológiai manipuláció elleni védelem, és a számítógép biztonságos használatának oktatására a leendő pedagógusok számára az egyetemeken a jelenleg akkreditált tantervekben nincs külön tantárgy. Sajnos, még a leendő informatika tanárok képzésében sincs erre a témakörre irányuló tantárgy” (Pšenáková, 2017). Örömmel mondhatjuk, hogy 2019-ben már a Nagyszombati Egyetem Pedagógiai Karán

változott a helyzet. Ez elsősorban „Az informatika, mint a tudásalapú gazdaság fejlesztésének eszköze” projektnek köszönhető. A projekt keretein belül, sikerült elkészíteni egy 12 tanórás tantárgyat, melynek címe: „Informačná bezpečnosť” (Információbiztonság).

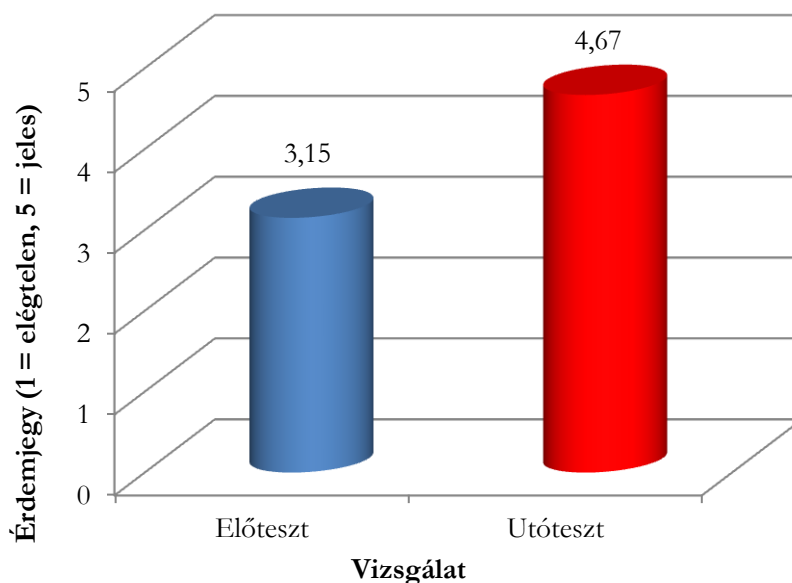
Az oktatás a 2019/2020 tanév első félévében kezdődött. A tantárgyat 23 leendő pedagógus (hallgató) látogatta. Mindegyikük szakpárosítása az informatikát is tartalmazta.

A projekt igényeinek megfelelően az oktatás előtt és után felmértük a hallgatóink tudását az adott témakörrel. A teszt 16 pontozott, különböző típusú kérdést tartalmazott. A zárt kérdésekben egy vagy több jó választ lehetett megjelölni a felkínált válaszokból.

Mivel feltételeztük, hogy a hallgatók még nem foglalkoztak a témával, nem ismerték a fogalmakat, úgy gondoltuk, hogy ha felkínáljuk a lehetséges választ, válaszokat, sokkal könnyebbnek, egyszerűbbnek érzik a felmérést és logikus következtetés alapján megtalálják a megoldást. Ugyanis nem szerettük volna, ha ez az előzetes elriasztotta volna a hallgatókat – hanem épp ellenkezőleg: a célunk volt az is, hogy keltsük fel az érdeklődésüket, tudatosítsuk bennük az ilyen tantárgy elvégzésének a szükségességét.

Az 1. ábra mutatja be az elő- és az utótesztben elért érdemjegyek átlagát (a magyar köznevelésben megszokott ötfokú osztályozási rendszer értékeit használva, ahol 1 = elégtelen, 2 = elégséges = 3 = közepes, 4 = jó, 5 = jeles. Ezt azért célszerű hangsúlyozni, mert Szlovákiában is ötfokú osztályozási rendszer van alkalmazásban, ám ott az 1-es jelenti a jeles osztályzatot). A hallgatók által megszerzett érdemjegyek tekintetében az e-

1. ábra: A felmérések eredménye (forrás: a Szerző)

lőteszt átlaga 3,15 volt, az utóteszté pedig 4,67. A különbség 1,52 – ami arra utal, hogy a hallgatóknak gyarapodott a tudása.

Érdekességgént, bemutatunk egy feladatot,

amelyiket az előteszt során egyetlen hallgató sem oldott meg helyesen (2. ábra). Az ismételt tesztelésen 12 diák teljesen helyesen és a többiek egy-két hibával oldották meg.

2. ábra: egy példa az alkalmazott feladatokra (forrás: a Szerző)

Kösse össze az összetartozó bal és jobb oldali kifejezéseket!

Phishing
Remote administration
Vishing
Rootkit
Červ (Féreg)
Hoax
Keylogger

Social Engineering
Malware
Spyware

Ez a példa is illusztrálja, mennyire hiányos volt a diákok tudása a témakörrel, és hogy mekkora mértékben segíthet és segített a tantárgy oktatása, még ilyen viszonylag kevés óraszámban is.

A számítógépes biztonsággal, a rosszindulatú szoftverek és a pszichológiai manipuláció elleni védelemmel kapcsolatos tudás azonban nemcsak az informatika tanárok számára fontos, szükséges lenne az egész pedagógusképzésébe beiktatni a tematikával foglalkozó tantárgyat.

Befejezés

Jelen tanulmányban bemutattuk a leggyakoribb, legismertebb social engineering támadási technikákat és vázoltuk a védekezési módokat. A gyakorlatban azonban még sok más létezik, és folyamatosan újak készülnek. A támadók továbbra is új ötletekkel állnak elő, és új, hatékonyabb rosszindulatú programokat és adathalász technikákat hoznak létre. Ezért is tartjuk nagyon fontosnak, hogy megfelelő helyet találjunk a témával kapcsolatos kérdések taglalására az összes leendő tanár tantervében, és nem csak az informatika tanárok oktatásában.

Ha leendő tanáraink elsajátítják az információs rendszereket érintő különféle támadások veszélyeit, felismerik azokat és tudni fogják a védelem lehetséges módszereit, remélhetőleg sokkal nagyobb figyelmet fordítanak számítógépük biztonságára, az adatok védelmére és nem „hagyják magukat becsapni”. Ezt követően, tudásukat tovább adják diákjaiknak, és így hozzájárulnak a jövőbeli sikeres támadások számának csökkentéséhez.

Zárszóként

E tanulmány a COVID-19 (koronavírus-betegség) világjárvány időszakában keletkezett. Sajnos e járván is apropóul szolgált az adathalászok számára. a virtuális világban megjelentek a járványhelyzetet khasználni akaró internetes csalók, adathalászok üzenetei, posztjai, e-mailjeik... Tipikus példa erre a „Coronavirus map”, ami azt ígéri, hogy megmutatja a koronavírus terjedését a világon, de valójában egy vírust telepít a számítógépre, mobiltelefonra, és segítségével felhasználóneveket, jelszavakat továbbít a támadónak. A tanulság: a fokozott óvatosság nem csak a reális életben, hanem a virtuális világban is kötelező!

Irodalom

- Bodó, A. P., Marsi, T., Sebők, V. és Zámbó, N. (2018). *Célzott kibertámadások*. letöltés: 2020.03.02. Web: <https://nkerepo.uninke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/7229/C%E9lzott%20kibert%E1mad%E1sok.pdf;jsessionid=25A4603DF65BA3DB004257712D1EB942?sequence=1>
- Mitnick, K. D. és Simon, W. L. (2003). *A legendás hacker – A megtévesztés művészete*, Perfact Kiadó, Budapest.
- Net1: *Social Engineering*. letöltés: 2020.02.23. Web: <https://sealog.hu/tudastar/fogalomtar/social-engineering>
- Net2: *Az adathalásztól (phishing, pharming)*. letöltés: 2020.02.02. Web: <https://www.cert.hu/az-adathalaszatrol-phishing-pharming>

- Oroszi, E. (2015). *Social engineering támadási technikák. Avagy a végső megoldás: a felhasználó.* letöltés: 2020.03.02. Web: <http://www.securinfo.hu/termek/it-biztonsag/1295-social-engineering-tamadas-technikak-avagy-a-vegso-megoldas-a-felhasznalo.html>
- Pšenáková, I. (2017). Számítógépes biztonság oktatása a leendő tanároknak. In: *A magyar tannyelvű tanítóképző kar 2017-es tudományos konferenciájának tanulmánygyűjteménye.* Subotica: University of Novi Sad, Hungarian Language Teacher Training Faculty, ISBN 978-86-87095-76-2, 1022-1031
- Pšenáková, I. és Szabó, T. (2014). Niektoré aspekty potreby kurzu počítačovej bezpečnosti pre neprofesionálov. In: *Science for Education - Education for Science - II. volume* = Nitra: UKF, p. 311-317
- Pšenáková, I. és Szabó, T. (2017). Pedagógusok versus hackerek, vírusok és hasonló férgek. In: *InfoDidact 2017.* Budapest: Webdidaktika az Oktatásért és az Információs Társadalomért Alapítvány. p. 1-11.
- Schneck Zs. (2020). *Hazudj, ha tudsz! Social engineering, avagy amikor a felhasználót hackelik.* letöltés: 2020.03.12. Web: https://www.itbusiness.hu/technology/aktualis_lapszam/kiadvanyok/annofuturum-2019/social-engineering-avagy-amikor-a-felhasznalot-hackelik

„PROJECT SERPO”: A MÉDIAMANIPULÁCIÓ EXTRÉM ESETE

Szerző:

Mező Lilla Dóra
Eötvös Loránd Tudományegyetem

Szerző e-mail címe:
dori.mezo1@gmail.com

Lektorok:

Harai Dénes (PhD, CSc)
Nemzeti Közzolgálati Egyetem

Kenyeres Attila Zoltán (PhD)
Debreceni Egyetem

...és további két anonim lektor

Absztrakt

A híres roswelli repülő csészalj szerencsétlenségéből létrejött egy Project Serpo nevezetű csillagközi csereprogram. Legenda ez vagy valóság? A média szerint, egyrészt több kutató, tiszt és kormányalkalmazott állítja a Project Serpo létezését, míg más kutatók, tisztak, kormány-alkalmazottak tagadják azt. Az is valószínűsíthető, hogy a program bizonyos, űrlényeket és csillagközi utazást nélkülöző formában valóban létrejött, ám a média révén közreadott (félreértéseken alapuló vagy tudatos) félretájékoztatás következtében a Project Serpo legenda „önálló életre kelt”. A történet a média és a média-manipulátorok közvéleményt befolyásoló szerepére is rávilágít.

Kulcsszavak: pszichológia, hadviselés

Diszciplínák: pszichológia, hadtudomány, médiatudomány

Abstract

‘PROJECT SERPO’: AN EXTREME CASE OF MANIPULATION OF MEDIA

The famous Roswell flying saucer disaster resulted in an interstellar exchange project called Project Serpo. Is this a legend or a reality? According to the media, on the one hand, several researchers, officers and government employees claim the existence of Project Serpo, while other researchers, officers and government employees deny it. It is also probable that the program was created in some form without space and interstellar travel, but the misinformation (based on misunderstanding or consciousness) published through the media made Project Serpo legend ‘come to life’. The story is also noteworthy because it highlights the role of the media and media manipulators in influencing public opinion.

Keywords: psychology, warfare

Discipline: psychology, military science, media science

Mező Lilla Dóra (2020): „Project Serpo”: a médiamanipuláció extrém esete. <i>Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat</i> , II. évf. 2020/1. szám. 67-77. doi: 10.35404/LH.2020.1.67
--

A „Project Serpo”: 12 amerikai űrhajós útja egy földön kívüli civilizáció bolygója-ra, egy földön kívüliekkel végzett csere-program keretében. Újságcikkek, tanulmányok, könyvek, weboldalak (serpo.org) jöttek létre e projekttel kapcsolatban, s a Mirage Men című dokumentumfilmet is leforgatták. A „Project Serpo”: egy modern legenda, ami talán csak egyetlen médiamanipulátornak köszönhető...

„A hadsereg felfedte, hogy repülő csészé-aljat találtak egy farmon Új-Mexikóban”

„Roswelli Katonai Repülőtér repülő csészé-aljat fogott el egy farmon a Roswell régió-ban”

„A zaklatott farmer, aki megtalálta a csészé-aljat sajnálja, hogy mesélt róla”

Előzmények

A Project Serpo története 1947-ben kezdődött, amikor a The Sacramento Bee (1947), illetve a Roswell Daily Record (1947) újságok július 8-ai számának hasábjain a következő című híradások jelentek meg (1. ábra):

A híradások szerint földönkívüli űrhajó zuhant le William Brazel farmján, melynek maradványait a hadsereg azonnal lefoglalta (Roswell Daily Record, 1947). Az a hír is szárnyra kelt, hogy valójában nem egy, hanem két szerencsétlenség is történt. E verzió szerint az egyik űrhajó az

1. ábra: a The Sacramento Bee és a Roswell Daily Record újságok 1947. július 8-i hírei (forrás: The Sacramento Bee, 1947; Roswell Daily Record, 1947)

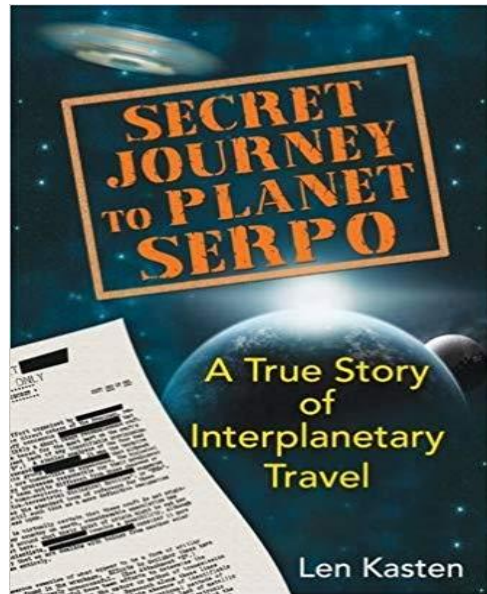
amerikai Corona városának dél-nyugati részén, a másik pedig Datil déli részén zuhant le (Birnes, 2006; Doty, 2006). A katasztrófák következtében minden idegen (a következőkben: EBE, Extraterrestrial Biological Entity) meghalt – egy kivétellel, akit a Los Alamos Laboratóriumba szállítottak, ahol 1952-ig élt. Az anyabolygójaival többször is próbálta ugyan ezalatt az idő alatt felvenni a kapcsolatot, társai azonban csak halála után érkeztek meg a Földre (Pilkington, 2006; Swartz, 2007; Gaia, 2017).

Látható, hogy nem fantáziaszegény személyek állnak a „Project Serpo”-t megalapozó történet háttérében. *A „mitoszteremtő” fantázia működése mégis a „Project Serpo”-ban bontakozik ki igazán.*

A „Project Serpo”

A történet szerint, az idegenek a körülbelül 40 fényévre található Zeta Reticuli csillagrendszer Serpo bolygójáról jöttek (Kasten, 2007 – v.ö.: 2. ábra). A „Project Serpo” (Serpo Projekt) keretében 12 amerikai katonát küldtek e bolygóra egy cse-reprograme keretében 1965 és 1978 között, miután részt vettek az űrhajósokat felkészítő általános kiképző programban (Jack Caseyre hivatkozik: Doty, 2006). Doty (2006 hivatkozik McGovern-re) szerint, noha sokan hiszik, hogy tíz férfi és két nő vett részt a programban, ez nem lehetséges, hiszen akkoriban a nők szerepe a hadseregben még nem volt olyan erőteljes, hogy kiválasszák őket egy ilyen küldetésre. A legenda szerint a kiválasztott 12

2. ábra: Len Kasten könyve a Project Serpo-ról (forrás: Kasten, 2013)

férfinak olyan előélettel kellett rendelkeznie, hogy eltűnhessenek 10 évre anélkül, hogy bárki keresné őket. A csillagközi út mindössze 10 hónapig tartott ugyan, ám maga a küldetés 13 évig elhúzódott a Serpo bolygó kettőscsillaga miatt. Az egyik asztronauta még az odafelé vezető úton meghalt egy balesetben, egy másik utazó a sugárzás miatt halt meg, ketten pedig úgy döntöttek, hogy a Serpon maradnak (róluk azóta sincs hír). A küldetésről így csak nyolcan tértek vissza, és egy évig karanténban tartották őket megfigyelés alatt (Swartz, 2007; Gaia, 2017).

A történetbeli, visszatért űrhajósok beszámolója alapján a Serpo bolygó átmérője kisebb, mint a Földé. Két napja miatt sosincs teljesen sötét a felszínén, így az az

az idő múlását is nehezebb követni. A legendabeli résztvevők szerint más fizikai törvények érvényesek ott, mint amit a bolygónkon ismerünk. A 650 000 főt számláló EBE-k kisebb közösségekben élnek.

Összehasonlításként:

A Serpo bolygó lakossága (Kasten, 2007):
650 000 fő

A Föld lakossága 1978-ban (Net1):
kb. 4 000 000 000 fő

A Föld lakossága 2020 év elején (Net1):
több mint 7 700 000 000 fő

Az ENSZ Demográfiai Évkönyve (hivatkozik rá: Net2) által használt településhierarchia szerint 500 000-1 000 000 fő között nagyvárosról 1 millió fő felett metropolisról beszélünk.

A mítosz további elemei: a Serpo bolygó értelmes lényének technológiája sokkal fejlettebb, mint a miénk, ehhez képest azonban civilizációjuk jóval elmaradottabb, ami elég érdekes kontrasztot jelent. Ételeik minden túlélő szerint ehetetlenek, papír ízüek voltak, amit sosem tudtak megszokni. Maguk a földönkívüliek egyébként nagyon kedvesek, vendégszeretőek voltak. Az asztronauták visszatérése óta nem tudunk róla, hogy sikerült-e újra felvenni a kapcsolatot az EBE-vel. Az utolsó túlélő 2002-ben hunyt el (Pilkington, 2006; Kasten, 2007, 2013; Gaia, 2017).

A „Project Serpo” előzményei és közvetlen története nagyjából a fentiek alapján foglalhatók össze. E legendának azonban fordulatokban ugyancsak gazdag „utóélete” is van.

A legenda folytatódik

Tanulságos áttekinteni, hogy a történet előzményében már említett sajtóforrásokon kívül milyen egyéb forrásokra hivatkozva alakult tovább a „Project Serpo” mítosza.

Érdekes figyelemmel kísérni, ahogy egy témával kapcsolatban, hol hiteles, hol kevésbé hiteles hírforrások, hol hiteles, hol kevésbé hiteles hírei egymással összefüggésbe hozva, olykor újabb motívumokat hozzáadva alakítják a történetet, s ezzel együtt (a médián keresztül) a közvéleményt. Az elszeparált információmorzsa közötti vélt vagy valós kapcsolatok közlétevése egészen tág teret enged az átlag hírolvasó, -hallgató, -néző képzeletének – különösen akkor, ha kicsit is fogékony a téma iránt.

Forrás: sci-fi történet

A népszerű tudományos-fantasztikus filmet, a „Harmadik típusú találkozások”-at (aminek „Close Encounters of the Third Kind” az eredeti címe), a 1977-ben mutatták be az USA-ban, és azóta világszerte kultuszfilm lett (3. ábra). A mű hatalmas nézőseregnek mutatta be nem csak azt, hogy egy másik bolygó lényei hogyan nézhetnek ki, miként viselkedhetnek, mi

3. ábra: *A Harmadik típusú találkozások c. film posztere (Spielberg, 1977)*

lyen technikai eszközeik lehetnek, hanem azt is, hogy a (főként: USA-beli) kormányzati szervek hogyan kísérelnék meg titokban tartani saját állampolgáraik előtt is az esetet.

Steve Lewis (idézi Martinez, 2006) a légi hírszerzésnek korábbi tisztviselője kijelentette, hogy: „A Harmadik típusú találkozások című film sokkal valószínűsőbb, mint hinnék. Akár hiszik, akár nem.”

Az 1977-ben megjelent film forgatókönyvírója és egyben rendezője, Steven Spielberg pedig saját bevallása szerint akkor kezdett el igazán hinni a történetben,

amikor megtudta, hogy a kormány a film ellen van. A közismert rendező egy nyilatkozatában megjegyezte (idézi Kasten, 2007): „Ha a NASA időt fordított rá, hogy huszonkét oldalas levelet írjon nekem, akkor ott biztosan történik valami.” Spielberg a film kapcsán privát találkozáson vehetett részt a projektről vélhetően felvilágosított Reagan elnökkel a Fehér Házban (Martinez, 2006).

Forrás(?): elnökök, tisztek és tudósok

„A felét sem tudjátok...” – ez az összes, amit elárulhatott az első elnöki választási kampánya idején a korábbi CIA igazgató (Martinez, 2006), George Herbert Walker Bush, az USA 41. elnöke 1989-1993 között, és aki korábban a már említett Ronald Reagan elnöksége idején alelnök volt.

Noha sokan kétségbe vonják a legenda hitelességét, vannak, akik úgy tartják, hogy J. F. Kennedy, 18 hónappal a csereprogram kezdete előtt (tehát 1963-ban), fel akarta tární az igazságot az űrlényekről, s ez okozta a vesztét (Pilkington, 2006): 1963. november 22-én merénylet áldozata lett.

Paul McGovern védelmi hírszerző állítása szerint 3000 oldalas jelentés készült a küldetésről, képekkel együtt – hivatkozik Ryan (2006) McGovern-re. A nagyközönség az Egyesült Államok kormányának egyik visszavonult alkalmazottja által szerzett tudomást a „Project Serpo”-ról, aki hosszas levelezéseket folytatott a témában Victor Martinez korábbi USA kormányalkalmazottal (Martinez, 2006; Doty, 2006).

Paul McGovern és Gene Lakes (aka Loscowski, korábbi biztonsági igazgató a Nevada Test Site-nál) rendszeresen ellenőrizte és pontosította ezeket az információkat. Ezenkívül több kutató, tiszt (például Linda Howe, Whitley Strieber) állítja, hogy tud a csereprogram létezéséről (Ryan, 2006).

A fentebb említett 3000 oldalas jelentés fotói nem kerültek nyilvánosságra. Ryan (2006) azt is beismeri, hogy ha a fotók most kikerülnének, az valószínűleg paradox módon azt sugallná az olvasóknak, hogy meg lettek hamisítva.

Forrás: US Légierő

Az USA légieroje 1994-ben jelentést adott közre a Roswell-esetről. Ebben azt állítják, hogy az 1947-ben lezuhant objektum valójában a Légierő egy léggömbje volt, amit egy „Project Mogul” nevű titkos programban használtak (Lewis és Swanson, 2009).

A „Project Mogul” az új-mexikói Los Alamos Nemzeti Laboratóriumban valósult meg, azzal a céllal, hogy felderítő (a fedőtörténet szerint: meteorológiai) léggömbök segítségével megfigyeljék a lehetséges szovjet nukleáris aktivitásokat.

A jelentés szerint 1947. június 4-én kilőtték a New York University Flight #4 léggömböt, ami később szerencsétlen módon lezuhant William Brazel farmján, kirobbantva a híres-hírhedt „roswelli incidenst” és az általános űrlény hisztériát (Thomas, 1995; Webster, 2017 – v.ö.: 4. ábra).

4. ábra: a Roswell Incidens okaként megjelölt, a „Project Mogul”-ban alkalmazott meteorológiai léggömbök egyike (forrás: Thomas, 1995)

E megközelítés szerint: mivel sose zuhant le űrhajó Roswellben, ezért nem is jöhetett létre az eddig említett „Project Serpo”.

Az összeesküvés elméletek kreálóinak várható természetes reakciója Ryan (2006) alapján: a katonai jelentésben szereplő léggömb csak kitalált fedőtörténet, ami a „valóság” leplezésére és a tömegek meg tévesztésére szolgál...

Forrás: Serpo.org

Az átfogóbb kép érdekében Bill Ryan 2005-ben létrehozta a serpo.org weboldalt, ahol az érdeklődők részletesebb in-

formációkat kaphatnak a projektről. Az oldal kitér arra is, hogy az US kormányzati szervek állítólag milyen különböző módokon próbálták a témával kapcsolatos kutatásokat leállítani. Összegejtötte a témában megjelent cikkeket, amik választ adnak arra a kérdésre is, hogy miért nem a CNN-t vagy más nagyobb hírportált kerestek meg a „Project Serpo” történet hívoí. A magyarázatban felvetett indoklás egyszerű: elnöki beleegyezésre lenne szükség ahhoz, hogy a nagy hírügynökségek leadják az igazságot. Viszont Kennedy óta akárhány elnök került is kapcsolatba ezzel a projekttel, egyikük sem vállalta, hogy elvágja a politikai karrierjét a „Project Serpo”-val kapcsolatos kijelentésekkel (Martinez, 2006).

Forrás: Mirage Men

Míg a korábbi összeesküvéselméletek arra vonatkoztak, hogy az amerikai kormány igyekszik meghúszítani a „serpo Project”-re vonatkozó kutatásokat és tudósításokat, addig a „Mirage Men” alkotói új fordulatot hoztak a legenda alakulásába.

John Lundberg (2013) és két társrendezője által készített „Mirage Men” című dokumentumfilmként bemutatott alkotás (Mark Pilkington 2010-ben kiadott ugyanezt a nevet viselő könyvére alapozva) azt mutatja be, hogy az amerikai kormány, hogyan alakította ki az űrlény mítoszt tudatosan, mint egy fedőtörténetként alkalmazva (lásd: 5. ábra).

5. ábra: *Mirage Men* című film plakátja (forrás: Lundberg, 2013)

A filmben a „Serpo Project” történetének több fontos szereplője ad interjút például: Richard Doty (aki a film egyik fő karaktere), Victor Martinez, Bill Ryan.

A film Bob Durant (2013) monológjával kezdődik, aki Dotyt professzionális félretájékoztatónak és hazugságra kiképzettnek nyilvánítja. Közvetlen ezután Doty (2013) szintén beismeri, hogy a kormánynak végzett munkája során, tudatosan nem egyszer félrevezette az embereket UFO történetekkel. Állítása szerint az esetek többségében az űrlényekről küzreadott infor-

máció 80%-a hamis, azonban ezt a közönség nem tudja kiszűrni.

A dokumentumfilm válaszként arra, hogy a kormány, miért fordul ilyen eszközökhöz, azt adja, hogy ha az emberek UFO történetei miatt titokban marad a katonai, technikai fejlettség a mindenkori ellenséggel szemben, akkor nem elfojtani, hanem szítani kell a tüzet. Legendát kell kreálni! A film szerint tehát az amerikai kormánynak köze van a roswelli incidensből kialakult UFO mitológia létrejöttében.

A „Project Serpo” azonban itt is sok találgatásra ad okot. Doty (2013) állítja, hogy „sok információ, nem az összes különleges információ, de sok információ tényeket tartalmaz”. Victor Martinez (2013) azt nyilatkozta a filmben, hogy amikor először kapott Anonymustól (titkos hírforrástól) e-mailt, abban egy másik verziója volt egy történetnek, ami számára ismerős volt.

Az igazi gondot valójában Richard Doty – aki a volt munkája során köztudott szélhámos volt az UFO közösségben – szerepe okozza. Doty (2013) és Martinez (2013) ugyanakkor állítja, hogy Dotynak semmi köze nem volt a „Project Serpo”-hoz. Stephen Broadbent (2013) viszont a Victor Martinezzel folytatott együttműködésük során kutatócsapatával azt fedezte fel, hogy Anonymus és más ismeretlen emberek, akik Martineznek írtak a témában, ugyanazt az IP címet használták, amit Doty is.

Ez arra enged következtetni, hogy Richard Doty áll az egész történet mögött,

ami Doty embereket félreinformáló történetei miatt, nem lenne meglepő.

Egy másik érdekesség, amit a „Mirage Men” című film mutat be Dotyról, hogy hiába tagadja folyamatosan, hogy semmi köze a „Project Serpo”-hoz, mégis elment arra az UFO konferenciára, ahol előben hallgathatta meg Bill Ryan beszédét. Bill Ryan (2013) a történet kormány oldaláról annyit nyilatkozik a filmben, hogy biztos benne, hogy megfigyelik.

A film egyik legnagyobb kérdése, hogy (Howe, 2013): mi lehet olyan fenyegető (és itt nem az űrlények fenyegetésére célozva), amit a kormány – és nem a légierő stb., hanem kifejezetten az amerikai kormány – ilyen kétségbeesetten eltitkol, hogy a földönkívüli történetek használatához folyamodik?

Azt is észrevehetjük a film nézése közben, hogy csak a Légierő támogatja az UFO történeteket, a média úgy tartja, hogy az UFO hívő emberek csak túl sok mozifilmet láttak.

Ugyanakkor a „Mirage Men”-ben is említik, a kormány, a Légierő, a CIA stb. alkalmazottai között vannak, akik tényleg elhiszik ezeket a történeteket és mivel ranggal rendelkeznek, a véleményük maga bizonyítéknak számít (Lundberg, 2013).

*A legendában nem hívők
által terjesztett legendák*

A történetben kételkedők között megjelent az a híresztelés is, hogy a „Serpo Project” alapját képező történetbeli űreszköz

egy prototípus volt kifejezetten arra kitalálva, hogy tesztelje és kalibrálja a korabeli számítógépes megfigyelő programokat (Junkie, 2018).

Azt is érdekes megfigyelni, hogy minden cikkben csereprogramként hivatkoznak a projektre. Ennek ellenére csak a Serpo bolygóra eljutott űrhajósokról írnak. Pedig a csereprogram névből adódik, hogy a Földön is maradtak EBE-k, akikről nem tudni semmit. Ilyen alapon a kelőn empátikus médiafogyasztók joggal aggódhatnak azon is, hogy a Földre eljutott EBE-k otthon maradt rokonai, milyen aggodalmakat élhettek, élhetnek át szeretteik miatt. Természetesen azon is elmorfondírozhatnak, hogy az EBE-média miként tárgyalja a „Project Earth” (Föld Projekt) esetét, s milyen legenda szövődhet a földlakókkal kapcsolatban a Serpo bolygón, miközben annak két napja barátságos fénybe vonja a tájat.

Összegzés

A UFO történetek egyik „legbájosabb” és egyben legizgalmasabb vonása, hogy átlagemberként, -olvasóként, média fogyasztóként nem lehet azokat ellenőrizni.

A „Project Serpo” történetnek, mint a legendáknak általában, lehet némi (űrlényeket és csillagközi utazást nem feltételező) valóságalapja. Mint Bill Ryan (2007) megjegyzi a serpo.org oldalon tett utolsó bejelentkezésekor: „Hiszem, hogy a Serpo történet félretájékoztatások (azaz az igazsághoz kevert kitalált elemek) és természetesen előforduló hibák (mint a csapat

parancsnoki naplójának kijavítatlan hangszalag másolatai) keveréke... amik körülveszik a rendkívüli és alapvető igazságot.”

A „Project Serpo” egy csavaros, titkokkal átszőtt történet, amit a média közvéleményt befolyásoló szerepe, valamint az olyan emberi tényezők tesznek igazán különlegessé, mint a kíváncsiság, a fantázia, a bizalmatlanság és félelem. A történet tanulsága az is, hogy az átlag médiafogyasztók milliárdjai vannak kitéve nap, mint nap az általuk nehezen ellenőrizhető hírözönnek, illetve Kenyeres (2014) szavaival élve: a „médiamanipuláció boszorkánykonyhájának”.

Irodalom:

- Birnes, Williams (2006): *Article 1. UFO Magazine*. Letöltés: 2019.09.18. Web: <http://serpo.org/article1.php>
- Broadbent, Stephen (szereplő, 2013): *Mirage Men* (film). Perception Management Productions, London.
- Doty, Richard (2006): Project Serpo. *UFO Magazine*. Letöltés: 2019.09.18. Web: <http://www.ufoconspiracy.com/reports/doty-rick-serpo.pdf>
- Doty, Richard (szereplő, 2013): *Mirage Men* (film). Perception Management Productions, London.
- Durant, Bob (szereplő, 2013): *Mirage Men* (film). Perception Management Productions, London.
- Gaia (2017): *Project Serpo And The Zeta Reticuli Exchange Program*. Letöltés: 2019.09.17. Web: <https://www.gaia>

- com/article/project-serpo-zeta-reticuli-exchange-program
- Howe, Linda (szereplő, 2013): *Mirage Men* (film). Perception Management Productions, London.
- Junkie, Red Pill (2018): *The Serpo and the Apple*. Letöltés: 2019. 11.16. Web: <https://mysteriousuniverse.org/2018/04/the-serpo-and-the-apple/>
- Kasten, Len (2007): *Article 6. Atlantis Rising 61*. Letöltés: 2019.09.18. Web: <http://serpo.org/article6.php>
- Kasten, Len (2013): *Secret Journey to Planet Serpo: A True Story of Interplanetary Travel*. Rochester (VT): Bear & Company.
- Kenyeres Attila Zoltán (2014): *A média-manipuláció boszorkánykonyhája*. Magánkiadás, Debrecen.
- Lewis, Marieke és Swanson, Ryan (2009): *Astronautics and Aeronautics: A Chronology, 1996–2000 (NASA SP-2009-4030)*. Washington (USA): NASA Headquarters, p. 77.
- Lundberg, John (rendező, 2013): *Mirage Men* (film). Perception Management Productions, London.
- Lundberg, John (2013): *Mirage Men c. film borítója*. Letöltés: 2019.11.16. Web: <https://www.imdb.com/title/tt2254010/mediaviewer/rm4167097856>
- Martinez, Victor (2006) *Article 2. UFO Magazine*. Letöltés: 2019.09.18. Web: <http://serpo.org/article2.php>
- Martinez, Victor (szereplő, 2013): *Mirage Men* (film). Perception Management Productions, London. Pilkington, Mark (2006): Article 5. Fortean Times
209. Letöltés: 2019.09.18. Web: <http://serpo.org/article5.php>
- Net1: *Világ - népesség 1800-2100*. Letöltés: 2020.04.08. Web: <http://nepesseg.population.city/world>
- Net2: *Településtípusok - Térport*. Lechner Nonprofit Kft., Budapest. Letöltés: 2020.04.8. Web: <http://www.terport.hu/telepulesek/telepulestipusok>
- Roswell Daily Record*, 1947.07.08., p.1. Letöltés: 2019.09.17. Web: <https://toome.news/2018/how-ufo-sighting-sparked-70-years-of-conspiracy-theories/>
- Ryan, Bill (2006) *UFO Magazine*. Letöltés: 2019.09.18. Web: <http://serpo.org/article4.php>
- Ryan, Bill (2007): *A Final Update from Bill Ryan: 5 March 2007*. Letöltés: 2019.09.18. Web: http://serpo.org/final_update.php
- Ryan, Bill (szereplő, 2013): *Mirage Men* (film). Perception Management Productions, London.
- Spielberg, Steven (rendező, 1977): *Harmadik típusú találkozások poszter*. IMDB. Letöltés ideje: 2019.12.05. Web: <https://www.imdb.com/title/tt0075860/mediaviewer/rm2586827008>
- Swartz, Tim (2007): *Project Serpo: Fact or Fiction? Atlantis Rising 61*. Letöltés: 2019.09.18. Web: <http://www.zamandayolculuk.com/html-2/projectserpo.htm>
- The Sacramento Bee*, 1947.07.08., p.1. Letöltés: 2019.09.17. Web: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2>

- /25/SacramentoBeeArticleJuly8%2C1947.jpg
- Thomas, Dave (1995): The Roswell Incident And Project Mogul. *Special Report*, Volume 19, No.4. Letöltés: 2019.11.05. Web: https://skepticalinquirer.org/1995/07/the_roswell_incident_and_project_mogul/
- Webster, Donovan (2017): *In 1947, A High-Altitude Balloon Crash Landed in Roswell. The Aliens Never Left.* Smithsonian. Letöltés: 2019.11.05. Web: <https://www.smithsonianmag.com/smithsonian-institution/in-1947-high-altitude-balloon-crash-landed-roswell-aliens-never-left-180963917/>

A TESTSÚLYCSÖKKENTÉS PSZICHOLÓGIAI LEHETŐSÉGEI AKTÍV TŰZOLTÓK KÖRÉBEN

Szerző

Sáfrány Judit
Eszterházy Károly Egyetem

Lektorok:

Hanák Zsuzsanna (PhD, Habil.)
Eszterházy Károly Egyetem

Bodnár Gabriella (PhD, Habil.)
Soproni Egyetem

Szerző e-mail címe:
safrany12@gmail.com

...és további két anonim lektor

Absztrakt

Jelen tanulmány célja az aktív állományú tűzoltók körében a túlsúly és az elhízás lehetséges rizikófaktorainak feltárása, a magyarázó elméletek bemutatása, valamint a tartós életmódváltásra való felkészülést segítő pszichológiai módszerek felajánlása. Az intervenciós lehetőségek közül a pszichoedukáció, a relaxáció, a kognitív és viselkedésterápiás technikák, valamint az önsegítő módszerek alkalmazása javasolt.

Kulcsszavak: elhízás, tűzoltó, kognitív viselkedésterápia, önsegítő módszer, stresszkezelés

Diszciplína: pszichológia, tűzoltó egészségügy

Abstract

PSYCHOLOGICAL METHODS OF WEIGHT LOSS FOR CAREER FIREFIGHTERS

Recent study aimed to reveal the potential risk factors of overweight and obesity, to present the interpretative concepts, and to offer the supportive psychological methods in the population of career firefighters, in order to reach the permanent changes in their lifestyle. Among the potential interventions psychological education, relaxation, cognitive-behavioral therapies, and guided self-help strategies are preferred.

Keywords: obesity, firefighter, cognitive-behavioral therapy, guided self-help, stress management

Disciplines: psychology, fire service health care

Sáfrány Judit (2020): A testsúlycsökkentés pszichológiai lehetőségei aktív tűzoltók körében. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, II. évf. 2020/1. szám. 79-93. doi: 10.35404/LH.2020.1.79

A 21. század egészségkárosító jelenségei között a túlsúly és az elhízás kiemelt helyet foglal el, és komoly kihívás elé állítja az érintetteket és a szakembereket egyaránt. Mind az egyénre, mind a társadalom egészére nézve jelentős megterhelést jelent, és az Egészségügyi Világszervezet (WHO) osztályozása szerint a tíz legsúlyosabb betegség között tartható számon (Hu, 2008). Állíthatjuk ezt annak ellenére, hogy számtalan felkínált lehetőséggel találkozhatunk akár a drogériák polcain, akár a különböző reklámok kínálatában nézünk szét. Rövid távú testsúlycsökkenés valóban – aránylag – könnyen elérhető, azonban az egészségvédelem szempontjából hosszú távú változás a kívánatos.

A veszélyeztetett populáció közül a tűzoltók körében jelen lévő súlyproblémák nemcsak az egészség szempontjából jelentenek rizikót, hanem komoly foglalkoztatási, egzisztenciális akadályt is jelenthet, ha az egészségügyi szűrés alkalmával igazolódik a határeseti vagy ezt jelentősen meghaladó súlytöbblet. Jelen tanulmány célja az aktív állományú tűzoltók körében a lehetséges rizikófaktorok feltárása, a magyarázó elméletek bemutatása, valamint a tartós életmódváltozásra való felkészülést segítő pszichológiai módszerek felajánlása.

Bevezetés

Magyarországon az „57/2009. (X.30.) IRM-ÖM-PTNM együttes rendelet egyes rendvédelmi szervek hivatásos állományú tagjai egészségi, pszichikai és fizikai alkalmasságáról, közalkalmazottai és köztisztviselői munkaköri egészségi alkalmasságáról, a szol-

gálat-, illetve keresőképtelenség megállapításáról, valamint az egészségügyi alapellátásról” (Netjogtár, 2020) szabályozza a hivatásos állományú tűzoltókkal szemben támasztott alkalmassági követelményeket, a szűrések során alkalmazott kritériumokat. Ennek elsődleges célja, hogy tűzoltók az optimális alkalmasság és készenlét által biztonsággal tudjanak teljesíteni a beavatkozások során (Soteriades és tsai, 2011). Ez az elv általános a nyugati kultúrák tűzoltói számára, ahol társadalmilag általános jelenség az elhízás (Poston és tsai, 2011), ami veszélyezteti a rendelet által felvázolt követelményeknek való megfelelést. Komoly egészségügyi, pszichológiai és fizikai elvárásoknak szükséges megfelelnie egy aktív tűzoltónak annak érdekében, hogy hivatását tartósan gyakorolni tudja. A fizikai állóképesség, rugalmasság, a megfelelő izomzat, erő és energia mind hosszú távú elvárások a beavatkozó állománnyal szemben (International Association of Fire Fighters, 2008). Evidenciának tűnhet ez alapján, hogy mindezek betartása természetesen megvalósul, és valamennyi tűzoltó problémamentesen készül a soron következő egészségügyi, pszichológiai, fizikai megpróbáltatásra. A társadalmi sztereotípiák szerint is egy tűzoltónak egészségesnek és fittnek kell lennie, mivel hivatása gyakorlása során számtalan erőfeszítést kell tennie mind a tűzoltási, mind egy mentési művelet közben. Azok a társadalomban is tapasztalható egészségügyi-pszichológiai megpróbáltatások, rizikótényezők, amik a morbiditási és mortalitási mutatók tekintetében figyelemfelkeltőek, a tűzoltó populációban is jelen vannak. A legutóbbi, 2014-es felmérés szerint Magyarország felnőtt lakosságára vonatkozó-

an a férfiak 28,2 %- a, a nők 31,5%-a közvetlenül érintett az elhízás kapcsán (Erdei és tsai, 2017).

Az alapellátásban résztvevő orvos és pszichológus azonban nemcsak az alkalmassági visszajelzésben lát el feladatot, hanem a prevenció és intervenció tevékenység is szerves részét képezi a munkának. Ez az interdiszciplináris megközelítés a gyakori testsúlyproblémák kapcsán kifejezetten szükséges lehet, hiszen a túlsúly és elhízás komoly egészségkárosító és pszichológiai szövődményt is magában rejt, és a megoldás is mindkét tudomány bevonásával valósulhat meg. A modern egészségfejlesztés szempontjából helytálló lehet a megfogalmazás ebben a problémakörben, mely szerint az orvos tudja, hogy *mit*, a pszichológus pedig, hogy *hogyan*.

Mivel egy ma szolgálatot teljesítő tűzoltónak hosszú távon szükséges helyt állnia a nyugdíjas évek eléréséig, elengedhetetlen a megfelelő gondoskodás egészségi, pszichológiai és fizikai állapotuk optimális megőrzésével összefüggésben. Az egészség rizikó szempontjából a többletsúly azért érdemel kiemelt figyelmet, mert számos következményes ártalommal járhat, ami további alkalmatlansági rizikót jelenthet. Az élethossz 5-10 évvel megrövidülhet, amennyiben kezeletlen marad a probléma, valamint csökken azoknak az éveknek a száma, amit az egyén egészséges státuszban eltölthet (Pados és tsai, 2017). Szomatikus szempontból a magas vérnyomás, a diszlipidémia, a II-es típusú diabétesz, kardiovaszkuláris betegségek, osteoarthritis, alvási apnoé, daganatos elváltozások, légzőszervi problémák (például asztma) léphetnek fel (Pi-Sunyer, 2002; Sidó, 2003). A metabo-

likus szindróma kockázatát párhuzamosan több, szintén az elhízással összefüggésbe hozható anyagcserezavar (többek között inzulinrezisztencia, magasabb trigliceridszint, diszlipidémia, hipertónia) növelheti, ami további veszélyt jelenthet a kardiológiai irányú megbetegedések kapcsán is (Hu, 2008). Az elhízás kóroki szerepének felismerése hosszabb ideig a kardiovaszkuláris szövődmények területén volt uralkodó, napjainkban azonban a gasztrointesztinális kórképekkel is ismert a kapcsolat. A gastrooesophagealis reflux, a máj elzsírosodása és az epekő is ide sorolható problémaegyüttes (Gyökeres, Király, Lakatos és Madácsy, 2006). A krónikus morbiditási tények mellett a megnövekedett mortalitási aránnyal is számolnunk kell (National Institute of Health, 1998; World Health Organization, 2000; McGee, 2005; Flegal és tsai, 2013). Az Amerikai Egyesült Államokban szolgálatot teljesítő tűzoltók között nagy gyakorisággal fordul elő az elhízás (Gu és tsai, 2014), és ezzel párhuzamosan a szolgálatteljesítés közben bekövetkező kardiovaszkuláris elhalálozás magas rizikója (Kales és tsai, 2007; Geibe és tsai, 2008).

További felismerés, hogy a munkavégzéssel összefüggő sérülések szempontjából is magasabb kockázattal jár a többletsúly (Poplin és tsai, 2014). A tűzoltók alapvetően veszélyes szituációknak vannak kitéve a munkavégzés során, és a leggyakrabban húzódások és rándulások okoznak nehézséget a beavatkozás végeztével, ami főként a gyakori emelési manőverekből ered (Poplin és tsai, 2012). Jahnke és munkatársai (2013) eredményei alapján a mozgásszervi balesetek előrejelzésére is figyelembe kell venni a testtömeg-index és haskörfogat által meghatározott elhízást.

Tehát munkavédelmi szempontból is jelentőséggel bír a megelőzés és a megfelelő kezelés a testsúlykontroll-probléma fellépésénél. Mindez azért is fontos, mert előzetes egészségügyi kockázat nélkül is ficamok, felületi sérülések, nyílt sebek, agyrázkódás, belszervi sérülések, csonttörések, illetve tűz vagy kémikália általi égési sérülések előfordulásáról számoltak be a vizsgálatban résztvevő tűzoltók.

Az átlagpopulációban az elhízás és a pszichés zavarok kapcsolata is bizonyítékon alapul, hiszen a depresszióval (de Wit és tsai, 2010) és a szorongással (Garipey, Nitka és Schmitz, 2010) gyakori együttjárást mutat.

Az elhízás tehát általánosságban gondot okoz a tűzoltók számára, és az idő előrehaladtával romló tendencia azonosítható. Nemcsak a szakember saját egészsége és jóléte forog kockán, hanem a beavatkozások hatékonyságának csökkenésével a tágabb közösség biztonsága is veszélyeztetett (Moore, 2003). Ennek oka az elhízott tűzoltók alacsonyabb terhelhetősége, és nagyobb valószínűséggel tapasztalnak kedvezőtlen következményeket a magasabb hőhatás során, beleértve a napszúrást, kiszáradást (Chung és Pin, 1996; Donoghue és Bates, 2000).

Rizikófaktorok a túlsúly kialakulásában

A tűzoltó populáció szempontjából a hagyományos rizikófaktorok mellett egyéb kockázati tényezőket is figyelembe kell venni. Multifaktoriális megközelítés szükséges az elhízás etiológiáját tekintve, hiszen jelentős környezeti okok játszanak szerepet, úgymint a fizikai és pszichoszociális munkafeltételek, a kultúra és a szocioökonómiai státusz (Da-

vidson és Knafl, 2006; Choi és tsai, 2011; Agne és tsai, 2012; Pandalai és tsai, 2013). Choi és munkatársai (2016) vizsgálata szerint a hivatásos férfi tűzoltók körében rizikót jelent az elhízásra a szokásos munkarendhez képest több 24 órás műszak vállalása (minimum 17x24 órás túlóra az elmúlt hónapban), valamint a hosszú ideig tartó ülőmunka. Ezek a faktorok függetlenül érvényesek egyéb munkafeltételektől, a szociodemográfiai változóktól, az egészségmagatartástól, valamint a pszichológiai distressztől.

Figyelemreméltó az a 2013-ban végzett kvalitatív vizsgálat, ami tipikusan a tűzoltók munkahelyi életformájára helyezte a hangsúlyt az elhízásban szerepet játszó lehetséges okok feltárásánál (Dobson és tsai, 2013). Öt területet találtak: a tűzoltó laktanyák evési kultúrája, az éjszakai riasztások és az alvás megszakítása, a parancsnoki hozzáállás és a fizikai fittség összefüggése, az ülőmunka, valamint az életkor és a generációs hatások. A vizsgálatban résztvevő amerikai tűzoltók két típusú étkezési szokást jelöltek meg: a „családi” valamint a „házon kívüli étkezés” megoldás. A beszámolók szerint a nagyobb (kettő vagy több rajjal rendelkező) laktanyákban a családi típusú ételkészítés az uralkodó. Ennek menetrendje szerint a szolgálai napokon rotációs rendszerben zajlik a főzés lebonyolítása, és minden szolgálatban lévő állománytag anyagilag is hozzájárul az alapanyagok beszerzéséhez. Ezzel szemben a kisebb létszámú laktanyákban, ahol egyszerre 3-4 személy teljesít szolgálatot, preferáltabb az alacsony költségű családi kifőzdektől vagy gyorséttermekből való ételrendelés. Alapvetően a többség akaratának befolyása a mérvadó, annak tekintetében is, hogy mennyire az egészséges-

ség szempontja játszik szerepet az étel kiválasztásánál. Az étel mennyiségének meghatározásánál a családi módszer tűnik problémásnak: a szükségesnél nagyobb adagok elkészítése és elfogyasztása jellemző. Az aktuális „szakács” mindig arra törekszik, nehogy alulbecsülje az elfogyasztásra szánt porciót, illetve az összegyűjtött összegnek eleget tegyen, tehát „illik” bőven teljesíteni a napi adagot. Így sajnos a mennyiség előnyt élvez a minőséggel szemben, hiszen diétás étel felszolgálása „kellemetlen” helyzetbe hozná az ételkészítőt. A túzottó laktanyákban a „férfias ételek” (vörös hús és gazdag szénhidrát-tartalom, stb.) fogyasztása alapvető elvárás, hiszen az a hagyományos nézet uralkodik, hogy fel kell tölteni az energiaraktárakat annak érdekében, hogy a kilátásban lévő fizikailag megterhelő, tevékeny és forgalmas szolgálat igénybevételére felkészüljenek. Mivel azonban a vonulásszám csökkenése és az ülőmunka megnövekedett aránya (adminisztratív feladatok és az Egyesült Államokban a számítógépes szimulációs gyakorlatok térhódítása) mellett a táplálékbevitel nem csökkent, az többletsúly veszélye fokozott.

Egyéb vélemény szerint a fiatalabb tűzoltókkal szembeni elvárásként megfogalmazódott, hogy többet egyenek, kivívva ezzel a tapasztaltabb társaik tiszteletét. A gyakori riasztások félbeszakíthatják az étkezéseket, ami a túl gyors tempójú evési szokásokat, valamint a gyorsan elkészíthető receptek preferenciáját rögzítette. Egy másik, evéshez köthető hagyomány az amerikai tűzoltók körében az első tapasztalatok bajtársias, jégkrémmel történő „megkoronázása” (például az első tűzeset után).

A magas kalóriájú nassolás szintén rizikót jelent a súlygyarapodásra, mivel könnyen elérhető, gyakran pótcselekvésként szolgál, illetve az éjjeli ébredések mindenütt jelenlévő „kelléke”. Emellett a szintén magas kalóriatartalmú energiatalkok gyakran előkerülnek az éberség szinten tartására. Történik ez sokszor a fáradtság mértékétől függetlenül (annak érdekében, hogy folyamatos készenlétben legyenek a riasztások esetére), és a koffeinfogyasztás túlzott mértéket ölt, ami az alvásmi-nőségre is befolyással van. A túzottók alapvetően is megváltozott alvási ciklusról és mélységről számolnak be, ugyanis meglehetősen „éberalvók”.

A parancsnoki hozzáállás a fizikai fittséget azáltal képes befolyásolni, mennyiben facilitálja illetve engedélyezi a vezető a szolgálatban történő sporttevékenységet, ami az energiabevitel és – felhasználás egyensúlyának megteremtésében fontos szerepet játszik.

Az életkor és a generációs sajátosságok kapcsán nincs egyértelmű egyetértés. Egyes tapasztalatok szerint az idősebb korosztály esetében jellemző az alacsonyabb szintű egészségmagatartás és az elhízás. Ennek okai között a családon belüli és a munkahellyel összefüggésben megnövekedett felelősséget, a versengő hozzáállást és a jó fizikai állapotra fókuszálás ritkulását, illetve az ülőmunka magasabb arányát tartják számon. A fiatalabb, úgynevezett „Facebook-generáció” azonban más indíttatásból hajlamos a passzív tevékenységformákra, mivel az ő szocializációs folyamatukban a mobiltelefonok, a számítógépes játékok, illetve az internethasználat aránytalan szerepet kapott. Az amerikai vizsgálati mintán végzett megfigyelések ugyan korlátozottan érvényesek a magyarországi

tűzoltó populációra, mégis több szempontból párhuzamot találhatunk és a prevenciós-intervenciós feladatok számára támpontot jelenthetnek – mind az egyéni, mind a közösségi szinten.

Lehetséges magyarázatok az elégtelen testsúlykontroll kapcsán

A tapasztalatok szerint egy probléma természetének megértése, a lehetséges akadályozó, illetve szupportív tényezők feltárása önmagában motivációébresztő és teljesebb kontroll megélését teszi lehetővé egy feladat megoldása során. Ezért minden intervenciós támogatás megkezdése előtt a probléma természetének hátterét érdemes megvizsgálni.

Az evési magatartás az elmúlt évszázadokban jelentős változáson ment keresztül. Korábban csak a felsőbb társadalmi rétegek „kiváltsága” volt az elhízás, majd a szerényebb színvonalon élők számára is gyakorlatilag korlátlan mennyiségű étel állt rendelkezésre. És ezzel elindult az evolúciós tapasztalatok maladaptív térhódítása. A természetben élő állatok rendelkeznek azzal a veszőletett képességgel, hogy ösztönösen kontrollálni tudják, mit, mikor és mekkora mennyiségben esznek, így nem fenyegeti őket az elhízás veszélye (ez a folyamat azonban fogságba kerülve zavart szenved – Forgács, 2008). Napjainkban az ételkínálat a kifejezetten édes és sós ételekkel igyekszik befolyásolni az embereket, ami az evolúciós huzalozáson keresztül sérülékennyé teszi a mai kor emberét, hiszen ezek az ízpreferenciák Vésődtek be őseinknél a túlélés érdekében (Logue, 2004; Rozin, 2004). Őseink idején az éhezés a túlélést fenyegető jelenség volt, ami versengési folya-

matokat tett szükségessé, tehát a minél nagyobb mennyiségű étel birtoklása és elfogyasztása akkoriban a túlélés eszköze volt. Manapság azonban az elhízást eredményezi ez a stratégia (Gatward, 2007). Az ember azonban nem teljesen kiszolgáltatott ezeknek a bevészódott mechanizmusoknak, hanem tudatos stratégiákkal a modern korban is maradhatunk egészségesek. A tűzoltók körében fentebb bemutatott, szolgálatteljesítés közben alkalmazott evési stratégia az energiaraktárok biztosítására szintén a „túlélést szolgálja”. Mivel kiszámíthatatlan, milyen számú és gyakoriságú riasztás következik az előttük álló 24 órában, érdemes akkor táplálkozni, amikor az élelem hozzáférhető.

A szociokulturális tényezők jelentős befolyással vannak az elfogyasztott étel mennyiségére és a választott ételválasztásra egyaránt – ahogyan az már a tűzoltó laktanyák étkezési szokásai kapcsán bemutatásra került. Nagyobb mennyiséget, gyorsabban és hosszabb ideig esznek az emberek (és az állatok egyaránt), ha társaságban vannak (De Castro, 1990; Forgács, 2004). A csábításnak való ellenállás állandó kihívás kultúránkban, hiszen a szeretetkifejezés egyik módja az evés és az etetés (Buckroyd és Rother, 2007). Nemet mondani igen nehéz, nem szívesen bántjuk meg a másikat.

Összességében a túltáplálkozás és a fizikai aktivitás hiánya játssza a legmeghatározóbb szerepet az elhízás kialakulásában. Az életvezetésben azonban a pszichológiai tényezők kiemelt jelentőségűek, ami elsősorban a stressz menedzselésében mutatkozik meg. A stresszhatások prediktorai a ritkább fizikai aktivitásnak, testedzésnek, az ülő életmódnak (Stults-Kolehmainen és Sinha, 2014), fokoz-

zák az étvágyat, elsősorban az intenzív ízű, főként magas kalóriatartalmú ételek iránt (Torres és Nowson, 2007). Az evés ezáltal maladaptív többletfunkciót tölt be a stresszel szembeni védekezésben, mivel önjutalmazás és érzelmszabályozás eszközévé válik. Az érzelmi evés sürgetettségérzéssel jár, nem ismeri a mértékletességet, mivel a szervezet teltségjelzését figyelmen kívül hagyja, és gyakran büntudattal végződik.

Motiváció a változásra

Ismerve az elhízás egészségügyi és pszichológiai szövődményeit, logikus következtetés lehetne, hogy kellő motivációt nyerhet az egyén az életmódváltozásra, ezáltal professzionális területről további segítségnyújtásra nincs szükség. A túlzott populáció esetében a szolgálatból való kiesés problémája és a munkahely megőrzésének célkitűzése tovább erősíthetné a motivációs bázist, azonban nem ilyen egyértelműek az összefüggések. A pszichológiai intervenciók szerepe ezen a ponton válik elsődlegessé, hiszen az életmódváltás folyamata sok kihívással és csalódással szembesíti az egyéneket. Elsődleges, hogy az érintettekkel szemben nem szabad a sztereotípiák, előítéletek térhódítását engedni. A megértés és a személyre szabott támogatás kialakítása elengedhetetlen ezen a ponton, hiszen figyelembe kell vennünk az elhízással küzdő populáció heterogenitását (Teixeira és tsai, 2005).

A pszichológiai okok mellett pszichológiai következményekkel is számolnunk kell az elhízott személyek esetében, hiszen a nyugati társadalmakban negatív megítélése van a súlyfeleslegnek. Amennyiben a probléma megol-

dás nélkül marad, krónikus stresszfaktorral kell szembenéznük az érintetteknek.

A pszichológiai irányultságú egyéni vagy csoportos tréning bevezető szakaszaként érdemes néhány motivációt alapozó módszerrel kezdeni. Néhány kérdés megfogalmazása eredményes lehet:

- Hogyan fogalmaznám meg a konkrét problémát? (példa: „A munkahelyem és az egészségem megőrzése érdekében testsúlycsökkenésre van szükség.”)
- Mennyire fontos nekem a megoldás? (példa: 1-5 fokozatú Likert-skálán: „egyetlen nem fontos” – „nagyon fontos”)
- Milyen ötleteim/lehetőségeim vannak a megoldásra? (példa: „Egészségesebb ételeket fogyasztok.”)
- Milyen tulajdonságaim, képességeim, személyiségvonásaim lesznek segítségemre? (példa: kitartás, alkalmazkodó készség, nyitottság)
- Milyen problémákat/feladatokat sikerült már megoldanom korábban? (példa: „Javítottam a fizikai felmérőn nyújtott teljesítményemen.”)
- Kik lesznek segítségemre a megoldásban? (példa: orvos, pszichológus, család)
- Milyen akadályozó tényezőkkel kell szembenéznem? (példa: „Ha unatkozom, evéssel töltöm ki az időm.”)
- Miért lesz előnyös számomra a probléma megoldása? (példa: „Megszűnik a gyakori hátfájásom is.”)

Fontos szabály, hogy minden kérdésnél arra ösztönözzük a résztvevőt, hogy minél több válasza legyen. A probléma megfogalmazásánál és a fontosság megbecsülésénél a motivációelemzés és a konkrét, reális célkitűzés történik. Az ötletek, lehetőségek össze-

gyűjtése a személyre szabott megoldáskeresést, a széles körű megközelítést teszi lehetővé. Hosszú távon is hasznosnak bizonyul, hiszen a kudarcok megtapasztalásánál újabb lépések vagy egy másik út választása fenntartja a kitartást. A saját erősségek tudatosítása a magabiztosság és az egyéni felelősség növelésére, a belső kontrollós attitűd fenntartására alkalmas. A korábbi sikeres tapasztalatok felidézése (természetesen bármilyen területen, nemcsak az adott problémához kapcsolódóan) már kipróbált, eredményes módszerekkel szolgálhat, valamint szintén az önbizalmat erősíti. A támogató személyek tudatosítása biztosságot nyújthat azáltal, hogy akadályokba ütközve is elérhető segítség, az egyén nincs egyedül.

Mivel gyakran minden igyekezet és optimális körülmény ellenére nem érkezik a kívánt eredmény, érdemes az akadályozó tényezők figyelembe vétele is, hiszen ezekre újabb megoldási stratégiák tervezhetők. Végül az előnyök felsorakoztatása egészében a motivációerősítés módja.

További lehetőség a viselkedésváltozás transzteoretikus modelljének (Prochaska, Norcross és DiClemente, 2009) alkalmazása, mivel ennek segítségével megállapítható, melyik fázisban tart a viselkedésváltozás folyamatában a résztvevő személy. Ez alapján az elhízással érintettek heterogenitását megfelelően szűrhetjük már a bemeneti szakaszban, motivációs interjú alkalmazásával. Az 1. táblázat bemutatja a modell hat egymást követő stádiumát.

A fontolgtatás előtti szakaszban tartó személyek nem terveznek testsúlycsökkenést az elkövetkezendő időszakban (megközelítőleg 6 hónapon belül).

A fontolgtatás fázisában ugyan aktív lépések még nem történtek, de szándékukban áll fél éven belül valamilyen testsúlycsökkentő programban részt venni. A súlycsökkentéssel kapcsolatos előnyök-hátrányok egyensúlya még kiegyenlített, ezért ez a kategória sem alkalmas még arra, hogy a hagyományos intervenciók elinduljanak.

1. táblázat. *A változás transzteoretikus modelljének szakaszai* (Prochaska, Norcross és DiClemente, 2009)

A változás szakaszai
1. Fontolgtatás előtti szakasz
2. Fontolgtatás szakasza
3. Felkészülés szakasza
4. Cselekvés szakasza
5. Fenntartás szakasza
6. Befejezés szakasza

A felkészülés idején már néhány hétköznapi változás bekövetkezett (pl. lift helyett lépcső használata), elképzelhető, hogy szakemberrel történő konzultáció vagy egyéb információgyűjtés történt is a potenciális testsúlycsökkentési módszerekről. Az ebben a fázisban tartó személyek készen állnak arra, hogy cselekvésorientált programban vegyenek részt.

Azok, akik az első hat hónapon belül tartanak, és már aktív tevékenységekkel az egészségfejlesztésükért dolgoznak, a cselekvés stádiumában tartanak. Kisebb-nagyobb sikerek már tetten érhetőek ebben az időszakban, amit a környezet is észlel, és a pozitív visszajelzések által tovább erősíthető az elkezdett folyamat.

Azok, akiknek a kívánt súly megtartása minimum 6 hónapja sikerül, a fenntartás fázisába léptek át. Továbbra is aktív részvétel szükséges, és a pszichológiai háttértényezőkre még nagyobb hangsúly helyeződik (Czeglédi, 2012). Az étrenddel kapcsolatos választási helyzetekben a kognitív és viselkedéses éberség nélkülözhetetlen (Kristal és tsai, 1999), hiszen állandó kísértéseknek szükséges továbbra is ellenállni, és folyamatos erőfeszítést igényel a fizikai aktivitás szinten tartása is.

Végül a befejezést elérő egyének már stabilan ellenállnak, maximálisan támaszkodni tudnak az elsajátított megküzdési módokra, magabiztosak, és konzisztensen az új egészségmagatartás határozza meg mindennapjait.

Pszichológiai intervenciók a testsúlycsökkentésben

A legtöbb ember, aki az elhízás kezelésére keres megfelelő lehetőségeket, képes arra, hogy csökkentse testsúlyát. Azoknak a száma azonban elenyészőbb, akik képesek fenntartani azt a viselkedésváltozást, ami megelőzhetné a nemkívánt súly visszanyerését. Sajnos gyakori, hogy a többség több súllyal gyarapszik, mint amennyit korábban sikerült leadnia (Jones, Wilson és Wadden, 2007; Turk és tsai, 2009). Mindenekelőtt figyelembe kell venni néhány pszichológiai faktort, ami jelentős befolyással bír a viselkedésváltozás hosszú távú eredményességére is. A változásra való készenlét (Czeglédi, 2012) a motivációs fázisok ismertetésénél már megbeszélésre került. A fogyás által elérni kívánt célok (Cooper, Fairburn és Hawker, 2003) tisztázása szintén

alapvető fontosságú, hiszen a reális célok kitűzése nagyobb valószínűséggel ígér sikerélményt, ami fenntartja a kitartást.

A gondolkodási stílus (Cooper és Fairburn, 2001) a kognitív terápiás megközelítés alkalmazása révén kerül kiemelésre, mivel számos kognitív torzítás azonosítható, ami akadályozhatja a reális, kiegyensúlyozott gondolkodást.

Az érzelmi evésre való hajlam (Buckroyd és Rother, 2007) és a személy életében aktuális stresszorok feltérképezése szintén magasabb hatékonysági szintet ígér a kezelés során. Amennyiben az elhízásban érintett személy sikeresen elsajátít a stresszkezeléshez szükséges módszereket (például relaxációt), akár étrendi szigorítások nélkül is eredményes lehet a többletsúly kialakulásában és fennmaradásában közrejátszó evési mintázatok előfordulási gyakorisága (Czeglédi, 2016).

A reális célok kitűzése igen hangsúlyos a tűzoltók testsúlycsökkentő programjaiban is, főként azért, mert elsődlegesen egy orvos által elvárt testsúlynak kell megfelelniük. Az aktuális problémaövezet meghatározásához célszerű több mutató együttes figyelembe vétele: magasság, testsúly, testtömeg-index, testzsír-arány, haskörfogat (Gurevich és tsai, 2017). A súlycél meghatározásánál egy fél éven belül a 10%-os súlyvesztés egészségesnek és sikeresnek tekinthető (Dalle Grave és tsai, 2005). Célszerű tekintetbe venni ezt a mutatót, hiszen a foggyással kapcsolatos túlzott elvárások miatt sokan idő előtt feladják a próbálkozást.

Megelőzésre szolgál az a tény is, hogy az aktív diétázás első hat hónapjának végére csökkenni kezd a leadott testtömeg aránya, ami komplex fiziológiai, pszichológiai és kör-

nyezeti faktorok eredménye (Perri és Corsica, 2004). Mindezek a lépések elsődlegesen az egészségismeret fejlesztését célozzák.

A pszichológiai interakciók közül a pszichoedukáció után a kognitív (és) viselkedésterápiás és az önsegítő módszerek bevezetése javasolt. Az önsegítő módszerek kerete figyelemre méltó a tűzoltó populációban, hiszen Carter és Fairburn (1998) vezetésével egy 24 hetes program két, a terapeutával történő személyes találkozással és a köztes időben 15-20 perces telefonos ülésekkel valósult meg. Mivel a hivatásos állományon belül több földrajzi területről is érintettek lehetnek a tréningben résztvevők, és sokszor hosszabb utazással járhat a találkozások megoldása, az online és a telefonos kapcsolattartás preferálása – természetesen megfelelő edukációs felkészítést és állapotfelmérést követően – előnyösebb és kivitelezhetőbb lehet.

A viselkedésterápiában való egészségmenedzselési változások közül néhány javaslat a 2. táblázatban kerül bemutatásra.

A tréning egyéni és csoportos részében az aktív részvétel facilitálása létfontosságú. A résztvevők ezáltal nagyobb énhatékonyságot élnek meg, sikeresen gyakorolnak kontrollt a viselkedésváltozások fölött, ezáltal a tanult tehetetlenség jelensége is elkerülhető, ami a komorbid depresszió veszélyét magában foglalhatja. Amennyiben észleli a résztvevő, hogy képes a változásra, kevésbé valószínű, hogy a kognitív torzítások közül az úgynevezett címkézés megjelenik nála. Jellegzetesen az „Én ilyen alkat vagyok.” automatizmus fordul elő, viszont a súlytöbblettel való szerepazonosulás akadály lehet a változásnak, hiszen önbeteljesítő jóslatként hat, és jelentősen megszilárdítja az elhízással társuló egész-

2. táblázat. Néhány javasolt változás az egészségmagatartásban testsúlycsökkentés céljából (Perczel Forintos és Czeglédi, 2011; Czeglédi, 2012)

Javasolt változási módok az egészségmagatartásban a testsúlycsökkentés céljából
A napi kalóriabevitel korlátozása (életmódnak megfelelően).
A főétkezések betartása, lehetőleg naponta azonos időpontban.
Az étkezéseket helyhez kötötten végezni (például mindig a konyhában).
Kisebb méretű tányér és evőeszközök használata.
Az étel alapos megrágása.
Evés közbeni figyelemelterelő tevékenység (például televíziózás, olvasás) kerülése.
Gyorséttermek kerülése, cukrozott üdítőitalok mellőzése.
Előretervezett, a napi rutinba illesztett testedzés.
Minél több lehetőség megragadása a mozgásra (például lift helyett lépcsőzés, autó helyett kerékpár használata, egy megállóval korábban leszállni az autóbusról).
Evés helyett egyéb örömteli tevékenység beiktatása a distressz-érzés csökkentésére.
Élelmiszerboltban történő vásárlás csak étkezés utáni állapotban.
Evésnapló vezetése, melyben az evés ideje, helye, az étel és ital típusa, mennyisége, valamint a jelenlévő személy(ek) szerepel. Kiegészíthető az evési magatartáshoz társuló hangulat azonosításával.
Mindig részcélok kitűzése, és azok értékelése, külső visszajelzés kérésével kiegészítve.

ségekárosító magatartásformákat. Minden esetben szükséges a negatív automatikus gondolatok és alapsémák azonosítása, melyek a hosszú távú terápiás eredményekhez szükségesek. A kognitív újrastrukturálás technikájával realisabb, kiegyensúlyozottabb gondolatokkal végezheti a szükséges feladatokat az egyén.

A beavatkozások folyamatos figyelemmel kísérése szükséges a pszichológus részéről, ami az esetleges elakadásoknál biztonságot jelenthet a résztvevők számára. A támogató attitűd a teljes környezet részéről nélkülözhetetlen, hiszen az egészségkárosító magatartásban a kiváltó és fenntartó tényezők külső jelenléte komoly veszélybe sodorhatja a tréningek eredményességét. A csoportos intervenciók tehát preferáltabb módjai a viselkedésváltozásnak a tűzoltók körében is.

Összegzés

A bemutatásra került adatok alapján kiemelt fontosságú, hogy a tűzoltó populáció testtömeg-összetételét, táplálkozását, fizikai állóképességét figyelemmel kísérjük, és számukra a megfelelő multidiszciplináris segítséget biztosítsuk egészségi, pszichológiai és fizikai alkalmasságuk megőrzése érdekében. Az elhízás elterjedése veszélyezteti a hosszú távú zavartalan helytállást, és kezelése komoly erőfeszítést jelent. A prevenció és intervenció feladatok megtervezésénél szükséges azonosítani a lehetséges specifikus és általános rizikótényezőket, segíthetjük a megértést az elhízás etiológiájával kapcsolatos magyarázó elméletekkel, valamint a megfelelő motivációs szint elősegítésével. A pszichoedukációs szakaszt követően a kognitív (és) viselkedésterá-

piás intervenciók, a relaxációs technikák és az önszorgító módszerek bevezetése hatékony megoldásnak ígérkezik. A káresemények alatt és azokat követően tanúsított bajtársias, egymást támogató attitűd a testsúlycsökkentés feladatában is előnyére válhat az állományoknak, ezért a csoportos intervenciók előnyben részesítése javasolt. A testsúlykontroll lényegében egész életünkön át tartó feladat, ezért a prevenció elsődleges a megoldásban, illetve a megfelelő kezelési módszerek bevezetése is hatékonyabb, ha korai szakaszban történik.

Irodalom

- Agne, A.A., Daubert, R., Munoz, M.L., Scarinci, I., & Cherrington, A.L.(2012). The cultural context of obesity: Exploring perceptions of obesity and weight loss among Latina immigrants. *J. Immigr. Minor. Health*, 14(6), 1063-1070. doi: <http://dx.doi.org/10.1007/s10903-011-9557-3>
- Buckroyd, J. & Rother, S. (2007). Therapeutic groups for obese women. *A Group Leader's Handbook*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Carter, J.C., & Fairburn, C.G.(1998). Cognitive-behavioral self-help for binge eating disorder: a controlled effectiveness study. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 66, 616-623. doi: <http://dx.doi.org/10.1037/0022-006X.66.4.616>
- Choi, B., Schnall, P., Dobson, M., Israel, L., Landsbergis, P., Galassetti, P., Pontello, A., Kojaku, S., & Baker D. (2011). Exploring occupational and behavioral risk factors for obesity in firefighters: A theoretical framework and study design.

- Saf Health Work*, 2(4), 301-312. doi: <http://dx.doi.org/10.5491/SHAW.2011.2.4.301>
- Choi, B., Dobson, M., Schnall, P., & Garcia-Rivas, J. (2016). 24-hour work shifts, sedentary work, and obesity in male firefighters. *American Journal of Industrial Medicine*, 59(6), 486-500. doi: <http://dx.doi.org/10.1002/ajim.22572>
- Chung, N.K., & Pin, C.H. (1996). Obesity and the occurrence of heat disorders. *Mil. Med.*, 161, 739-742.
- Cooper, Z., & Fairburn, C.G. (2001). A new cognitive-behavioral approach to the treatment of obesity. *Behav. Res. Ther.*, 39(5), 499-511.
- Cooper, Z., Fairburn, C.G., & Hawker, D.M. (2003). *Cognitive-behavioral treatment of obesity. A clinician's guide*. New York, London: Guilford Press.
- Czeglédi, E. (2012). A viselkedésváltozás transzteoretikus modelljének alkalmazási lehetőségei az elhízás kezelésében. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 13(4), 411-434. doi: <https://doi.org/10.1556/Mental.13.2012.4.4>
- Czeglédi E. (2016): A stresszkezelés alkalmazási lehetőségei az elhízás kezelésében. *Orvosi Hetilap*, 157(7), 260–267. doi: <http://dx.doi.org/10.1556/650.2016.30362>
- Dalle Grave, R., Calugi, S., Molinari, E., Petroni, M.L., Bondi, M., Compare, A., & Marchesini, G. (2005). Weight loss expectations in obese patients and treatment attrition: An observational multicenter study. *Obes. Res.*, 13, 1961-1969. doi: [10.1159/000441366](http://dx.doi.org/10.1159/000441366)
- De Castro, J.M. (1990). Social facilitation of duration and size but not rate of the spontaneous meal intake of humans. *Psychology and Behavior*, 47, 1129-1135. doi: [http://dx.doi.org/10.1016/0031-9384\(90\)90363-9](http://dx.doi.org/10.1016/0031-9384(90)90363-9)
- de Wit, L., Luppino, F., van Straten, A., Penninx, B., Zitman, F., & Cuijpers, P. (2010). Depression and obesity: A meta-analysis of community-based studies. *Psychiatry Research*, 178(2), 230-235. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.psychres.2009.04.015>
- Davidson, M., & Knafl, K.A.(2006). Dimensional analysis of the concept of obesity. *J. Adv. Nurs.*, 54(3), 342-350. doi: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1365-2648.2006.03812.x>
- Dobson, M., Choi, B., Schnall, P.L., Wigger, E., Garcia-Rivas, J., Israel, L., & Baker, D.B. (2013). Exploring occupational and health behavioral causes of firefighter obesity: A qualitative study. *American Journal of Industrial Medicine*, 56(7), 776-790. doi: <http://dx.doi.org/10.1002/ajim.22151>
- Donoghue, A.M., & Bates, G.P. (2000). The risk of heat exhaustion at a deep underground metalliferous mine in relation to body-mass index and predicted VO₂max. *Occup. Med. (Lond.)*, 50, 259-263. doi: <http://dx.doi.org/10.1093/occmed/50.4.259>
- Erdei, G., Kovács, V.A., Bakacs, M., & Martos, É. (2017). Országos Táplálkozás és Tápláltsági Állapot Vizsgálat 2014. I. A magyar felnőtt lakosság tápláltsági állapota. *Orv Hetil.*, 158, 533–540. doi: 10.1556/650.2017.30700

- Flegal, K.M., Kit, B.K., Orpana, H., & Graubard, B.I. (2013). Association of all-cause mortality with overweight and obesity using standard body mass index categories: A systematic review and meta-analysis. *JAMA*, 309(1), 71-82. doi: <http://dx.doi.org/10.1001/jama.2012.113905>
- Forgács, A. (2004). *Az éves lélektana*. Budapest: Akadémiai Kiadó. doi: [10.1556/9789634541752](http://dx.doi.org/10.1556/9789634541752)
- Forgács, A. (2008). Az íz- és ételpreferenciák szociokulturális háttere. In: Túry, F., & Pászthy B. (szerk.): *Ervészavarok és testkép-zavarok*. (pp.353-365) Budapest: Pro Die Kiadó.
- Gariepy, G., Nitka, D., & Schmitz, N. (2010). The association between obesity and anxiety disorders in the population: A systematic review and meta-analysis. *International Journal of Obesity*, 34(3), 407-419. doi: <http://dx.doi.org/10.1038/ijo.2009.252>
- Gatward, N. (2007). Anorexia nervosa: An evolutionary puzzle. *European Eating Disorders Review*, 15, 1-12. doi: <http://dx.doi.org/10.1002/erv.718>
- Geibe, J.R., Holder, J., Peeples, L., Kinney, A.M., Burrell, J.W., & Kales, S.N. (2008). Predictors of on-duty coronary events in male firefighters in the United States. *Am. J. Cardiol.*, 101(5), 585-589. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.amjcard.2007.10.017>
- Gu, J.K., Charles, L.E., Bang, K.M., Ma, C.C., Andrew, M.E., Violanti, J.M., & Burchfiel, C.M. (2014). Prevalence of obesity by occupation among US workers: The National Health Interview Survey 2004-2011. *J. Occup. Environ. Med.*, 56(5), 516-528. doi: <http://dx.doi.org/10.1097/JOM.0000000000000133>
- Gurevich, K.G., Poston, W.S.C., Anders, B., Ivkina, M.A., Archangelskaya, A., Jitnarin, N., & Starodubov, V.I. (2017). Obesity prevalence and accuracy of BMI-defined obesity in Russian firefighters. *Occupational Medicine*, 67, 61-63. doi: <http://dx.doi.org/10.1093/occmed/kqw136>
- Gyökerez, T., Király, Á., Lakatos, L., & Madácsy L. (2006). *Az elhízás szerepe a gasztroenterológiai kórképekben*. *Lege Artis Medicane*, 16(6), 527-533.
- Hu, F.B. (2008). *Obesity epidemiology*. New York: Oxford University Press. doi: <http://dx.doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195312911.001.0001>
- International Association of Fire Fighters. (2008). *The Fire Service Joint Labor Management Wellness-Fitness Initiative*. Washington, DC: International Association of Fire Fighters.
- Jahnke, S.A., Poston, W.S.C., Haddock, C.K., & Jitnarin, N. (2013) Obesity and incident injury among career firefighters in the Central United States. *Obesity*, 21(8), 1505-1508. doi: <http://dx.doi.org/10.1002/oby.20436>
- Jones, L.R., Wilson, C.I., & Wadden, T.A.(2007). Lifestyle modification in the treatment of obesity: an educational challengeand opportunity. *Clinical Pharmacology & Therapeutics*, 81, 776-779. doi: <http://dx.doi.org/10.1038/sj.clpt.6100155>
- Kales, S.N., Soteriades, E.S., Christophi, C.A., & Christiani, D.C. (2007). Emergency duties and deaths from heart

- disease among firefighters in the United States. *N. Engl. J. Med.*, 356(12), 1207-1215. doi: [10.1056/NEJMoa060357](https://doi.org/10.1056/NEJMoa060357)
- Kristal, A.R., Glanz, K., Curry, S.J., & Patterson, R.E. (1999). How can stages of change be best used in dietary interventions? *Journal of the American Dietetic Association*, 99(6), 679-684. doi: [10.1016/S0002-8223\(99\)00165-0](https://doi.org/10.1016/S0002-8223(99)00165-0)
- Logue, A.W.(2004). *The psychology of eating and drinking*. New York: Brunner-Routledge. doi: <https://doi.org/10.2752/155280106778055226>
- McGee, D.L.; Diverse Populations Collaboration (2005). Body mass index and mortality: A meta-analysis based on person-level data from twenty-six observational studies. *Ann Epidemiol*, 15(2), 87-97. doi: [10.1016/j.annepidem.2004.05.012](https://doi.org/10.1016/j.annepidem.2004.05.012)
- Moore, A.M. (2003). Cardiovascular disease: a continuing threat to homeland defense. *J. Clin. Hypertens.*, 5, 350-351. doi: [10.1111/j.1524-6175.2003.02286.x](https://doi.org/10.1111/j.1524-6175.2003.02286.x)
- National Institute of Health (NIH) (1998). Clinical guidelines on the identification, evaluation and treatment of overweight and obesity in adults: The evidence report. *Obes Res* 6(S2), 51S-209S.
- Net Jogtár. Letöltés ideje: 2020.04.12. Web: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0900057.irm>
- Pados, Gy., Audikovszky, M., & Simonyi, G. (2017). Az obesitas diétás kezelése. In: Bedros, J.R. (szerk.). *Klinikai obezitológia*. (pp.117-137) Budapest: Semmelweis Kiadó.
- Pandalai, S.P., Schulte, P.A., & Miller, D.B. (2013). Conceptual heuristic models of the interrelationships between obesity and the occupational environment. *Scand. J. Work Environ Health*, 39(3), 221-232. doi: [10.5271/sjweh.3363](https://doi.org/10.5271/sjweh.3363)
- Perczel Forintos, D., & Czeglédi, E. (2011). Az elhízás kognitív (és) viselkedésterápiás megközelítési lehetőségei. In: Túry, F. & Pászthy, B.(szerk.). *Az évészavarok pszichoterápiájának aktuális kérdései*.(pp. 36-59) Budapest: Semmelweis Kiadó.
- Perri, M.G., & Corsica, J.A. (2004). Improving the maintenance of weight loss in behavioral treatment of obesity. In: Wadden, T.A., Stunkard, A.J., (szerk.). *Handbook of obesity treatment*. (pp. 357-379). New York: Guilford Press.
- Pi-Sunyer, F.X. (2002). The obesity epidemic: Pathophysiology and consequences of obesity. *Obesity Research*, 10(S2), 97-104. doi: [10.1038/oby.2002.202](https://doi.org/10.1038/oby.2002.202)
- Poplin, G.S., Harris, R.B., Pollack, K.M., Peate, W.F., & Burgess, J.L. (2012). Beyond the fireground: injuries in the US fire service. *Injury Prev.*, 18, 228-233. doi: [10.1136/injuryprev-2011-040149](https://doi.org/10.1136/injuryprev-2011-040149)
- Poplin, G.S., Roe, D.J., Peate, W., Harris, R.B., & Burgess, J.L. (2014). The association of aerobic fitness with injuries in the fire service. *Am. J. Epidemiol.* , 179(2), 149-155. doi: <https://doi.org/10.1093/aje/kwt213>
- Poston, W.S., Haddock, C.K., Jahnke, S.A., Jitnarin, N., Tuley, B.C., & Kales, S.N. (2011). The prevalence of overweight, obesity, and substandard fitness in a population-based firefighter cohort. *J.Occup. Environ Med.*, 53, 266-273. doi: [10.1097/JOM.0b013e31820af362](https://doi.org/10.1097/JOM.0b013e31820af362)

- Prochaska, J.O., Norcross, J.C., & DiClemente, C.C. (2009). *Valódi újrakezdés. Hatlépcsős program ártalmas szokásaink leküzdésére és életünk jobbá tételére*. Budapest: Ursus Libris.
- Rozin, P. (2004). Sociocultural influences on human food selection. In: Capaldi, E.D. (szerk.): *Why we eat what we eat? The psychology of eating*. (pp.233-263) Washington DC: American Psychological Association. doi: <https://doi.org/10.1037/10291-009>
- Sidó, Z. (2003). Korunk epidémiája: az elhízás. *Lege Artis Medicane*, 13(7), 541-545.
- Soteriades, E.S., Smith, D.L., Tsismenakis, A.J., Baur, D.M., & Kales, S.M. (2011). Cardiovascular disease in US firefighters: a systematic review. *Cardiol. Rev.*, 19, 202-215. doi: [10.1097/CRD.0b013e318215c105](https://doi.org/10.1097/CRD.0b013e318215c105)
- Stults-Kolehmainen, MA., & Sinha, R. (2014). The effects of stress on physical activity and exercise. *Sports Med.*, 44(1), 81-121. doi: [10.1007/s40279-013-0090-5](https://doi.org/10.1007/s40279-013-0090-5)
- Teixeira, P.J., Going, S.B., Sardinha, L.B., & Lohman, T.G. (2005). A review of psychosocial pre-treatment predictors of weight control. *Obes. Rev.*, 6(1), 43-65. doi: [10.1111/j.1467-789X.2005.00166.x](https://doi.org/10.1111/j.1467-789X.2005.00166.x)
- Torres, S.J., & Nowson, C.A. (2007). Relationship between stress, eating, behavior, and obesity. *Nutrition*, 23(11-12), 887-894. doi: [10.1016/j.nut.2007.08.008](https://doi.org/10.1016/j.nut.2007.08.008)
- Turk, M.W., Yang, K., Hravnak, M., Sereika, S.M., Ewing, L.J., & Burke, L.E. (2009). Randomized clinical trials of weight loss maintenance: a review. *Journal of Cardiovascular Nursing*, 24, 58-80. doi: [10.1097/01.JCN.0000317471.58048.32](https://doi.org/10.1097/01.JCN.0000317471.58048.32)
- World Health Organization (WHO) (2000). *Obesity: Preventing and managing the global epidemic*. Geneva: WHO

„VÁLTOZNAK AZ IDŐK”: A NŐK HELYZETE GHÁNÁBAN

Szerző:

Mező Lilla Dóra
Eötvös Loránd Tudományegyetem

Szerző e-mail címe:
dori.mezo1@gmail.com

Lektorok:

Harai Dénes (PhD, CSc)
Nemzeti Közzolgálati Egyetem

Kenyeres Attila Zoltán (PhD)
Debreceni Egyetem

...és további két anonim lektor

Absztrakt

„Változnak az idők” – nyilatkozta Mary Ama Kudom-Agyemang nemzetközi díjakkal rendelkező ghánai újságíró. A most Ghánába utazók megfigyelhetik, hogy (miközben még erősen érezhetők az afrikai tradíciók a nők mindennapjaiban) a média, az oktatás és a modernizáció hatására egy új életfelfogás kezd kialakulni a fiatalok körében. A következőkben ezt a változást fogjuk bemutatni helyi férfi és női lakosokkal 2020. februárjában készített interjúk összesített tapasztalatain keresztül.

Kulcsszavak: Ghánai Köztársaság, nők emancipációja

Diszciplína: médiatudomány, társadalmi nem tudománya

Abstract

‘TIMES ARE CHANGING’: THE SITUATION OF WOMEN IN GHANA

‘Times are changing’ said the Ghanaian journalist Mary Ama Kudom-Agyemang with international awards. Those who travel to Ghana may observe that, while African traditions are still strongly felt in women's daily lives, media, education, and modernization are starting to create a new outlook on life for young people. In the following, we will present this change through the combined experience of interviews with local male and female residents at February of 2020.

Keywords: Republic of Ghana, female emancipation

Disciplines: Media, Gender Studies

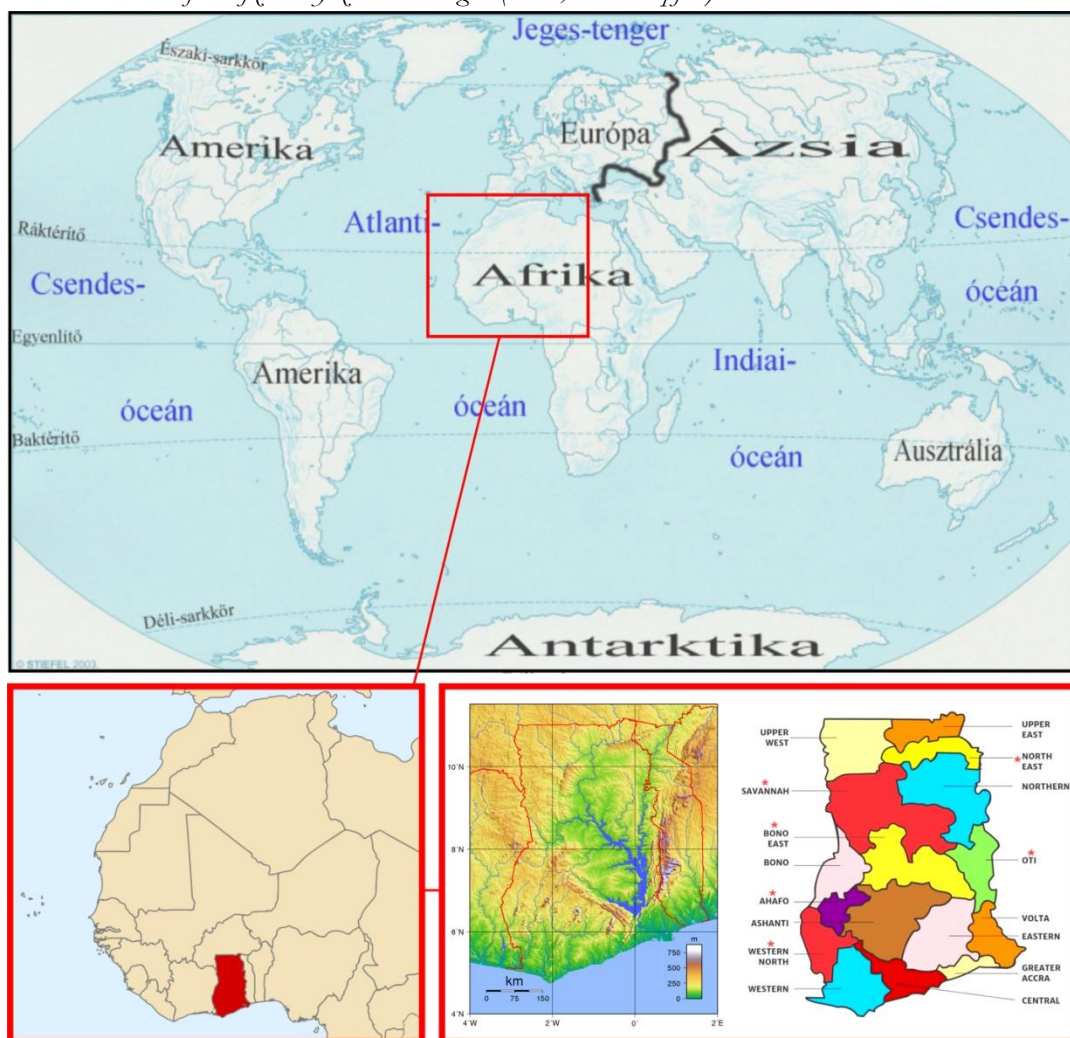
Mező Lilla Dóra (2020): „Változnak az idők”: a nők helyzete Ghánában. <i>Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat</i> , II. évf. 2020/1. szám. 95-107. doi: 10.35404/LH.2020.1.95

Országismertető

Ghána (hivatalosan Ghánai Köztársaság, államforma: elnöki köztársaság) Nyugat-Afrikai ország, néhány fokkal északra az Egyenlítőtől (1. ábra). Az Egyesült Királyságtól való függetlenség kikiáltása 1957. március 6-án történt meg – Ghána volt az első afrikai ország, amely a gyarmati országok közül szabad lett. Fővárosa: Accra.

Ghána éghajlata trópusi, s két évszak van: a száraz és az esős (a látogatásokat a novembertől márciusig tartó száraz évszakra érdemes tervezni – Briggs és Rushton, 2019). Az országot állandóan magas hőmérséklet és nagy páratartalom jellemzi. Délen, a partvidéken az évi csapadékmennyiség 2000 mm felett van, északon csak 1000 mm (nem meglepő módon a déli rész a lakottabb).

1. ábra: Ghána földrajzi elhelyezkedése és régiói (Net1, Net2 alapján)

Az ország területe 238 540 km². Az ország területének mintegy 3,6%-át teszi ki a 8 500 km² területű Volta-tó (a világ legnagyobb mesterséges tava).

Népesség és lakosság. A népesség 27 millió fő körüli, a népsűrűsége pedig 101 fő/km² (összehasonlításképpen a mintegy 10 millió fős népességű Magyarország népsűrűsége kb. 106 fő/km²).

A lakosság jellegzetessége, hogy sokféle etnikumból tevődik össze – zömében sötét bőrű szudáni népcsoportbeliek. Relatív gyakoriság szerinti sorrendben az alábbi etnikumok jellemzők:

- Akan: 44%,
- Moszi: 16%,
- Kisebb szudáni törzsek és európai származású lakosok: 15,4%,
- Ewe: 13%,
- Gadaigme törzsek: 8%,
- Gurma: 3%,
- Joruba: 0,6%.

Az ország régen brit gyarmat volt, ezért a hivatalos nyelv az angol. Ghánában azonban 49 helyi nyelv is létezik (1. melléklet)! Ebből 37-nek van írott formája is. Általánosan elmondható, hogy az egész országban beszélnek angolul és a saját helyi nyelvükön kívül mindenki beszéli a legelterjedtebb ghánai nyelvet: a Twi (másnéven: Akan) nyelvet. Napjainkban a francia nyelvoktatás is egyre elterjedtebb, mivel a többség belátja, hogy az angolon kívül szükségük van egy második világnyelvre, hogy jobb munkalehetőségeket kaphassanak.

Vallás. Ghána lakói igen vallásosak: 68%-uk keresztény (közülük 24,1% pünkösdi/karizmatikus, 18,6% protestáns és 15,1% katolikus, a többiek egyéb keresztény feleke-

zethez tartoznak), 15,9%-uk muzulmán, 8,5%-uk törzsi vallású, 0,7%-uk egyéb vallású (a lakosság kb. 7%-a vallásáról nincs információ). Nőket is érintő vallási aspektusa van annak, hogy Ghána azon országok egyike, amelyekben egyaránt jelen van a monogámia és a poligámia is.

Az ország nőket érintő babonás sajátossága továbbá, hogy boszorkányfalvakba üldözik azokat a kiközösített nőket, akiket valamilyen oknál fogva a boszorkánysággal gyanúsítanak.

Gazdaság. Az országra jellemző GDP: 54 330 millió USD körüli, aminek 50%-át a fakitermelés és a bányászat, 40%-át a mezőgazdaság, 10%-át a feldolgozóipar adja.

Legfőbb exporttermék az arany és a kakaó, de ezek mellett jelentős a fa (Az országban 55 170 km² őserdő volt 2005-ben, ami 1154 km²-rel csökken éventel), a bauxit, az alumínium, a mangánérc, a gyémánt és a kőolaj export is. A jellemző importtermékek közt első helyen említendő az élelmiszer (Ghána ebből szempontból nem tekinthető önellátónak), a közszükségleti cikkek, valamint az ipari termékek.

A Ghánára jellemző agrárgazdaság (Huq és Tribe, 2018) húzótermékei a farmokon termesztett kakaón és pálmaolajon (Brewer és tsai, 2014) kívül, a halászközösségek által kitermelt halárú. Egyik leghíresebb halpiac az elminai.

Ghána főbb kereskedelmi partnerei között találhatjuk a következő országokat: Egyesült Királyság, Németország, Nigéria, USA, Olaszország, Franciaország, Spanyolország, Togo.

A nemek közötti foglalkoztatási különbségekről az alábbiakban lesz még szó.

Média. A ghánai sajtószabadság talán a legnagyobb Afrikában (Net3): sok és sokféle média-termékkal találkozhatnak a polgárok, ami többek között a nőkkel kapcsolatos közvélemény formálásában, a kultúra alakításában mindenképpen jelentős tényező.

Szubjektív tapasztalatok. A Szerző ország látogatása során szerzett benyomások: a közbiztonságot jónak tapasztaltuk. Bár a városokban a közutak karbantartottak, de a városokon kívül szinte mind rossz minőségű. Ételeiket rendszeresen csípősen készítik el, még cukorkával és ananászlével is találkozhatunk csípős formában.

Történetelmi, kulturális és idegenforgalmi szempontból is igen meghatározó az Elmina kastély, ahol a rabszolgasorsba kényszerített, eladásra szánt embereket tartották fogva, mielőtt átlépték a „Door of No Return”-t, a „Nincs Visszaút Kapuját” (Van Dantzig, 1999; Net4; lásd: 2. ábra).

Egyéb fontosabb látványosságok közé tartoznak a hagyományos temetések (amiket nagy ünneplés jellemez), a zsúfolt helyi piacok, a tengerpartok (amelyeken lovakkal és meglepő mutatványosokkal találkozhatunk), valamint a Kakum Nemzeti Park, ahol például 7 óriás fát összekötő 350 méter hosszú függőhíd-rendszeren sétálhatunk az esőerdő lombkoronájában – 3. ábra).

Kulturális szokás, hogy bal kézzel nem illik gesztikulálni, kezét fogni, átvenni dolgokat vagy enni, mert illetlenségnek számít (Salm és Falola, 2002). Magyarországról utazók számára Ghána egyrészt vízum-köteles ország, másrészt mindnekinek rendelkeznie kell kötelező (sárgaláz elleni), valamint ajánlott (például: hepatitisz A és B, meningitisz stb.) védőoltásokkal.

2. ábra: Door of No Return (forrás: a Szerző)

3. ábra: „Canopy Walkway”: 350 méter hosszú függőhíd-rendszer a ghánai Kakum Nemzeti Parkban (forrás: a Szerző)

A tanulmány további részében a ghánai nők helyzetét a házasság, a családtervezés és gyermekvállalás, a nők elleni erőszak, az oktatás és a munkavállalás szempontjából tekintjük át.

Házasság

A házasság és a szerelem terén a ghánai nők helyzetében jelentős változás következett be az elmúlt néhány évtizedben. E változás megnyilvánul a megszervezett, illetve szerelmi házasságok terén, valamint a korai házasságok, és az egyedülálló és elvált nők megítélése kapcsán is.

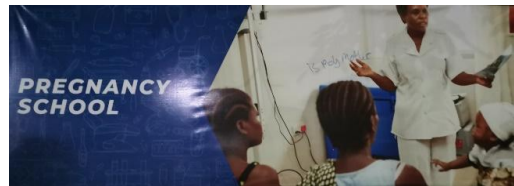
Korábban az Akanok (a népesség 44%-át adó etnikum) által lakott régiókban gyakori volt a család által megszervezett eljegyzés, aminek a célja: gazdag férfihoz adni a lányt. Attól kezdve, hogy eljegyezték, a lányról a férfinak kellett gondoskodni. Sok esetben rosszul bántak a nővel. Például három évtizede még előfordulhatott, hogy egy középiskolai tanár, majdnem megölte a jegyesét, és ez ellen a közösség nem tehetett semmit. De ez már a múlt, manapság a család által megszervezett eljegyzés háttérbe szorult.

Napjainkban a családnak a párválasztásról ugyan meg lehet a véleménye, de már a családi támogatásból nem esnek ki azok a nők, akik maguk választják a férjüket. Különösen a fiatal nők esetében jellemző, hogy a családjuk azt szeretné, hogy a lány egy híres vagy gazdag embert találjon. Ha ez nem sikerül, akkor a család kezdetben nem biztos, hogy örül, de nem állnak a fiatalok útjába.

Mindeme változásoknak azonban sajátos következménye az lett, hogy a tradicionálshoz képest nagyobb fokú szexuális szabad-

ság miatt elterjedtebbé vált a korai teherbeesés. A tinédzserkorú anyák azonban még nem tudják, hogyan kezeljék a csecsemőket (4. ábra).

4. ábra: terhességre felkészítő képzést, illetve óvszerhasználatot propagáló utcai plakátok (forrás: a Szerző)

Két-három évtizeddel ezelőtt még jellemző volt, hogy amikor a lányoknál első alkalommal jelentkezett a menstruáció, akkor néhány

hétre elkülönítették és felkészítették őket a férfiakkal való bánásmódra, kvázi szexuális felvilágosításban is részesültek. E szertartássorozat jelezte, hogy a gyermeklányból felnőttnek tekintett nővé vált. Minden pozitívuma ellenére szomorú tény, hogy egyes közösségek esetében ennek a pubertás rítusnak a női nemi szerv csonkítása is része volt (és nagyon ritka esetekben ugyan, de még napjainkban is az).

Nők elleni erőszak

Noha napjainkban a női nemi szervek (pubertás rítus keretein belül történő) megcsonkítása már csak ritka esetekben fordul elő, a ghánai nőknek máig sokféle erőszakkal kell szembenézniük. A nők kiszolgáltatottságának egyik speciális megnyilvánulása például a boszorkánytáborokba toloncolás gyakorlata, és sajnos a nők megerősöztetése is súlyos probléma. A leggyakoribb bántalmazási forma a családon belüli erőszak. Interjúalanyaink elmondása alapján ez szinte minden háztartásban előfordul.

Magának a házasságkötésnek is van kialakult, sok törzs által követett hagyománya. A közösségekben legelsimertebb házasságkötési forma szerint a vőlegény a menyasszony szülei számára összeállít egy listát, ami tartalmazza, hogy a menyasszonynak és családjának mit kell adnia a vőlegény és családja számára. Ez a lista a menyasszony árát akár pénz vagy italok formájában is tartalmazhat-

ja... Ezenkívül a menyasszonynak rendelkeznie kell egy utazótáskával, ami tele van különböző ruhákkal, alsó neműkkel, cipőkkel, ékszerekkel (beleértve a jegygyűrűket is), Bibliával és egyéb dolgokkal. A vőlegénynek szintén kell fizetnie egy bizonyos (változó) összeget a menyasszony apjának, anyjának és testvéreinek.

A felsorolt dolgokat a vőlegénynek és a menyasszonynak egy ünnepség keretében kell bemutatnia, mely szertartáson mindkét családnak jelen kell lennie és tanúskodnia kell. A darabok bemutatása és átadása alatt a menyasszonynak végig egy külön szobában kell várakoznia. Miután ennek vége, előhozzák a menyasszonyt, hogy találkozzon a vőlegényével. Ettől fogva a két fél a rítus szerint házaspárnak minősül. Ezután a férfi és a nő családjának két-két képviselője tanácsokat ad a párnak.

Attól függően, hogy a párnak mekkora vagyona van, és hogy mennyit készültek, a ceremónia minden résztvevőjét megajándékozzák. Végül a házasságot nagy ünnepléssel pecsételik meg. Ez a fajta házasságkötés sok ghánai nő vágya, s a közösségekben a legnagyobb megbecsülésnek a házassági rítust követően született gyermekek örvendenek.

Érdekesség: néhány törzsi területen a férfinak a temetés előtt akkor is el kell végeznie a szertartást (a holttesttel való házasságkötést), ha a menyasszony időközben meghal.

A korai házasság (különösen a muszlim közösségekben) még az 1980-as években is gyakori volt. Mint egy napjainkban negyvenes éveiben járó hölgy (aki tizenöt évesen házassodott szerelemből) megjegyezte: „Úgy vélem, hogy akkoriban elég tisztességtelen kor volt. Manapság, az oktatásnak köszönhetően, jellemzőbbé vált, hogy a nők a huszas éveikben kötnek házasságot”. Ő a lányát már arra neveli, hogy először a tanulmányaira koncentráljon: „Azt hiszem, ebben a korszakban minden fiatal nőnek feltétlenül szüksége van arra, hogy először a karrierjére összpontosítson. A szerelem, majd jön vele együtt, amikor jönnie kell”. Ezt a modern felfogást több fiatal nő is vallja. Az egyik 21 éves piaci árus például az egyetemen tanul, nincs párja, de ő már egyáltalán nem érez kulturális nyomást a házasság és a gyerekvállalás terén. Ő az igaz szerelmben hisz.

Megjegyzendő, hogy Ghánában az egyedülálló nő státusza még napjainkban is kulturális megbélyegződéssel jár az idősebb korosztály részéről, különösen a vidéki közösségekben. A „szingli életért” lenézhetik az embert és sokan azt gondolják, hogy a lány rossz természete miatt nincs férje. A válás esetében ez a „lenézés” moderáltabb. Sokkal kiegyensúlyozottabb, mert az emberek belátják, hogy ez nem csak a nő hibája. Tradicionálisan és családlag viszont nem bátorítják erre a nőket. Sokan a gyerekek miatt nem is válnak.

Családtervezés, gyermekvállalás

Ghánában egyaránt jelen van a patri-, illetve a matrilineáris öröklődési rendszer. Például a Greater Accra régióban (v.ö.: 1. ábra) patrilineáris (apaági) öröklési rendszer szerint

élnek. Mivel házasság után a nők a férj családjához tartoznak, attól a családtól, amelyikbe beleszülettek nem is kapnak örökséget. Az itt élő nők és szüleik számára ezért különösen fontos a házasság intézménye. A családokban a fiúk kiemelt szerepet kapnak az öröklés miatt is. Ez azonban a feleségekre nagy terhet hárít, hiszen ha nem szülnék fiúgyermeket, akkor a férj szempontjából „értéktelenné” válhatnak. Néhány szélsőséges esetben a férj még el is hagyja a feleségét, ha nem tud neki fiút szülni. Egy Ghána északi régiójában élő közösség vezetőjének szavait idézve: „Nézd, ez a mi rendszerünk. Ez a kultúránk. Az emberek így örökölnék.”

Ezzel szemben az akanok által lakott régiókban matrilineáris (anyaági) öröklés van. Ezekben a családokban az, hogy valaki házas vagy sem, nem érdekes mindaddig, amíg egy nőnek van gyermeke. Az nem fontos, hogy ki az apa. A férfiak emiatt a matrilineáris rendszerben gyakran nem is foglalkoznak a saját gyerekeikkel, mivel azokat az anya családjához tartozónak tekintik. Ugyanakkor testvéreik gyermekeire figyelmet fordítanak, hiszen őket inkább tartják a saját családjuk tagjának.

A gyermekvállalás nagy prioritású dolog Ghánában. Ha egy nőnek nincs gyermeke, akkor „gyerektelen nő”, „reménytelen nő” és hasonló bántó címkékkel bélyegezhetik meg. Ghána északi területein még „boszorkány”-nak is nyilváníthatják a gyermektelen nőt, és akár úgynevezett „boszorkány faluba” is száműzhetik. Éppen, ezért vált jellemzővé az utóbbi időkben, hogy sokan a házasság előtt a nemzőképességre vonatkozó tesztet végeztetnek el.

A nemek közötti diszkrimináció egyik megnyilvánulását mutatja egyik interjúala-

nyunk megjegyzése, miszerint a közvéleményben meggyökeresedett, hogy: „Egy férfi nem lehet nemzőképtelen. A gyermektelenség csak a nő hibája lehet”. A nemzőképességre vonatkozó tesztek ezt a hiedelmet alaposan kikezdi, így voltaképpen a nők védelmét és a közvélemény ezirányú formálását is szolgálják. Mindemelllett, ha egy nőnek csak egy gyereke van, akkor is lenézik azért, hogy miért nincs neki több. Nem az a fontos tehát, hogy a gyerekek jólétben éljenek, hanem az, hogy a nő bizonyítsa, hogy több gyereket is világra tud hozni.

A csábítás deréklánca

A ghánai nők sajátos szexuális praktikákkal is élhetnek a férfiak elcsábítása érdekében (ami nem érdektelen a családtevezés szempontjából sem).

A főváros piacán árusító fiatal nők elmondása alapján Ghánában a férfiaknak való imponálás gyanánt szokás egy (akár egyszerű műanyagelemekből álló, akár értékesebb összetevőkből készült) gyöngy-sorból készült láncot kötni a nők derekára.

Ezt a derékláncot semmiképp sem illő nadrágon kívül hordani, azonban, ha egy nő tetszeni akar egy ghánai férfinak, akkor a lánc egy kis része kilátszódhat a ruha alól.

Az eladólányok elmodása alapján ez olyannyira felkelti a férfiak érdeklődését, hogy közösülés során minden ruhadarab eltűnhet a nőről, de az öv nem! Állítólag ennek az az oka, hogy a ghánai férfiaknak tetszik a hang, amit aktus közben a lánc kiad. Az egyik árus szerint megesik, hogy ilyenkor közösülés közben a férfiak elüvöltik magukat: „Szeretem az övedet!”.

A piaci árusok (nők) szerint: aki egy ghánai férfit el szeretne csábítani, annak mindenképpen be kell szereznie egy derékláncot...

A nukleáris család „intézménye” jóformán nem létezik Ghánában. A ghánai kultúra szerves része a nagy család, ami érzelmi és anyagi támogatást is jelent a családtagok számára.

Beállítódásukat jól szemlélteti két interjúalany ezzel kapcsolatos megjegyzése. „Ha a nagybátyádnak van elég pénze, segít a napi betevőben, iskoláztatásban, kereskedelemben, bármiben, hogy tudj magadról gondoskodni” – mesélte egy ghánai férfi. „Ha a nagy fiútestvér nem segít, akkor gyenge” – egészítette ki egy hölgy. Ennek megvannak az előnyei. Az anyagi támogatáson kívül, a családtagok mindig számíthatnak arra, hogy van körülöttük valaki, aki figyel rájuk. Általában mindannyian egy nagy családi házban élnek. Azonban, ha egy nő megházasodik, akkor a férjéhez költözik – ugyanakkor a családi eseményekre még utána is hazajár a szülői házba.

A nagy család hátránya ellenben, hogy az emberek egy része kihasználja ezt a rendszert és teljesen ráhagyatkoznak a családjukra. Például: az egyik interjúalany unokatestvérének három gyermeke van, de sem ő, sem a férje nem dolgozik. Ehelyett jóformán a nagymamán élösködnek. Mivel a nagymama már elég idős, félő, hogy hamarosan meghal és akkor a többi családtagnak kell gondoskodni a három gyermekről és szüleikről – amennyiben hajlandóak rá.

Oktatás

Ghánában minden polgárnak joga van az ingyenes közoktatáshoz (5. ábra), ami azonban a családokat terhelő járulékos költségekkel jár, és a gyermekek ellen irányuló családon belüli erőszak (fizikai elhanyagolás, verbális és fizikai bántalmazás) miatt nem minden kiskorú számára elérhető.

5. ábra: Iskola Nyameagysio-ban (forrás: a Szerző)

A gyermekek iskoláztatása ugyan formálisan nem az anyára hárított feladat, de a legtöbb esetben a nők látják be, hogy milyen sokat jelent gyermekük (és saját) jövőjére nézve, ha azok tanult emberré válnak. A nőkre jellemző tehát, hogy áldozatokat vállalnak azért, hogy gyermekeik oktatásban részesüljenek. Ennek érdekében személyes tárgyaikat is készek eladni (ezt az áldozatot akkor érthetjük meg igazán, ha figyelembe vesszük gyakran ingtag anyagi helyzetüket).

Mint fentebb említettük, ingyenes ugyan a közoktatás, ám a családokra még így is jelentős anyagi terhek hárulnak. Az oktatáshoz kapcsolódó költségként jelentkezik ugyanis a tanulók egyenruhájának, illetve a tanköny-

veknek az ára. Ezek biztosítása nem minden esetben megoldott.

Bizonyos esetekben a gyerekek a családon belüli erőszak áldozataiként maradnak ki az iskolából. Ennek az oka, hogy a gyerek közül sokan nem a szüleikkel nőnek fel. Mint egy hölgy elmesélte, az apja a nagyszülők tíz gyereke közül az első szülött volt, ezért keményen dolgozott, hogy segítsen a családjának. Hála neki a testvére iskolába tudott járni, aki ezt úgy hálálta meg, hogy később a történetet mesélő hölgyet és egy unokatestvérét magához vette. A felesége viszont ennek nem örült, és szóban bántalmazta a gyerekeket: szidta az anyjukat, az apjukat, őket. Nem adott nekik mindig enni (egy időben a szomszéd segítette ki ez ügyben a gyerekeket). Minden házimunkát a gyerekek csináltak, mert a feleség nem csinált meg semmit. A nő arra is rá akarta venni a férjét, hogy ne hagyja a gyerekeket továbbtanulni menni. Az interjúalanyunk ekkor a sarkára állt és nem hagyta, hogy megakadályozzák az iskoláztatását. Erről az időszakról a következőt nyilatkozta: „Folyamatosan azt mondom az embereknek, hogy ha elég szerencsés vagy és felnőhetsz a szüleiddel, nagyon hálásnak kell lenned, mivel némelyikünknek nincs választása. Biztos vagyok benne, ha a szüleimmel nőttem volna fel, nagyon más lenne minden. De végül hálás vagyok, mert keményebbé váltam. Ezért bárhol élhetek, bárhova mehetek.”

Végül meg kell jegyezzük, hogy az utóbbi időkben a nyelvoktatás szerepe megnőtt. Az 1. melléklet tartalmazza a jellemző helyi nyelveket, amelyekből legalább egyet beszélnek a hivatalos angol nyelv mellett. Manapság más világnyelvek tanulása iránt is egyre nagyobb az érdeklődés.

Munkavállalás

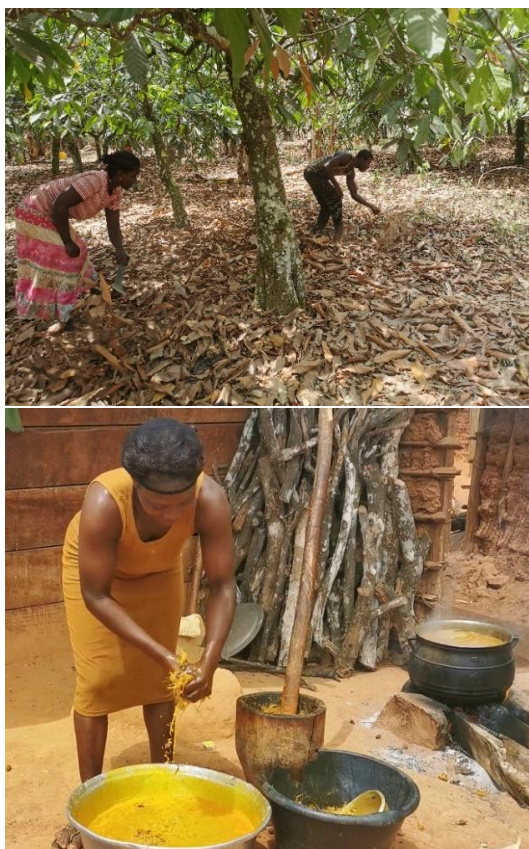
Alapjában véve a férfi a családfentartó, de ez is egyre kiegyensúlyozottabbá válik a nemek között. A nők különösen a falusi közösségekben dolgoznak nagyon keményen, mert „A férfiak egy része lusta és felelőtlen” – summázta a helyzetet egy ghánai asszony. Ugyanakkor a városi környezetben is egyre jellemzőbb, hogy a családi bevétel jelentős részét vagy egészét a nők keresik meg. A fővárosban ebből a szempontból már egészen elmosódnak a nemek közti különbségek.

Ghána gazdaságában jelentős szerepet játszik a kakaótermesztés és a halászat. Nagy különbségeket találhatunk a férfiak és nők munkavállalási lehetőségei között e két húzóágazatban.

Sokan farmokon, mezőgazdasággal foglalkoznak (6. ábra). Ez nyilvánvaló előnnyel jár számukra: „Ha farmon dolgozol az azzal jár, hogy biztos nem leszel éhes” – világított rá egy helyi nő. Egy kakaó farmon például, a nők a termelésben és a feldolgozásban is résztvesznek. Igaz ugyan, hogy a többségük jobban szeret a feldolgozásba (a pálmaolaj előállításába, a kakaóbabok kiszáritásába) bekapcsolódni. Néhányuk azonban büszke arra, hogy ők a termelésben is részt vesznek.

A halászközösségekben azonban még mindig nagy a különbség a férfiak és nők között (7. ábra). Egy elminai lakost kérdeztünk a halászmesterségről a helyszínen. Mint elmondta, a halászközösségekben kizárólag a férfiak szállhatnak hajóra és vehetnek részt a halászatban. Ami érdekes, mert a nők rengeteg hivatásban jelen vannak a mai társadalmukban, de a halászatból ki vannak rekesztve. Ellentétben a piaci kereskedelemmel, amiből

6. ábra: Nők a kakaótermesztésben és pálmaolaj készítés közben (forrás: a Szerző)

7. ábra: Elminai halászok (forrás: a Szerző)

ezekben a közösségekben a férfiak rekesztődnek ki.

A halak eladása teljes mértékben a nők feladata. A jövedelem elosztása százalékos alapon történik, ahol nagy különbségek vannak a férfiak és a nők között. Általában a nők eladják a halat és a bevétel 20%-át megtartják. A maradékot pedig a férfi kapja.

Általánosságban véve a ghánai nők legnagyobb elismerése a piacon, kereskedelmi helyzetekben van. Kivéve a helyi muszlim közösségeket, ahol gyakori, hogy a nők az egyetlen feladata, hogy otthon legyen.

Egy érdekes szokás figyelhető meg a lakosság és az utcai árusok között, ha Ghánában járunk. Tradicionálisan mindent a fejükön hordoznak (8. ábra). Legyen az banánfűrt, ital, háztartási szer stb. Később ez idővel akár a gerincükre is káros lehet – főként a nőknek, akik nehéz fa dolgokat is cipelhetnek a fejükön. Sokszor a fejen levő árukon kívül még egy kisgyereket is hordoznak a hátukon. Férfiak is szoktak így árusítani, de ez a fajta munka inkább a nőkre jellemző. Általában mindenféle kötél vagy kézzel rásegítés nélkül, tökéletes egyensúlyal hordozzák a portékáikat a fejükön.

Fentebb már szó esett az oktatás helyzetéről. Munkavállalói (pedagógusokat érintő) oldalról a tanári fizetésekkel Ghánában is probléma van ugyan, ám a helyzet sokat javult az utóbbi években, de a visszajelzések alapján máig nem keresnek eleget.

A média viszonylag jól fizető elhelyezkedési lehetőséget jelent. Ghána a sajtószabadságáról híres, ahol jellemzően nagyon objektív cikkek készülnek. A 2019-es World Press Freedom Index szerint 180 vizsgált ország-

ból, a sajtószabadság szempontjából, Ghána a 27. legszabadabb ország (Forrás: Net3). Az újságíróknak az a lehetőség is megadatik, hogy sokat utazzanak a világban, más kontinensekre is ellátogathassanak (például továbbképzés vagy konferencia keretében).

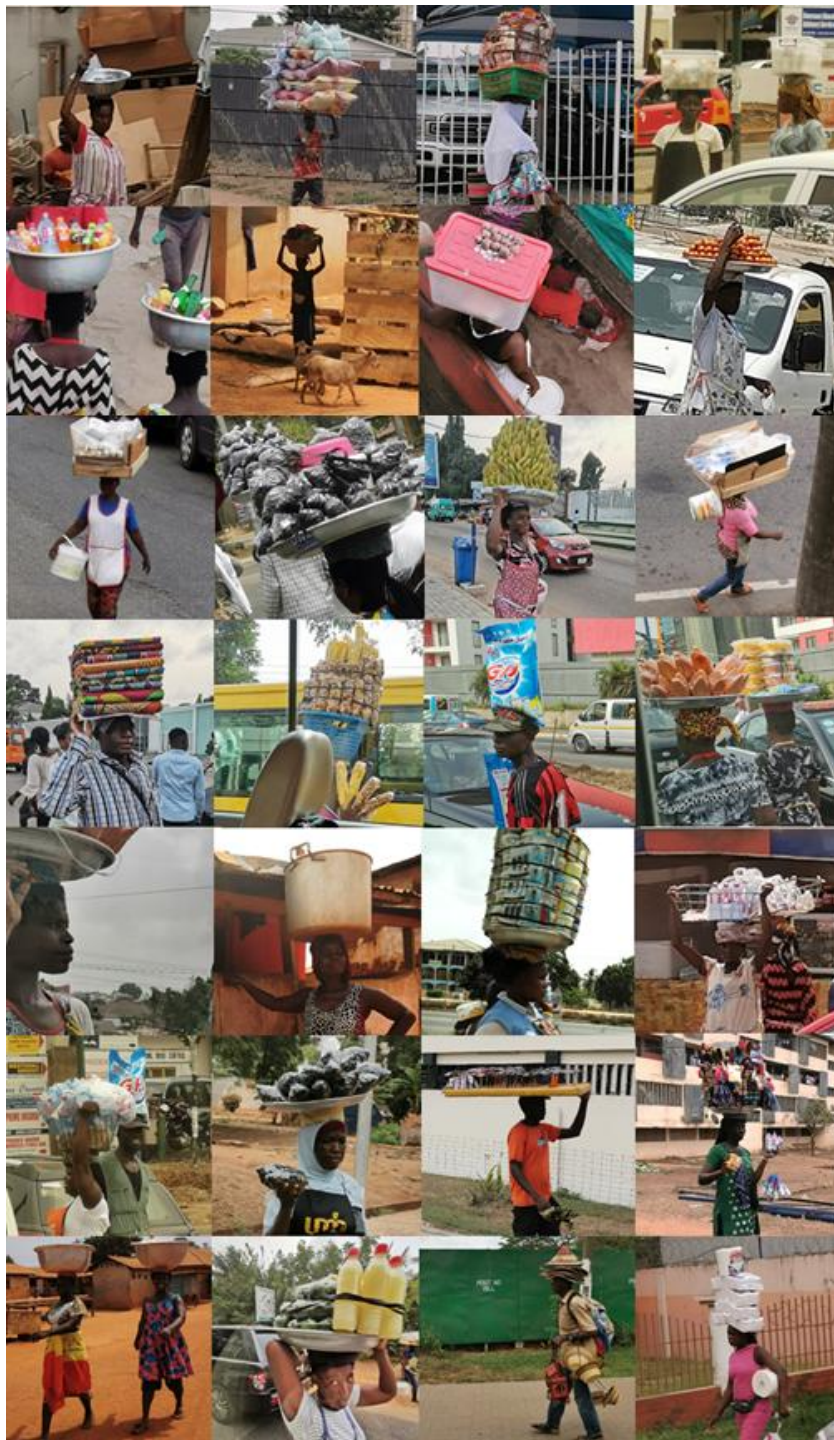
A migráció nagy hatással van Ghána gazdaságára. Sokan az országba szaktudással érkeznek vagy elvállalnak olyan munkákat is, amit a helyiek nem, pedig szükség van rá. Nyugat-Afrikából (főként a muszlim poligám családok), azért mennek Európába dolgozni, mert nincs elég pénzük, ételük a család számára. Ilyenkor a család összegyűjti a pénzt és kiküldi a férjet, hogy próbáljon szerencsét. Azok, akik Európában találnak munkát, rendszeresen pénzt küldenek haza a családjuknak és mikor visszajönnek, a kint megszerzett tudásukat tudják kamatoztatni.

Hátrány az ország számára, hogy a legtöbb orvos külföldön vállal munkát, ha lehetősége van rá. Ugyanakkor ezt kompenzálja, hogy környező afrikai országokból kiinduló migráció miatt van utánpótlás. Ghána az egyik legstabilabb ország a régióban – ezért vonzó célszám a környező országokból érkező bevándorlók számára.

Zárógondolatok

A szerző szubjektív tapasztalata, hogy a ghánai lakosok nagyon barátságosak és meglepően nyíltan és szívesen osztják meg történeteiket. Az ország a változások olyan korszakát éli meg napjainkban, hogy egyszerre nyerhetünk bepillantást annak múltjába, jelenébe és jövőjébe. Összegezve mind a munka-

8. ábra: fejtetőn bordozott termékek (forrás: a Szerző saját fotóiból készített montázs)

vállalás, az oktatás, a család és a házasság terén is folyamatos pozitív átalakulást figyelhetünk meg, aminek hatására egy nemileg sokkal kiegyensúlyozottabb társadalom jön létre.

Végül: a nők emancipációja téma iránt érdeklődők figyelmébe ajánljuk még Szűcs (2019) írását a török nők emancipációjával kapcsolatban. Sajátos párhuzamok találhatók a két ország között.

Irodalom

- Brewer, C.; Rice-Ogletree, K., Victoria, M. és a Konko Falu harmadikosai (2014): *C is for Cocoa: An alphabet book about Ghana, West Africa, and the food, plants, and animals found in its environment*. Indiana: Unchained Spirit Enterprises.
- Briggs, Ph. és Rushton, K. (2019): *Ghana (Bradt Travel Guide)*. Johannesburg: Bradt Travel Guides.
- Huq, M. és Tribe, M. (2018): Agriculture. In: Huq, M. és Tribe, M. (eds.): *The Economy of Ghana: 50 Years of Economic Development 1st ed.* London: Palgrave Macmillan. pp. 83-107. doi: 10.1057/978-1-137-60243-5_5
- Nagy *Világatlasz* (2008). Nyír-Karta Bt., Nyíregyháza.
- Net1: Ghána. Wikipédia. Letöltés: 2020.03.13. Web: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Gh%C3%A1na>
- Net2: Ghana Regions. About Ghana. Kesenews. Letöltés: 2020.03.13. Web: <https://kesenews.com/regions-ghana-regions-and-capitals-ghana-regions/>
- Net3: 2019 World Press Freedom Index. Reporters without borders. Letöltés: 2020.03.13. Web: <https://rsf.org/en/ranking>
- Net4: 10 történelmi és híres börtön. Látványosságok. Letöltés: 2020.03.13. Web: <https://latvanyossagok.hu/10-tortenelmi-es-hires-borton/>
- Salm, S. J. és Falola, T. (2002): *Culture and Customs of Ghana (Culture and Customs of Africa)*. Westport: Greenwood Press.
- Szűcs Lászlóné Siska K. (2019): A török nők emancipációja. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, I. évf. 2019/1. szám. 73-83. doi: 10.35404/LH.2019.1.73
- Van Dantzig, A. (1999): *Forts and Castles of Ghana*. Accra: Sedco Publishing.

MŰHELY, RENDEZVÉNY

AZ V. NEMZETKÖZI INTERDISZCIPLINÁRIS KONFERENCIA A HADVISELÉST, LÉLEKTANI HADVISELÉST IS ÉRINTETTE

Mező Katalin és Mező Péter Dániel

Első szerző e-mail címe:

kata.mezo1@gmail.com

Mező Katalin és Mező Péter Dániel (2020): Az V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia a hadviselést, lélektani hadviselést is érintette. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, II. évf. 2020/1. szám. 111-112.

Az V. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia 2020. március 15-2020. május 1. között (a COVID-19 vírus okozta világjárvány következtében) e-konferencia formájában került megrendezésre (1. ábra). Az eseményen tizenhat ország 274 résztvevője 202 prezentációval szerepelt.

A konferencia főszervezője: a Kocka Kör Tehetséggondozó Kulturális Egyesület volt (képviselte: Dr. Mező Ferenc, a Kocka Kör elnöke, a rendezvény alapítója); társszervezői pedig (a konferenciabizottságba delegált képviselőjével együtt):

1. ábra: a konferencia résztvevői köre országokként, s szervezői köre intézményenként (forrás: www.kockakor.hu)

- mellett) a Lélektan és hadviselés című lap is támogatja. Az említett folyóiratok közös elosztóoldalának weblapja: http://www.kpluszf.com/KFS_folyoiratok.html.
- A szerteágazó tudományterületekről érkező témák közötti összekötő kapocsként a szervezők nyilvános kérdés formájában többek között arra kérték a résztvevőket, hogy legalább egy gondolat erejéig válaszoljanak arra kérdésre, hogy:

Az orvos-, műszaki, természet-, társadalomtudományok területéről érkezett válaszok (2. ábra) megtalálhatók az alábbi kötetben: Mező Ferenc (szerk.) (2020): V. *Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia: Nyilvános kérdések és válaszok gyűjteménye*. Letöltés: 2020.04.23. Web: <https://drive.google.com/file/d/1xqrgPzC9uxoX7DNK71IEOUC3Mv-ZBAP2/view>

VIRTUÁLIS MÚZEUM ADHAT HELYET A LÉLEKTANI HADVISELÉS PÉDATÁRÁNAK

Mező Ferenc és Mező Kristóf Szíriusz

Szerző e-mail címe:
ferenc.mezo1@gmail.com

Mező Ferenc és Mező Kristóf Szíriusz (2020): Virtuális Múzeum adhat helyet a lélektani hadviselés példatárának. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, II. évf. 2020/1. szám. 113-114.

A lélektani hadviselést erősokszorozó hatású, nem halálos fegyvernek tekinthetjük, melynek mottóját az i.e. IV. század körül alkotó Szun Cu szavaival ragadhatjuk meg a legtümörebben, ugyanakkor legsokatmondóbban:

„Nem az az igazán ügyes, aki száz csatában győzni tud, hanem az, aki harc nélkül vesz erőt az ellenségen”.

A lélektani hadviselés példatára

A lélektani hadviselés példatárának célja, hogy a hadtudományok, a történelemtudomány, a pszichológia, a médiatudomány, a szociológia, a politológia, és általában a téma iránt érdeklődők számára is bemutassa annak történetét, módszere-

it, technikai és erkölcsi dilemmáit. A folyamatosan fejleszthető és tematizálható példatár egyaránt felhasználható kutatási, oktatási, képzési, művelődési és szórakoztatási célokra.

A lélektani hadviselés példatára civil kezdeményezésre, a K+F Stúdió Kft. és civil együttműködő partnerként a Kocka Kör Tehetséggondozó Kulturális Egyesület közös alapításával (1. ábra), de a továbbiakban várhatóan bővülő társszervezői körrel valósul meg.

1. ábra: az alapítók logói (forrás: a Szerzők)

Az ismeretek közreadásának formáját tekintve e példatár közreadásra kerülhet keresési funkcióval is ellátott online adatbázis, tematikus tanulmányok, könyvek formájában, illetve népszerűsíthető virtuális múzeum (2. ábra) formájában is.

2. ábra: 2D és 3D installációk is bemutathatók egy virtuális múzeumban (forrás: a Szerzők)

A virtuális múzeumban kiállított 2D, 3D (akár körbejárható, sőt: körbe repülhető!)

installációk mellett film- és hangfelvételek, interaktív játékok, online múzeumpedagógiai foglalkozások is a látogatók rendelkezésére állhatnak.

A K+F Stúdió virtuális múzeumának programozását a Sirius Games látja el.

Hadtudományi kiállítás

A Virtuális Múzeum állandó és időszakos hadtudományi orientációjú kiállítások bemutatására egyaránt alkalmassá tehető. E kiállítás tematikáját tekintve természetesen nemcsak a lélektani hadviselésre, hanem általában véve a hadviselés történetére fókuszáló gyűjtemények közreadására is alkalmassá tehető.

A megnyitásra 2020 második felében kerül sor. A Lélektan és hadviselés című lap hasábjain pedig olvashatók lesznek a kiállítás összefoglalók.

**Együttműködő partnerek,
magánszemélyek, civil szervezetek,
cégek, intézmények
jelentkezését várjuk az
info@kpluszf.com
e-mail címen!**